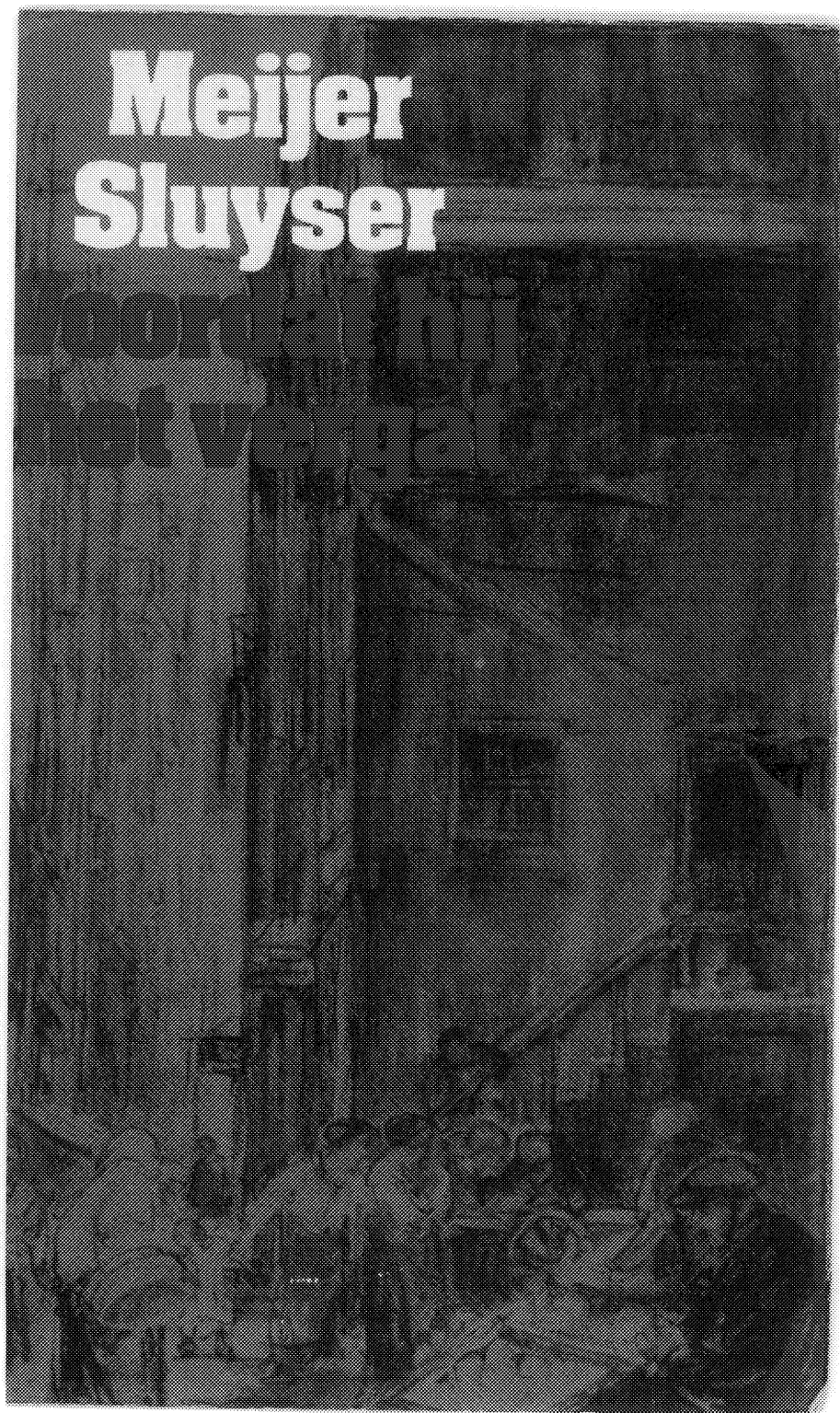

Meijer Sluysen

Waarom
het vergat

‘Schuif uw stoel dichterbij, ik wil u wat gaan vertellen van de buurt waarin ik ben geboren en opgegroeid. Het spinnweb van straten, steegjes en slopjes tussen Waag en Weesperplein in Amsterdam. Ik ga zonder schema, huppelend van tak op tak, pratend over mensen, die de wereld van mijn jeugd hebben bevolkt, en van wie ik geen afscheid kan nemen.’ Zo begint een der boeken die Meijer Sluysen wijdde aan het verleden van de Amsterdamse jodenbuurt. Het is meteen de toon van de door wezenlijke, tastbare herinneringen doortrokken verteller. ‘Geen stad is zo sterk en onherstelbaar in haar wezen aangetast als Amsterdam,’ schreef dr. Drees terecht in zijn in-

leiding bij *Voordat ik het vergeet*. Het verdwijnen van de karakteristieken van de jodenbuurt betekende een verarming en verschraling, die vooral Meijer Sluysen in zijn boeken onder woorden heeft weten te brengen. Hij heeft het allemaal teruggeroepen in die boeken waarvan de titels alleen al de hele sfeer oproepen. Hij heeft het straatrumoer verbeeld, de huiselijkheid, het geploeter, de hartstochtelijkheid, de twisten, de gein, de romantiek. Samensteller van deze keuze uit Meijer Sluysers complete jodenhoekherinneringen is Martin van Amerongen. Deze redacteur van *Vrij Nederland* was al jaren geboeid door de intensiteit die Meijer Sluysen in zijn boeken over het joodse Amsterdam wist te bereiken. In zijn nawoord belicht hij op heldere wijze de rol die de consequente strijd tegen fascisme en communisme in het leven van Meijer Sluysen heeft gespeeld. Dat de kern van deze unieke man erg, erg zuiver was zullen zijn herinneringen – hier ingeleid door zijn vriend van zoveel, jaren, mr. J. A. W. Burger – altijd en onverzwakt blijven bewijzen.

ISBN 90 295 4615 8

GROTE
ABC

Voordat hij het vergat

Meijer Sluysen Voordat hij het vergat

Samengesteld door Martin van Amerongen

Amsterdam • Uitgeverij De Arbeiderspers

Deze uitgebreide keuze uit het werk van Meijer Sluysen werd geselecteerd uit de bundels *Als de dag van gisteren*, *Er groeit gras in de Weesperstraat*, *Hun lach klinkt van zo ver*, *Voordat ik het vergeet* en *De wereld is rond, maar mijn zolen zijn plat*. Het door Martin van Amerongen geschreven portret verscheen in oorspronkelijke versie eerder in het weekblad *Vrij Nederland*.

Copyright © 1973 by B.V. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

Omslag: markttafereel in de Jodenbuurt (1915), naar een schets van Dirk Schäfer (1864 - 1941). Deze en andere illustraties: *Historisch topografische atlas*, Gemeentelijke archiefdienst, Amsterdam

ISBN 90 295 4615 8

Inhoud

Woord vooraf <i>door mr. J. A. W. Burger</i>	7
Achtergronden	11
Maison Waterloo	34
Het Gebouw	46
Meneer Scherpenzeel	60
Grootmoeder Gitele	73
Tsip Tsop	80
Kostverdieners	100
Meneer Maandag	125
Jiddisje honderdduizend	145
Afscheid	191
Portret van Meijer Sluyser	
<i>door Martin van Amerongen</i>	210
Bijschriften foto's	225
Verklarende woordenlijst	227

Woord vooraf

Een profeet moet men niet interromperen als hij de geest krijgt, laat staan de voet dwars zetten met praktische bezwaren; dan toch wordt hij een onmogelijk mens. Naar een profeet moet men allereerst luisteren om het wezenlijke van zijn waarschijnlijk irriterend betoog eruit te pikken. De bezwaren komen later wel aan de orde.

Vandaar misschien dat ik Meijer Sluyser, in tegenstelling tot velen, nooit als onmogelijk heb ervaren, integendeel grenzeloos toegewijd aan de zaak die hem raakte. Misschien tevens omdat ik bij hem zo niet in, dan toch in de buurt van zijn heiligenschrijn stond, naast Gerbrandy. Want Gerbrandy had in Londen machtig 'neen' gezegd tegen het nazidom, toen De Geer en consorten wankelden. Daardoor werden zijn tekortkomingen voor Sluyser onzichtbaar. En ook ik had mij, onbewust, een blanco krediet geschapen door uitkomst te brengen in zijn benauwenis als zou in (straks bevrijd) Nederland het Oranje-fascisme — het thema van veel Engelandvaarders — voorland zijn.

Het was maar een pover verhaal dat ik aan een paar dozijn bedrukte Londense socialisten kon vertellen, want de communicatie in bezet Nederland was niet optimaal.

Zoveel toch wel, dat de socialisten geen deel hadden aan de emotionele kritiek op het vertrek van koningin Wilhel-

mina, noch aan enig ander Oranje-exces, doch haar eerden als verzetsleidster. Zo ook bleken mijn mededelingen over socialistisch verzet, van Vorrink en dat van Rengeling tegenover Rost van Tonningen, afdoende zowel voor de onschokbare minister Jan van den Tempel als voor de geschokte Meijer Sluysen. Zijn huis stond dag en nacht voor mij open.

Daarom wellicht ook verborg hij zich niet in zijn verdriet — emotioneel als van hen die (in het Oude Testament) hun kleren scheurden en as op het hoofd strooiden. En daarom wellicht is het, dat ik niet zonder emotie aan hem kan denken.

Is het niet bizar om Sluysen als profeet ten tonele te voeren? Stellig! Geen profeet dan, zelfs geen zoon van een profeet. Ergens toch wel verwant met de leerlingen der profetenscholen. In ieder geval had hij met profeten gemeen, niet geëerd te zijn in eigen land. Niet geëerd, daar gaf hij dan ook geen kans toe; degenen die het beoogden waren niet te benijden. In het licht van welk komend jubileum of eerbetoon ook — bij voorbeeld in verband met zijn grote verdiensten voor de Vara — zocht en vond hij onoverkomelijke moeilijkheden en felle controversen; hij verdroeg geen erkenning, al hunkerde hij ernaar.

Vier jaar lang stond hij op een eerste opvolgersplaats voor het lidmaatschap van de Tweede Kamer. Onwaarschijnlijkkerwijs werd geen van zijn voormannen minister of staatssecretaris of burgemeester of wat dan ook. En dat vele weerstanden overwonnen waren om hem op die plaats te krijgen, bleek — zoals voor hem zelf bij voorbaat vastgestaan had — vergeefs. Vergeefs voor de man die — welhaast in zijn eentje — in het Londen van het Militair Gezag, als lid van de buitengewone Raad van Advies, de uitspraak had afgedwongen, dat terstond na de bevrijding

het parlement zou herfunctioneren. Wat had ik graag gezien dat zijn succesvolle inventiviteit niet alleen tot uiting was gekomen in partijpropaganda, maar ook te midden van die interessante PvdA-fractie met mannen als Scheeps, De Kadt, Den Uyl en anderzijds de vakbewegers — onder anderen Roemers, Blom en Baart — als het stabiele midden.

Dit boek herinnert aan een merkwaardig man, onvergankelijk door zijn monument voor de vergane Amsterdamse jodenbuurt. Ik heb het geluk gehad zo'n half dozijn werkelijk merkwaardige mensen te hebben meegemaakt, ik mag zeggen mij erdoor begeleid te hebben gevoeld. In de letterlijke zin door Meijer Sluyser in Israël. Geen echter zozeer hardnekkig strevend om, door een pantser van onhebbelijkheid, zijn intense zielsberoeringen te verbergen.

Wie er besef voor heeft, zal het herkennen in deze lektuur.

J. A. W. Burger

Achtergronden

Schuif uw stoel dichterbij, ik wil u wat gaan vertellen van de buurt, waarin ik ben geboren en opgegroeid. Het spinneweb van straten, steegjes en slopjes tussen Waag en Weesperplein in Amsterdam.

Ik ga zonder schema, huppelend van tak op tak, praten over mensen, die de wereld van mijn jeugd hebben bevolkt en van wie ik geen afscheid kan nemen.

Ik ga wat vertellen van hun kommer en hun zorgen, maar ik wil de lach niet vergeten, de lach, die hen altijd vergezelde. Alles vervaagt, de herinnering aan gezichten verbleekt, woorden en zegswijzen raken in onbruik, tranen worden eerst vergoten en daarna vergeten, en hun lach klinkt van zo ver..., zoveel jaren na Auschwitz. Hoe waren zij?

Wanneer de mensen in de buurt ontwaken, zeggen ze:

‘Heb je vannacht goed gesjlofen?’

‘Ja, ik heb goed gedormd.’

‘Gisteravond na het eten zat je al in je stoel te golemen.’

Drie woorden, die slapen betekenen. Sjlofen komt uit het Duits, dormen stamt van ‘dormir’ uit het Frans, en golemen heeft de eerbiedwaardigste leeftijd, want dat komt regelrecht uit het oer-oude Hebreeuws.

Die woorden hebben de mensen in de buurt spelenderwijs van hun vaders en moeders geleerd. Ze geven ze door

aan hun eigen kinderen.

Woorden zijn met de voorouders van de mensen uit de buurt meegereisd op de trek over de grote buik van de wereld. De lange tocht, die twee duizend jaar heeft geduurd. De mensen in Amsterdam gebruiken die woorden nu achteloos. De verhoging in de synagoge waar de voorzanger elke week laat horen, dat de kehillah een goede beslissing nam, toen ze hem met zijn fraaie zangstem benoemde, die verhoging heet: almemour. Het is geen Hebreeuws woord, het komt uit Marokko. Met hetzelfde gemak papegaaien ze de woorden na, die hun overgrootvaders hebben meegebracht uit Rusland, Polen, Italië, Spanje. Ze komen allemaal uit het Beloofde Land, maar ze reisden kris-kras, totdat ze aan de Amstel een rust vonden.

De legende vertelt, dat toen in het Parijs der grote revolutie de Nationale Conventie vergaderde, de Wandelende Jood aan het sleutelgat stond te luisteren. Toen hij hoorde, dat de Rechten van de Mens waren geproclameerd, richtte hij zijn gebogen gestalte op. Vrij als ieder mens zou hij voortaan, het hoofd omhoog, door de wereld gaan. (Heinrich Heine heeft hem nog zien lopen, kaarsrecht, op de maat van de roffel van tamboer Le Grand, die een oudoom moet zijn geweest van Sam Praeger, die later in Amsterdam is komen wonen.) De Joden van Amsterdam kenden de verdraagzaamheid al eerder, namelijk van de dag, dat zij een woning vonden in de buurt rondom de Montelbaenstoren aan de Oude Schans.

Tolerantie is echter geen begrip, waarvan de inhoud voor tijd en eeuwigheid onwrikbaar vaststaat. Er is niet zoveel gedachtenacrobatiek nodig om zonneklaar te bewijzen, dat veel wat mensen gemakshalve verdraagzaamheid noemen, in werkelijkheid het kamerscherm is, waar-

achter hun onverdraagzaamheid wegschuilt.

Verdraagzaamheid groeit mee met de tijd. De Joden van Amsterdam genoten binnen de omlijsting van de tijd een ruim deel van de tolerantie, die tot het wezen van de stad behoort. Van vluchtelingen werden ze gasten: van gasten burgers. Vrije burgers zijn ze nog, wanneer de wandelende Jood, nebbisj, in vele landen der wereld al lang niet meer rechtop kan lopen.

Wie er acht op slaat kan veelal reeds door de familienaam aan de weet komen of die over-grootvader meegetrokken is met de groep die langs de kusten van Noord Afrika naar Italië of Castilië toog; duizend jaar heeft die ene wandeling geduurd. De doodgewone naam Italiaander of Venetiaander geeft geen moeilijkheden. De Verdooners komen ook uit Venetië. Wie de kaart van Noord-Italië kent, kan de Luza's, de Finsi's, de Pesaro's, de Feraessen, de Ancona's makkelijk thuis brengen. Met de achterkleinkinderen der Castillianen heeft hij helemaal geen moeite, want de namen van deze Sefardiërs klinken als een gezang.

In de namen der achterkleinkinderen van de opgejaagden, die door Koerdistan naar Rusland, Polen, Duitsland en het Westen vluchtten, ligt de bonte wereld van Oost Europa besloten. Schlesinger komt uit Silezien, Sluyser stamt van 'schiesser', dat is de man, die er voor verantwoordelijk was, dat de poort van het ghetto elke avond op het nachtslot werd gedaan. De Plotski's of Plotskes komen uit Plotz; Samkalden uit Smalkalden in Saksen, Polak en Polk uit Polen, Gerrit Osnowicz uit Sosnowitz; Wallagh komt uit Wallachije en zijn broers, die niet naar Duitsland, maar door Frankrijk trokken, hebben gaandeweg hun naam zien verfransen in Blog of Bloch.

Groot mogen de verschillen tussen de kinderen van bei-

de zwervende groepen zijn, veel zwaarder wegen de gemeenschappelijke waarden, die ze in de nood der verstrooiing veilig hebben gekoesterd. Lang geleden werden ze verdreven uit het land, waar ze één volk werden en de wet ontvingen, die ze aan de wereld doorgaven. Hun Tien Geboden zijn nu nog de ruggesgraat van wat de Westerse beschaving wordt geheten. In de benauwenis van de vervolging bleven ze de herinnering aan Eretz zó liefdevol hoeden, dat zij door de eeuwen heen bleven: zwervers *met* een vaderland. Dat land droegen ze tweeduizend jaar lang mee op hun schouders; daarom hebben veel Joden een lichtelijk gebogen rug. Her en der over de wereld verspreid, bleven ze nochtans één volk. Het zand der woestijn bedolf in dichte lagen de steden waarin zij eenmaal hadden gewoond, en ook de steden hunner vijanden. De taal der Babyloniërs droogde op. Zij hielden de taal van Mirjam, David en Salomo levend als vers water. Altijd stonden zonen van Haman op om hen te verdelgen en altijd stonden de vervolgdten bij de galg waar hun beulen werden gehangen, dertig ellen hoog.

Een volk, dat elke dag van zijn bestaan het wonder met eigen ogen kon zien. Het wonder van zijn voortbestaan. Het mirakel van zijn levende taal. Het mysterie van de onuitblusbare haat, die vroeg of laat altijd in zijn omgeving losbarst. Waar komen wij vandaan? Wie zijn wij? Waar gaan wij heen?

Een volk van mystici. Wie het leven ernstig neemt kan slechts mild glimlachen, wanneer hij ziet hoe een uitverkoren volk zo eindeloos wordt gepijnigd. Daarom ook: een volk van zelfspotters.

Vertellen ze:

In het Rusland van de Czaar vraagt een kozak aan Itzik: 'Waar ga je heen?'

Zegt Itzik: 'Een mens weet toch niet waar hij heen

gaat.' En bij dat antwoord blijft hij. Itzik wordt in de gevangenis geworpen. Zegt hij: 'Ik was onderweg naar mijn dochter en nou zit ik in de cel. Weet een mens nou waar hij heen gaat?'

Mystiek en daarmee nauw verbonden een grenzeloze eerbied voor het leven en een gevoel voor weemoedige humor. Emotioneel onzeker zijn ze, zoals alle mensen zonder een eigen tafel, waaronder ze hun benen kunnen uitstrekken; bij hen ontwikkelde zich een vergrote ontvankelijkheid voor het betrekkelijke, dat alles op aarde kenmerkt.

Zegt een wijs mannetje:

'Als ik dood ben en ik kom tegenover God te staan, zal ik hem vragen: mag nou misschien eens een ander volk twee duizend jaar aan de beurt komen om uitverkoren te wezen?'

Het gevoel, dat zij een weerloze minderheid zijn in een omgeving, die niet altijd opvalt door vriendelijke gezindheid jegens Joden, heeft in hen een zachtmoedige spot doen geboren worden.

'Komen twee Joodse jongetjes thuis, met bloedneuzen en vol schrammen. Vraagt hun moeder: 'Wie heeft dat gedaan?' Zeggen die twee Joodse jongetjes: 'Twee Christenjongetjes hebben ons geslagen.' Zegt de moeder: 'Waarom heb jullie dan niet terug geslagen?' Zeggen die twee jongetjes: 'Hoe kan dat nou. *Zij* waren met hun tweeën en *wij* waren maar alleen.'

Geld noch goed, bezit noch weelde zijn werkelijk de moeite waard. Wanneer de nood het hoogst is, geldt slechts de waarde van het leven, en als zelfs dat niet meer gered kan worden, is alleen het leven van de kinderen nog van betekenis. Daarom is het doel van al hun zwoegen en sloven, het welzijn van hun kroost. Als zij kritisch staan

tegenover maatschappelijke stelsels is het omdat zij voortgedreven worden door het diep-religieuze ideaal, dat zij hun kinderen een wereld moeten nalaten, die er beter uitziet dan die, waarin zij zelf het levenslicht zagen. Omdat zij diep in hun hart de waarde van stoffelijk bezit lager stellen dan de band, die alle verdrevenen verbindt, kunnen ze fel met elkander twisten en toch altijd weten, dat ze de vriendschap zullen moeten herstellen. Daardoor geven ze geredelijk toe aan de zucht alles te objectiveren. Vooral wanneer ze niet persoonlijk bij een controversie zijn betrokken, geven ze met volle overtuiging elke partij gelijk.

Vertellen ze:

Komt een echtpaar bij de rabbijn.

‘Rebbe, we hebben ruzie met elkaar en nou moet U zeggen wie van ons tweeën gelijk heeft.’

Luistert de rebbe aandachtig naar het verhaal van de vrouw. Zegt hij:

‘Jij hebt gelijk.’

Luistert de rabbijn daarna even aandachtig naar het relaas, dat de man doet. Zegt de rebbe:

‘Jij hebt gelijk.’

Zegt de vrouw van de rebbe:

‘Maar man, dat bestaat toch niet. Deze twee mensen hebben ruzie met elkaar. Je luistert naar de een en zegt, dat ze gelijk heeft. Je luistert naar de ander en die geef je ook gelijk. Ze kunnen toch niet alle twee tegelijkertijd gelijk hebben?’

Zegt de milde wijze rebbe tegen zijn vrouw:

‘En jij hebt óók gelijk.’

De onbedwingbare neiging om hun oordeel samen te vatten in een puntige vergelijking of een passende parabel hebben ze niet slechts van hun voorouders geërfd. Hun fantasie is zeer levendig. Zij denken logisch, maar zonder dat ze het zelf goed weten, verstaan ze de kunst over de

tussen-conclusies in hun eigen redenering heen te springen. Ze slaan schakels over. Ofschoon ze deductief denken, maken ze op hem, die hen niet goed kent, de indruk van inductief-denken. Hun conclusies komen altijd een paar seconden eerder dan de slotsom, die hun omgeving trekt. Zeggen ze: 'Hij denkt met een boemeltrein, die aan alle haltes stopt. Maar wij denken met de sneltrein.'

Ze wijden zich met overgave aan de casuïstiek. Ze bezitten een scherp oog voor het algemene in elke bijzondere situatie. Ze luisteren gehoorzaam naar de inspraak van hun intuïtie. Alles is al eens eerder gebeurd. Alles kan vergeleken worden met vroeger. Elke situatie heeft een tweelingzuster. Ze bezitten een scherp oog voor de punten van overeenkomst in twee totaal verschillende problemen, zelfs als die punten er in het geheel niet zijn. Omdat het menselijk vermogen tot zelfbedrog onbepaald is, verstaat iedereen, tot welk volk of ras hij ook moge behoren, bij uitnemendheid de kunst zijn eigen drogredenen voor de zuivere waarheid aan te zien. Ook de bewoners van de oude buurt zijn in staat naar een vooropgezette conclusie te redeneren. Hun vooroordeel is het beste oordeel. Maar tegelijkertijd staan ze zo objectief tegenover hun eigen pseudologica, dat ze van zich zelf getuigen: wij *hebben* geen gelijk, we *nemen* gelijk. Ze hebben altijd een passend verhaal bij de hand, dat de werkelijkheid optilt naar een ander vlak. Ze transponeren het actuele probleem als het ware in een andere sleutel, die hun beter ligt. Omdat ze geen dogmatisch geloof aanhangen, voelen ze het nooit als blasphemie, wanneer ze de wereld van God en de wereld van de mens in een blijspel van vergissingen door elkander klutsen.

Wanneer ze het gevoel hebben, dat de parabel, die ze willen hanteren niet precies op de situatie klopt, verstaan ze de kunst de werkelijkheid speels en virtuoos een tikje te vervormen. Ze passen geen kurken op flessen, maar

flessen op kurken.

Iemand, die dat kan, noemen ze 'een maugverdrejer', een hersenverdraaiër. Maar wat is een maugverdrejer precies? Dat kan alleen met een grapje worden verklaard.

'Op een keer komt een generaal met zijn paard bij een boerenherberg aan. Hij brengt zijn knol in de stal. Daar ziet hij dat de muren van onder tot boven zijn vol getekend met schietschijven. Een cirkel, daarin een kruis en precies in het hart van dat kruis een kogelgat. Elk schot raak. Midden in de roos.

Zegt de generaal tegen een klein Joods jongetje, dat in de stal rondloopt:

'Wie is die formidabele schutter, die elk schot raak in de roos schiet?'

Zegt dat jongetje:

'Ik.'

'Jij? Kan jij dan zo goed schieten?'

'Nee, ik kan helemaal niet goed schieten. Maar ik schiet eerst en dan pas teken ik de cirkel met het kruis eromheen.'

Ze denken en fantaseren analyserend. Ze kunnen een vraagstuk ad absurdum uit elkaar peuteren en dan uit de hoge hoed een oplossing te voorschijn toveren, die voor iedereen verborgen was. Ook met dit vermogen drijven ze de spot:

Komt een boer bij een rabbijn.

'Rabbijn ik heb gehoord de Joden hebben een manier van redeneren, die ze Talmoedistisch noemen. Wie zó kan redeneren is slimmer dan de hele wereld. Kan ik dat van U leren?'

Zegt de rabbijn:

'Dan moet ik eerst onderzoeken of je er aanleg voor hebt. Stel je voor, dat twee dieven door de schoorsteen

mijn huis binnendringen. Ze staan in de kamer. Een heeft van het roet in de schoorsteen een zwart gezicht gekregen. Wie van de twee dieven zal zijn gezicht gaan wassen?’

Zegt die boer:

‘Nogal duidelijk. Die met zijn zwarte gezicht zal zijn gezicht gaan wassen.’

Zegt de rabbijn:

‘Nee, want die met zijn zwarte gezicht ziet het schone gezicht van de ander en hij denkt dus, dat zijn gezicht óók schoon is. Maar die met het schone gezicht ziet het vuile gezicht van de ander en denkt dus, dat zijn eigen gezicht ook zwart is. Die met het schone gezicht gaat dus zijn gezicht wassen.’

‘Dat begrijp ik. Dat is heel slim geredeneerd.’

Kijkt de boer verheerlijkt.

Zegt de rabbijn:

‘Dat begrijp je niet, want als ze allebei door die beroete schoorsteen zijn gekomen, hebben ze alle twee een zwart gezicht.’

Reist op zekere dag een Joodse veehandelaar in de trein naar het Friese dorpje, waar hij woont. Zit tegenover hem een Joodse reiziger, die hij niet kent. Zegt de veehandelaar tot de vreemdeling:

‘U bent Izak de Brave.’

‘Dat ben ik. Maar hoe weet U dat?’

Zegt de veehandelaar.

‘DAT HEB IK UITGEREKEND. Ik zal U zeggen hoe. U woont niet in de buurt, want ik ken U niet. U hebt straks aan de conducteur gevraagd hoeveel stations het nog is tot Drachten. U moet dus naar Drachten. Bij wie in Drachten kunt U op bezoek gaan? U bent geen handelsreiziger, want dat zie ik aan Uw koffers. U gaat dus op familiebezoek. U draagt geen trouwring, U bent dus een

vrijgezel. Alleen bij de familie Peper in Drachten is nog een ongetrouwde dochter. Bij Peper hebben ze pas nieuwe gordijnen voor de ramen gehangen en de meubelen zijn ook nieuw overtrokken. Ze verwachten dus een gast op wie ze indruk willen maken. De familie Peper spreekt altijd over een neef, die goed in de verdienste zit en die ongetrouwd is. Izak de Brave. U kunt dus niemand anders zijn dan die Izak de Brave en mag ik de eerste zijn, die U feliciteert met Uw voorgenomen huwelijk, mazzeltof.'

'Dank U,' zegt de reiziger.

Zit een man met zijn zoon in de trein van den Haag naar Amsterdam. Vraagt een reiziger:

'Kunt U mij zeggen hoe laat het is?'

Zegt de man:

'Ik heb geen horloge bij me.'

Zegt de zoon later:

'Vader, waarom hebt U gezegd, dat U geen horloge bij U hebt. U hebt toch wèl een horloge.'

Zegt de vader:

'Nou moet je goed luisteren, want daar kun je wat van leren. Als ik die man had gezegd: het is kwart voor vier, was hij verder met me gaan spreken. Waren wij in Amsterdam aangekomen, had hij gezegd: waar moet U naar toe? Had ik gezegd: Naar Zuid. Had hij weer gezegd: Gijn, ik moet ook naar Zuid. Ik rij met U mee, in dezelfde tram. Had ik niet anders kunnen doen dan hem een avond op de thee te vragen. Had hij je zuster ontmoet en was hij meteen verliefd op haar geworden. EN IK WIL GEEN MAN ALS SCHOONZON, DIE NIET EENS ZELF EEN HORLOGE HEEFT.'

De grapjes, die ze elkander vertellen zijn veelal: praatverhalen. Anecdotes met weinig of in het geheel geen actie,

uitmuntend door een spitse dialoog. De pointe is meestal een woordspeling. In negen van de tien gevallen vertellen die grapjes, dat twee mannetjes elkander tegenkomen. Die praten dan in critische geest. *Daad*verhalen bedenken ze zelden zelf; die ontstaan meestal buiten de Joodse buurt. De twee pratende mannetjes uit de grapjes, die spontaan tussen Waag en Weesperplein ontstaan, zijn zelfprojecties van de vertellers. Het is alsof de verteller vrees gevoelt zijn eigen mening te uiten, zijn eigen twijfel te openbaren, te laten zien hoe ook in zijn borst twee zielen wonen. De verteller schuift de buikspreekpoppetjes naar het proscenium. Zoals de voorouders eenmaal per jaar een bok, beladen met de zonden van het gehele volk, de woestijn injoegen, zo hebben de kleinkinderen de mannetjes uit het grapje uitgevonden, die per procuratie *hun* woorden in de mond nemen. Omdat ze behept zijn met de Joodse drang tot zelf-analyse beseffen ze, dat zulke praters-in-commissie een zwakke plek in het karakter van de verteller verraden. Een geheim gevoel, dat hij zich voor de vreemde omgeving niet bloot moet geven. En ook daarmee drijven ze goedmoedig de zelfspot.

Zegt iemand tegen iemand:

‘Ken je die mop? Twee Joodse mannetjes komen elkaar tegen..’

Zegt de ander:

‘Oah.. alweer een mop van twee Joodse mannetjes, die elkaar tegenkomen, weet je nou nooit eens iets anders?’

Zegt de ander:

‘Jawel, moet je horen. Twee *Chinezen* komen elkaar tegen. Zegt de ene Chinees tegen de andere Chinees: ‘Heb jij al matzes in huis voor de Paasdagen?’

De lucht boven de oude buurt in Amsterdam is met goede woordspelingen verzadigd. Een man beseft plotse-

ling, dat de ongrijpbare grap, die boven de hoofden van iedereen heeft gezweefd, zich in zijn hersens heeft verdicht. Dan ijlt binnen weinig tijds de grap van mond tot mond. Iedereen herkent de pittige samenvatting van een situatie. Ofschoon het gevoel van levensonzekerheid een der sterkste elementen van hun emotionaliteit vormt, dat hen vergezelt waar ter wereld zij zich ook bevinden en hoe veilig hun omgeving ogenschijnlijk zij, zijn ze in staat ook van dat gebrek aan houvast afstand te nemen. Ze bedenken goedmoedige grapjes, waarin landverhuizers uit Oost Europa een rol spelen.

Landverhuizers zijn Joden, die nog niet de kunst verstaan het gevoel van levensonzekerheid voor hun omgeving te verbergen. De mensen tussen Waag en Weesperplein weten heel diep in het verborgen putje van hun hart: deze dolenden zijn wat wij steeds vrezen te zullen worden. Dat besef uit zich niet in boosaardige wrevel of hondse onverschilligheid jegens de doortrekkenden. Ze helpen zoveel ze kunnen. Als ze in hun grapjes die emigranten een tikje in het ootje nemen, bespotten ze eigenlijk zichzelf. De grapjes over lijfelijke angsten, die Joden op de woelige baren zouden koesteren, zijn meestal niet in het echt-Joodse gevoel ontstaan; zomin als de mopjes, waarin Joden, die onrein zijn en zich niet wassen, een rol spelen. Er sluipt veel anti-semitisme onopgemerkt door de wereld, dat met de schaapsvacht van een namaak-Joodse anecdote is bedekt. Veel échter zijn de anecdotes, waarin ironisch wordt verteld, dat de landverhuizers uit Oost Europa totaal niets bezitten dat ze hun eigendom kunnen noemen; en hoe dat gevoel van niets-bezitten groteske vormen kan aannemen.

Vertellen ze:

Aan boord van een Oceaanstomer op weg naar Amerika, wekt de ene landverhuizer midden in de nacht de andere: 'Word wakker, word wakker, het schip vergaat.'

Zegt de ander slaperig:

‘Moet je me daarvoor wakker maken? Is het *mijn* schip?’

Hun leven kent echter niet uitsluitend onzekerheden. Betrekkelijk veilig voelen ze zich binnen de kring van hun familie. Er is een hechte band, die de leden verbindt. Ze leunen ook op de zekerheid, dat geen Jood een andere in de steek zal laten, als de nood werkelijk aan de man komt. Op de beter gesitueerden onder hen wordt voortdurend een beroep gedaan. Die geven graag en gul. Wat gij de armen schenkt, zult ge zelf nooit ontberen. Wie zijn broeder in de benauwenis helpt, vindt genade in de ogen van God. Ze gebruiken graag het woord ‘rachmones’, dat meer betekent dan medelijden. Het drukt uit: zich één gevoelen met de lijdende, hem ondersteunen zoals gij zelf geholpen zoudt willen worden wanneer ge in nood verkeerde. Hun compassie uit zich in de interjectie: nebbisj. Wie oprecht ‘nebbisj’ zegt, kan nooit een hart van steen in de borst dragen. Hij zal zelfs de boosaardigste misdadiger een ‘sjlemiel’ vinden. Als hun gevraagd wordt wat nu toch eigenlijk het subtiel verschil is tussen een sjlemiel en een nebbisj, kunnen ze het onderscheid slechts exact definiëren door een gelijkenis.

Zeggen ze:

‘Een sjlemiel is iemand, die alles laat vallen, en een nebbisj-mannetje is iemand, die alles voor hem opdraagt.’

Of ze zeggen:

‘Een sjlemiel is iemand, die op zijn rug valt en zijn neus breekt.’

Rijke mensen mogen dan graag helpen, de eerste plicht tot bijstand rust op de familie, de mishpoge. Dat is een zaak van ethiek. Als iemand door ernstige ziekte wordt

bezocht, en de kosten van dokter, apotheker en gasthuis stijgen zo hoog, dat het water over de lippen dreigt te komen, dan neemt de oudste van de familie het initiatief.

‘We moeten beraad slaan.’

Het zou een schande voor elk familielid persoonlijk zijn, als vreemden later konden zeggen:

‘Die mensen van één hoog hebben steun moeten aanvragen, omdat de familie zich niets aan hen gelegen heeft laten liggen.’ De bijstand wordt door de geholpene niet als een aalmoes gevoeld. Het is niet meer dan een staaltje van familie-plicht. Hij zou hetzelfde doen als een ander van de mishpoge in de klem zat. Hij voelt het bedrag, dat ter beschikking wordt gesteld, ook niet als een schuld waarvoor hij een ‘Ik verklaar schuldig te zijn. .’ zou moeten tekenen. Hij hoopt spoedig in staat te zijn ieder het zijne te kunnen terugbetalen. Maar mocht hem dat niet gelukken, een bijna bijgelovige vrees zal de familie weerhouden hem te manen.

En ook met deze onverwoestbare verknochtheid aan de familie drijven ze de spot.

Komt een man een andere man op straat tegen.

‘Hoe gaat het met je?’

‘Met mij gaat het goed.’

‘Hoe kan het jou goed gaan? Heb je dan geen mishpoge?’

Natuurlijk zijn er uitzonderingen. Stel je voor, dat de hele Amsterdamse Joodse buurt uitsluitend uit goedsdoeners bestond. In de beste mand met appels schuilt soms een stek. Andere dan ethische argumenten kan de familie niet in stelling brengen tegen de onwil van zo’n zwart schaap dat zijn plicht tegenover de familie niet kent. Ze kan niet onduidelijk laten doorschemeren dat zij met zeer sombere verwachtingen is vervuld omtrent de wijze waarop later

de kinderen van de ontaarde zoon op hun beurt hun eigen vader zullen mishandelen. Een doodenkele maal wil een zodanige aankondiging van toekomstig onheil wel eens het stenen hart vermurwen. Zo niet, dan blijft de familie niets anders over dan: berusting. Ze aanvaardt, dat als het van het slechte kind afhing zijn oude zieke vader zonder hulp of bijstand zou verkommeren. Al spreekt bijna niemand het uit, ze hopen allemaal de dag te beleven, dat de krenterige zoon zelf nog eens bij de familie om steun zal moeten aankloppen. Maar voor de buitenwereld verzwijgen ze het schandaal.

Middelertwyl roddelen de burens, die altijd alles weten, wat de mensen niet ter ore mag komen:

‘Schande, dat Uw zoon U zo in de steek laat.’

‘Wat kan ik er aan doen?’

‘U kunt toch gaan rechten! Als de rechter zegt dat hij moet betalen, dan moet hij over de brug komen.’

‘Ik gaan rechten? Met mijn *eigen* zoon? Denkt U, dat ik op mijn nesjama wil hebben, dat die schande over zijn hoofd komt?’

Halen de burens de schouders op. Wat moeten ze zeggen?

‘Gezond zal hij blijven.’

Een boek is geen gramfoonplaat. Daarom kan de lezer niet *boren* met welke intonatie de burens zeggen: ‘Gezond zal hij blijven.’ Noch hoort de lezer waar ze de klemtoon leggen.

Want intonatie en klemtoon kunnen een zegewens op zeer subtiele wijze in een vloek doen verkeren.

Een zegewens is het, wanneer ze met veel innigheid zeggen: ‘Gezond zal hij *blijven*.’

De implicaties zijn vele. Hij is thans gezond. Moge zijn gezondheid nooit gestoord worden. Moge hij gezond *blijven* tot het eind zijner dagen.

Maar het is een in bijtend sarcasme gedrenkte vervloeking wanneer ze zeggen:

‘Gezond zal hij blijven.’

Doordat de klemtoon nu op *gezond* ligt voelt iedereen in de buurt scherp de implicatie: nu is hij *niet* gezond. Het vaststellen van dit feit houdt een wens van onheil in. Ze geloven onvoorwaardelijk in de magische kracht van woorden en gedachten. Hun omgangstaal zit vol met magische afweerformules.

Zegt een moeder:

‘Mijn dochter heeft een goeie man, unbeschrieën unberufen’.

‘Unbeschrieën unberufen’ bedoelt de boze invloed te weren, die wellicht het geluk zou willen belagen van een jonge vrouw, van wie zo openlijk werd getuigd, dat zij een goeie man heeft. Want het kwade ligt altijd op de loer om het goede te vernielen.

Zegt een jong vrouwtje:

‘Mijn kind groeit lekker.’

Waarschuwt de bezorgde grootmoeder:

‘Beschrie het maar niet.’

Over ziekte en dood spreken ze zeer ongaarne. Wanneer een krankheid moet worden aangeduid proberen ze door een omschrijving het uitspreken van de gevreesde naam te ontlopen.

Zeggen ze:

‘Hij heeft de k.’

Dan heeft niemand verdere uitleg van node, helaas.

Moeten ze zich bijvoorbeeld voor het sluiten van een verzekering of zoiets, beslist met de dood bezighouden, dan verzachten ze het gevreesde door komische omschrijvingen:

‘Kijk vader, nou sluit U die verzekering en als U nou, God behoede en beware, over twee honderd jaar een oog

komt dicht te doen, is moeder tenminste niet onverzorgd.'

Zegt vader:

'Twee honderd jaar? Drie honderd jaar!'

Zelf voelen ze echter het komische van die omschrijving geenszins; zij nemen de toverkracht volkomen serieus.

Het hangt er bovendien vaak van af wie de gevreesde woorden uitspreekt. Als twee hetzelfde zeggen is de onheilskracht niet hetzelfde.

Zegt iemand tegen iemand:

'Wat zie jij er slecht uit.'

Kijkt de ander verstoord en moppert:

'Je hebt me zeker van Nieuwjaar niet gezien, dat je me nu pas je heilwens overbrengt.'

Maar dezelfde woorden kunnen in een andere situatie onheil aankondigen.

Zegt bijvoorbeeld een man, die zich bezig houdt met het bezorgen van begrafenissen:

'Wat zie je er slecht uit.'

Dan heeft de aangesprokene de hele dag geen eetlust meer.

Als iemand in de Jordaan van vakantie thuis komt, bruin verbrand en stralend van gezondheid, zeggen de kennissen:

'Wat zie jij d'r jofel gezond uit.'

In de Amsterdamse Joodse buurt zeggen ze echter met een bijzondere intonatie, die de drukpers helaas niet kan overbrengen:

'Nou, jij ziet er ook slecht uit.'

Van een kind, dat ze mooi vinden (en ze vinden elk kind mooi) zeggen ze:

'*Lelijk* is dat gezegende kind.'

Door het tegenovergestelde te zeggen van wat ze bedoelen menen ze het onheil voldoende te kunnen afweren. Maar omdat ze nu eenmaal van huis uit een tikje exuberant

zijn, geven ze het kind ook nog het adjectief: *gezegend* mee.

Spreken ze over hun dierbaren, dan zeggen ze:

‘Mijn man, gezegend zal hij wezen, zei gisteravond...’

Ze nemen met grote vaardigheid woorden in hun vocabulaire op, die innigheid kunnen uitdrukken. Iemand die ze graag mogen spreken ze aan met: *sijntje* (schoonheidje), *sjatzie* (schatje), *sjnokkeltje* (van het Duitse Schnucki) of met bijnamen, die (alweer) precies het tegenovergestelde bedoelen van wat zij zeggen.

‘Dat *sijntje* van me is zo’n lekkere *sjloerie*.’

De ‘*sloerie*’ in kwestie is hoogstens twee jaar oud.

Geen hunner woorden is zwaarder met innige liefde geladen dan het bezittelijk voornaamwoord: *mijn*.

Geen moeder zal ooit de naam van haar kinderen noemen, zonder er ‘*mijn*’ bij te voegen.

‘Mijn-Mietje zei gisteravond tegen jouw Klaartje...’

Het woordje ‘*mijn*’ in één adem uitgesproken met de voornaam is de evocatie van de puurste liefde. Het houdt een wereld van gedachten in: het kind, dat ik onder het hart heb gedragen, dat ik met pijn ter wereld heb gebracht, dat ik heb grootgebracht en waarvan ik de bruiloft hoop te beleven, *mijn Mietje*.

Kinderen zijn het angstigste bezit, dat ze kennen. De liefde voor hun kroost overkoepelt alle andere gevoelens. En, ja, waarom zouden ze zelfs hun eigen alles overrompelende genegenheid, niet ridiculiseren, de zelfspotters?

Komt een vrouw in de winkel. Het loopt tegen Sinterklaas.

‘Geeft U mij even gauw twaalf letters. Ik heb twaalf kinderen, God zal ze gezond laten.’

‘Welke letters moeten het wezen?’

‘Twaalf emme...’

‘Beginnen de namen van al Uw twaalf kinderen dan met een M?’

‘Mijnsaartje, Mijnklaartje, Mijnizakkie, Mijnaaltje, Mijnbetje...’

Vermoedelijk ook door het gebruik van de magische afweerformule, die hen het tegenovergestelde doet zeggen van wat ze bedoelen, is in hun gewone omgangstaal een eigenaardige vorm van ontkennende bevestiging geslopen.

‘Ga je wandelen?’

‘Nee ik ga met de tram.’

Dan bedoelen ze, dat ze gáán wandelen. Het is slechts een kwestie van klank en klemtoon.

Staat een vrouwtje op de hoek van de Muiderstraat bij de tramhalte. Komt lijn negen aan. Vraagt de conducteur:

‘Moet U met de tram mee?’

Zegt het vrouwtje:

‘Nee, ik moet niet met de tram mee.’

Wacht de conducteur natuurlijk rustig totdat ze veilig is ingestapt. *Hij* kent de buurt en de mensen.

Doordat ze primair reageren en gewend zijn elke inspraak van hun intuïtie te volgen, koesteren ze een grenzeloos respect voor een bijgelovig voor-oordeel, een niegisj. Wanneer een bloedverwant is overleden treuren ze acht dagen lang, gezeten op een laag stoeltje of op een kussen op de grond.

Wee de onbedachtzame, die zo maar eens een kussen op de grond legt om er op te gaan zitten:

‘Dat doet men niet. Dat is een niegisj.’

Ze zien oorzaak en gevolg als twee zijden van één medaille. Bij treurdagen behoort een kussen op de grond... ‘dus’ kan een kussen op de grond... God behoede en beware... treurdagen veroorzaken.

Vader heeft thuis zijn eigen stoel. Als iemand toevallig in die stoel gaat zitten, zegt vader vermanend en ernstig:

‘Wacht tenminste totdat ik dood ben. Dat is een niegisj.’

Maar het vooroordeel kan zich uitstrekken over kledingstukken.

‘Ik draag geen zwarte das. Dat is een niegisj.’

Of over gerechten:

‘Toen mijn zuster is gestorven hebben we die avond bruine bonen gegeten, en laten we nou ook bruine bonen hebben gegeten toen mijn moeder haar ogen heeft dichtgedaan. Bij ons thuis komen nooit meer bruine bonen op tafel. We hebben een niegisj aan bruine bonen.’

Doordat de leden van elke familie zo innig met elkander leven, is bij velen hunner een zekere telepatische begaafdheid gegroeid. Die gave werkt echter slechts binnen de eigen familiekring. Ze kunnen elkander begrijpen zonder dat ze één woord tegen elkander spreken, ook als lang niet eenvoudige zaken in het geding zijn.

Zeggen ze:

‘Wij spreken met de ogen.’

Ze kunnen plotseling door angstige voorgevoelens gekweld worden.

Zegt iemand:

‘Ik hoorde de brandweer voorbijrijden en ben als een gek naar huis gehold. Ik had zo’n náár gevoel, dat het bij ons was.’

Niemand, die met zulke voorgevoelens spot. Ze zijn er onschokbaar van overtuigd, dat gedachten een creatief vermogen, ten goede of ten kwade, bezitten. Zegewensen vatten ze zelden als frases op, vervloeking vrezende ze altijd. Maar verwensingen behoren tot de afgesloten gemeenplaatsen van de nogal boertige Amsterdamse omgangstaal; wie zal zeggen waar de grens precies ligt tussen een frase en een vervloeking? In de Jordaan zeggen ze van

iemand, die ze niet graag mogen:

‘Ik mag lijen, dat-ie subiet hartstikke dood valt.’

De werkelijke betekenis van deze onheilswens dringt echter vrijwel nooit over de drempel van het bewustzijn van de spreker. In de Joodse buurt zijn de verwensingen in elk geval schilderachtiger. Uitvoeriger. Poëtischer. De aard van het ongeluk, dat over het hoofd van de gevloekte moge komen, wordt in bijzonderheden omschreven. Bovendien weegt de ernst van een vervloeking in de Joodse buurt zwaarder, zelfs als de verwensing slechts als scherts is bedoeld.

Het aantal grapjes, waarin de pointe uit een woordspeling bestaat is ontelbaar.

Komt een man op de verjaardag van zijn vrouw thuis. Zegt hij:

‘Ik heb voor jou wat meegebracht. Maar je moet eerst raden wat het is.’

Vraagt ze:

‘Is het van hout?’

‘Nee.’

‘Is het van zilver?’

‘Nee.’

‘Is het dan van goud?’

‘Ja.’

En *wat* was het? Een flesje augurkjes van Goud, de zuurman van de Breestraat.

Wanneer iemand een nieuw costuum aan heeft, wensen ze hem toe:

‘Draag het met gezond.’

Als ze iemand met een zware vracht zien sjouwen, zeggen ze:

‘Draag het met gezond.’

Zegt een kind:

‘Moeder, de bleker is aan de deur.’

Zegt zij:

‘Als hij dood is, is hij nog bleker.’

Door die moeilijkheden van de taal laten ze zich niet onderwerpen. Integendeel ze voelen zich heersers. Ze zijn geboren met het vermogen iemand met één enkel woord, één enkele naam, één enkele woordspeling, onbarmhartig te karakteriseren.

Vertelt een meisje, dat ze kennis heeft gekregen aan een jongen. Zijn de ouders helemaal niet blij; ze hebben een andere jongen voor hun dochter op het oog. Verdedigt het meisje haar keus:

‘Hij verdient goed geld. Hij is een fotograaf.’

Zegt de moeder spontaan:

‘Hij zal wel een frotte graaf zijn.’

Komt bij een familie een reiziger aan de deur om een of ander artikel te slijten. Toont de huisvrouw zich uitermate koel. Blijft de reiziger aanhouden. Wordt de vrouw kwaad. Zegt de reiziger:

‘U moet mij niet kwaad aankijken. Dat is nou eenmaal mijn broodwinning. Men is een reiziger of men is het niet.’

Zegt de huisvrouw:

‘U bent geen reiziger. U bent een aansjmoezenier.’

Het leven van de mensen in de oude Joodse buurt speelt zich veelal af in de kleine woninkjes. Joodse literatuur, die het leven in het Westen beschrijft, is voor het overgrote deel: beschrijving van binnenhuisjes.

In de Jordaan zeggen ze:

‘De kinderen gaan ’n paar dagen naar buiten.’

Tussen Waag en Weesperplein zeggen ze:

‘De gezegende kinderen gaan ’n paar dagen de stad uit.’

Ze zijn typische stadsbewoners geworden.

Als ze het doel van de reis noemen, hebben ze een onverklaarbare voorkeur voor dubbele doelen. Ze gaan naar Haarlem en Zandvoort, naar Alkmaar en Bergen, naar Arnhem en Nijmegen, naar Den Haag en Scheveningen. Misschien kunnen ze zich een dorp niet voorstellen zonder dat er een stad in de buurt ligt.

Ik heb U iets verteld van de mensen, die mij hebben gekend, toen ik nog leefde binnen de beschuttende wal van een vertrouwde omgeving. Straks zal ik U nog meer van hen verhalen. Maar ik waarschuw U: het slot van dit boek kan geen blij einde zijn. Dat einde weet U al, sinds het bebloede scherm omhoog ging, dat de gruwelijkste misdaad aller tijden verborgen had gehouden.

De mensen uit mijn oude buurt kenden sinds eeuwen het angstaanjagende voorgevoel, dat naderend onheil aankondigt. Zij droegen de vage angst altijd bij zich. Hoevele van hen zijn niet éénmaal, maar vele malen gestorven? De heugenis aan hen mag niet verloren gaan. Ik wil een steentje metselen in het gedenkteken, dat voor hen is opgericht. Komende geslachten zullen naar het monument op het Weesperplein kijken, dat zo ontroerend is in zijn primitieve onmooiheid; de stenen der gedachtenis, die de weinige overgebleven Joodse Amsterdammers hebben opgericht om de hulp te gedenken, die zij van hun medeburgers ontvingen toen het water tot de lippen was gestegen.

Kinderen van Amsterdam zullen bewonderend blijven opzien naar het beeld van Mari Andriessen, dat met zijn lijnen groot is als de wereld, de dokwerker. Het beeld, dat de strijders eert.

Altijd hebben de Joden Makoum Aleph lief gehad, nooit heeft Amsterdam zo dicht aan hun hart geleefd als toen zoveel harten werd aangezegd, dat ze moesten ophouden te kloppen.

Maison Waterloo

Er is één lege plek in de vale huizenrij van het Waterlooplein. Als ik dáár langs loop, grijpt het heimwee me in de lurven. Hier ligt een stuk van mijn jeugd. Ik was toen een bloedjonge snotbengel met evenveel puistjes als idealen. Met niemand was ik het eens en het minst met mijzelf. Zonder welk verheven doel zou ik besluiten niet meer verder te kunnen leven? Socialist? Anarchist? Astroloog? Spiritist? Keus genoeg. Ik kon de maatschappij radicaal gaan veranderen. Het seksuele leven van de mens moest hoognodig reiner worden. Of ik kon het drankkapitaal gaan vermorzelen bijvoorbeeld. In die dagen verkroop Amsterdam van ondernemende idealisten, zoals ik.

Op het Waterlooplein, waar nu die lege plek is, stond een huis en op de eerste verdieping was een zaal uitgeruimd, waar tweehonderd jongens en meisjes vierentwintig uur per etmaal luidruchtig met elkander van mening konden verschillen.

Op de hoge daklijst stond met krulletters geschilderd

‘De Hereniging’.

Nooit droeg een huis een ontoepasselijker naam. Het schone woord vermocht trouwens niet de minste indruk op de bezoekers te maken; wie heeft er een stijve nek voor over om zó hoog een zó gek woord te lezen? De officiële naam

daarentegen was duidelijk leesbaar op het bord aan de deur:

MAISON WATERLOO
GELEGENHEID VOOR VERGADERINGEN
ZALEN VOOR BRUILOFTEN EN PARTIJEN

De Hereniging of de Slag bij Waterloo. Wij in onze jaren kozen het gevecht, al zongen we ook, dat we de kazernes zouden slopen, de sabels over de knie zouden breken en de regimenten uiteen zouden jagen.

Veel is er veranderd sinds ik in die holle ruimte van 'Maison Waterloo' naar de verhitte principiële debatten mocht luisteren. Werelden werden geschapen en ze vergingen weer. Snotjongens groeiden op tot ervaren mannen in staat en maatschappij. Maar onveranderd bleef het begin van alle moties: 'De vergadering, overwegende dat...' En evenals voorheen eindigen ze nog steeds met: 'en gaat over tot de orde van de dag.' Wat er tussen die twee bezweringsformules stond, heeft nog nooit enige werkelijke betekenis gehad, en zo is het gebleven tot op dit uur. In de echte staatkunde vochten de reuzen met elkander, in de jeugdorganisatie kibbelden de dwergen. En toch was onze club zomin een verkleind beeld van de grote politieke partij als Manneke Pis een miniatuur is van Goliath.

Omdat de jongens en meisjes ook in de vergadering elkan-der bij de voornaam noemen, krijgen de debatten een ele-ment van de kameraderie, dat zo bevorderlijk is voor het ontstaan van hechte vijandschap. Verder zit de club prop-vol romantische situaties. Iedereen kent van iedereen de chronique amoureuse. Juist omdat de personen, die bij de kronieken zijn betrokken, nogal snel van partner wisselen,

groeit de mogelijkheid voor bittere persoonlijke afkeer. De overgrote meerderheid van de organisatie behoort tot het volk dat, als het geen gelijk krijgt, gelijk *neemt*. De niet-Joodse leden laten zich graag door het virus van dat fanatisme besmetten. Daarom eindigen alle discussies eigenlijk op dezelfde manier:

‘En toch heb ik gelijk, Kaatje.’

‘Nee Maupie, *ik* heb gelijk.’

‘Nee Kaatje.’

‘Ja Maupie.’

Zingt Kaatje met de kracht van Deborah:

‘Wat een bijgochem. Wat een chammer. En met zo centje moet ik naar de heilstaat.’

Roept Maupie terug:

‘Ik ga naar de heilstaat? Met jou? Als ik weet, dat jij in de trein zit, ga ik er bij Buiksloot al uit.’

Die heilstaat, waarvan deze Deborah zingt, is de toekomstige maatschappij. Wij weten precies hoe die eruit zal zien. We kunnen de plattegrond nakijken in de vele driecentsbrochures, waarmee we onze algemene ontwikkeling vrij aardig hebben bijgespijkerd. Bovendien spreekt Sam de Wolff met ons altijd over de dag ná de revolutie. Hij vertelt ons, hoe de wereld van gisteren, van vandaag en van morgen in elkander zit. Sam is onze afgod; hij verdient onze devotie ten volle. Karl Marx heeft de Berg Sinai der Wetenschap beklommen en ook hij heeft ontdekt, dat het op de toppen eenzaam winkelen is. Maar eenmaal boven heeft Karl de nieuwe leer ontvangen. Die heeft hij aan het wereld-proletariaat doorgegeven. En van die leer is Sam de boodschappenjongen.

In het voorbijgaan onthult hij ons de historie der mensheid, zoals zij op school niet wordt geleerd.

Maar hij verwijlt niet altijd in het verleden, hoe boeiend het ook zij, wanneer hij het met zijn zing-zang-stem be-

schrijft. Sam erkent slechts de wetenschap als nuttige vorm van menselijk denken, wanneer zij tot profeteren in staat stelt. Hij ziet in het verleden het heden, en in het nu, wat komen zal. Aan die alles-omvattende kijk ontleent hij de vrijmoedigheid te voorspellen, dat de solidariteit der arbeiders bergen zal verzetten. Maar het is geen geloof, dat hij predikt; hij wéét. Solidariteit der arbeiders is niet uit de hemel neergedaald, ze zweeft niet als een ongrijpbaar credo boven onze hoofden. De solidariteit is een zeer aardse bedoening. Alle tegenstellingen, die er nu nog tussen arbeiders ontstaan, zullen door de solidariteit worden overbrugd. De arbeiders zullen elkander over de grenzen heen de hand reiken... Joodse en niet-Joodse arbeiders zullen elkaar vinden, dank zij de solidariteit.

De jeugd onder Sams gehoor luistert geboeid. Van ouder op ouder hebben ze een heilsverwachting geërfd. Maar als zij de mirakelen horen, die de solidariteit eens zal doen geschieden, bekruipt hen toch een gevoel van twijfel. Het klinkt té mooi. Behalve de heilsverwachting hebben ze ook de zekerheid geërfd, dat de tegenstellingen tussen mensen duizenden jaren oud zijn. Ze vatten hun sceptisch oordeel samen in één naam: Blinde Maupie.

Blinde Maupie is een man uit de buurt, die — zijn naam zegt het al — volslagen blind is. Als hem iets wordt verteld, wat hij niet gelooft, zegt hij:

‘Zeen-mosj-isj.’ (Ik moet het eerst nog zien.)

De arbeiders-solidariteit... blinde Maupie.

Onze jeugdorganisatie is een geseculariseerde Joodse gemeente. Opperrabbijn is Sam de Wolff. Hij commentarieert. Hij interpreteert. Wee de lagere rabbijnen of de volstrekte leken, die tegen zijn exegese steigeren. Met zijn sarcasme snijdt hij hen eerst de strot af. Daarna hakt hij hen met de bijl van zijn gijn in stukjes; en ten slotte begraaft hij de zielige restanten onder zijn mateloze verachting.

Onlangs heb ik ergens gelezen, dat de Mokumse socialistische beweging uit die tijd zulke sterke Joodse trekken vertoonde. Zij zou zich daardoor duidelijk hebben onderscheiden van het socialisme in Dokkum. Wat u niet zegt!

Maar Sam de Wolff, voor wie ik mijn hele leven een diepe veneratie heb gehouden, is in Sneek geboren. In Sneek. Het Heitelân had dus de eerste keus uit het nest. De Friezen hadden als hun leider Sam kunnen bemachtigen. Sam de Wolff of Wim Banning, van kleinigheden hangt de loop der historie af. Maar al had hij het levenslicht in Patagonië aanschouwd en al ware de wereld honderdmaal groter, er was maar één plek waar Sam terecht kon komen: in een socialistische beweging en in een Joodse buurt. Dank zij hem maakten wij ons spelenderwijs een zeer spitse methode van denken en redeneren eigen. We werden een kruising tussen Mozes en Hegel. Het was een geestelijke dampkring. Had je het eenmaal te pakken, dan was het net als ischias, je raakte het bijna niet meer kwijt.

Ik had al vele tikken van deze molen beet, toen ik plotseling balsturig begon te worden. Ik wilde eens iets anders. Zo maar.

Ik vond, dat ik eens rond moest kijken in de vele andere bewegingen die eveneens in Maison Waterloo hun oratorische feesten vierden. Ik had er de tijd voor. Ik was toch werkloos. Dat was in de jaren 1916 en 1917.

Van de eindeloze zaterdagavondse debatten op de Nieuwmarkt kende ik een volwassen man, een zekere Jan Bierenbroodspot. Hij imponeerde mij door zijn gedetailleerde kennis van de Franse revolutie. Hij ging naar bed met Charlotte Corday en hij stond op met Robespierre. Aan zijn degelijke Hollandse naam had Jan eigenmachtig een tweede voornaam toegevoegd: Jan Anarchis Bierenbroodspot. Jaren geleden had hij een grote stem gehoord, die hem voorzegde dat hij, Jan Anarchis, de grote omwenteling

zou voortzetten; in Nederland. Het was deze Jan, die me de vrijheid op een presenteerblaadje aanbood.

Dalvend door Mokum kom ik Jan tegen.

'Sta je op de bikkels?'

'Ja.'

'Wat doe je?'

'Me vervelen.'

'Heb je pieneuten?'

'Geen cent. Te jong voor steun. Ben nog geen achttien.'

'Maar je moet toch eten.'

'Heb ik vanmorgen nog gedaan.'

'Verrek. Je werkt niet en je vreet toch. Dan hoor je bij ons.'

'O.'

'Voel je d'r niks voor?'

'Jawel. Wat is het eigenlijk?'

'Loop een eindje mee, dan zal ik het je uitleggen.'

Ik loop een eindje mee en ontdek een nieuwe wereld. Het is een gans andere wereld dan die van Sam de Wolff.

De club van Jan Anarchis is niet meer dan tien man sterk. Het is een anarchistische club, die 'Marianne' heet. Zij is genoemd naar de vrouw uit de volksklasse. Marianne, met de losgebonden haren en daar bovenop de rode muts der vrijheidsbent. In het lied zingt zij:

'Ik ben uit het ruwe volk geboren. Straks, als het uur der vrijheid slaat, zal hij als man mij toebehoren, die het moedigst aan mijn zijde gaat.'

Dat zit allemaal in die ene naam besloten. Ik voel dus wel iets voor die club. Zegt Jan:

'Maar voor één ding moet ik je waarschuwen. We zijn geen ontwikkelingsclub.'

Nu is ook het laatste beletsel voor mijn toetreding vervallen.

Het is een groep, bemerk ik spoedig, waarin niemand gezag uitoefent. Geen bestuur, geen leden, geen contributie. Niemand is tot iets verplicht. Je doet waar je zin in hebt. Meestal hebben ze nergens zin in en dat doen ze dan energiek.

Zeg ik:

‘Leuk. Waar komen jullie bij elkaar?’

Ons trefpunt was een studio in de Peperstraat vlakbij het Rapenburg. Studio, nou ja, het was een oude zolder. Maar de dakpannen waren van glas. Daar woonde Jan.

Hij zei dat hij zich daar en nergens anders een werkelijk vrij mens voelde. Af en toe kwamen vrijpostige meisjes, die tot onze club behoorden, op visite. Alles in eer en deugd, want hoeveel kwaad je ook van Jan kon vertellen, hij belaagde de onschuld, voorzover aanwezig, nooit of te nimmer. Hij kón 't niet eens!

Over zijn biologische perikelen behoefden anderen zich echter geen zorgen te maken. Hij zat er zelf openhartig genoeg over in de rats. Het leidend beginsel dat onze club dreef, luidde: Iedereen doet waar hij zin in heeft. We waren van mening, dat het huwelijk een door het kapitalisme uitgevonden vorm van gecamoufleerde prostitutie was.

Jan was op een hoogst oorspronkelijke manier in het bezit van die studio gekomen. Hij huldigde namelijk de beginselen van het neem-en-eet-recht. Ik zou een langademige verhandeling over dit recht kunnen schrijven, maar dat doe ik niet. Wie er belang in stelt, kan een ouderwets handboek der economische wetenschap erop nakijken. In de praktijk komt het erop neer, dat je gewoon neemt waar je zin in hebt. Aangezien bezit diefstal is (kijk maar na onder de *P* van Proudhon), kan toepassing van het neem-en-eet-recht nooit diefstal zijn; integendeel, het is juist opheffing van (door diefstal verworven) bezit. De

fiets van mijn buurman is door betaling, derhalve op oneerlijke wijze, verkregen. Als ik mijn buurmans zwijntje onteigen, help ik een maatschappelijk euvel uit de wereld en bovendien hou ik er zelf een karretje aan over. Dus, ergo, derhalve, zodoende...

De toepassing van het neem-en-eet-recht bij het in gebruik nemen van de studio was helemaal niet ingewikkeld geweest. De zolder stond toch leeg. Jan had heel gewoon zijn intrek genomen zonder voorkennis — laat staan toestemming — van de wettige eigenaar. Het huis was onbewoonbaar. Het werd weggedragen door de ratten. Maar van de diertjes had Jan op zolder geen last, want zulke beesten kunnen geen trappen lopen.

Het verschil tussen de wereld van Sam de Wolff en het wereldje van Jan Bierenbroodspot is groter dan de afstand tussen het morgenland en het avondland. De club 'Marianne' bestaat uit jongelieden van Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg. De Amsterdammers noemen die buurt de Eilanden. De Eilanders hoeven maar een paar bruggen op te halen en ze zitten in een onneembare vesting, achter brede slotgrachten.

Van onze club is Jan de enige volwassene, naar leeftijd gerekend. Geen onzer zal ooit in aanmerking komen voor het erelidmaatschap van de Tuchtunie. We doen juist alles om zelfs de geringste kans op die onderscheiding te ontlopen.

Met kleding, woordkeus en publiek gedrag protesteren wij onophoudelijk tegen de burgerlijkheid. We willen niet anders zijn dan onmaatschappelijk. We zijn ontkenners uit beginsel. Het eerste, dat wij met onze negatie van al het bestaande zullen verbrijzelen, zijn de drie K's: Kapitaal, Kroeg en Kerk.

De kern van onze protesthouding is onze afkeer van elk gezag. We puberen dapper tegen elke politieagent, want

het Dienderdom is onze natuurlijke vijand. We zijn onverzoonlijke anti-militaristen. Onze pacifistische gezindheid uiten we in een demonstratieve afkeer van elk soldaat persoonlijk, om het even of hij milicien is, of een kuchbokser.

In onze antipathie betrekken we bij voorkeur het meisje, waarmee de militair gearmd loopt. Als het een knap meisje is, kent ons antimilitarisme geen grenzen meer.

De groep 'Marianne' is een ideale mensengemeenschap in het klein, want waar geen orde bestaat, kan nooit wanorde ontstaan. Het loopt dus nooit spaak als we bij elkaar zitten. Er zijn een paar nageljongens van de scheepsbouw; ze komen slechts nu en dan. Een van de leden is rateljongen bij de Gemeentereiniging. Drie werken in de haven. Die ploeteren heel kapitalistisch voor hun broodje. Sommigen lopen in de steun. Een buitenbeentje zoals ik neemt zijn kuchie van huis mee.

De onmaatschappelijkheid is zeer genoeglijk, maar ze moest op de duur niet zo eentonig worden. Na een jaartje begon het gezelschap mij te vervelen. Zelfs Jan merkte het.

'In je hart ben je toch eigenlijk altijd een tevreden burgermannetje gebleven.'

Nebbisj, ik tevreden? Ik liep al die tijd werkloos.

Ik dacht:

'Wat moet ik hier eigenlijk? Ze praten wel veel, die anarchisten, maar ze zeggen zo weinig. En als 't puntje bij 't paaltje komt, wat doen ze dan? Ook niks!'

Maar ik vergiste me. Ze deden wel wat, en of! Goeie kennissen van 'Marianne' gingen zich aan ongewone hobbies te buiten. Een paar anarchistische vrienden van me slopen 's nachts naar het Kruithuis aan de Haarlemmerweg en staken de lont aan. De lont ging uit, maar zij werden gepikt en belandden voor een jaar of vier in het schuurtje. Meer mensen uit de vrije wereld moesten bij meneertje in

het strafbankje zitten. Verwekkers van opstootjes. Dienstweigeraars vooral. Een principiële pacifist weigerde elk voedsel. Zonder beraad kwamen we tot de slotsom, dat Herman Groenendaals honger slechts was te stillen met relletjes en knokpartijtjes tegen de politie. Wij zwaaiden met rubberslangen, gevuld met lood; de dienders hakten er met de blanke lat op in. Spiegelruiten bezweken onder de kracht van onze overtuiging. Meer vrijheidshelden werden aan de circulatie onttrokken. Voor mij persoonlijk had deze vrijheid reeds lang opgehouden leuk te zijn. Mariannes losbandigheid was zeer bevorderlijk voor de groei van mijn gezond verstand.

Bovendien kreeg ik werk. Eindelijk! Ik ging voor mijn doen zelfs een aardig weekcentje beuren. Ik ervoer in de praktijk, dat de oude heer Marx en zijn profeet Sam de Wolff gelijk hadden, toen ze leraarden, dat het maatschappelijk-zijn de geest bepaalt. Mijn geest was opeens veel minder tot avonturen geneigd. Ik dwaalde allengs terug naar de oude club van Sam. Niet dat ik daar ooit formeel voor had bedankt, stel je voor. De ene avond had ik bij Sam gezeten, de andere avond bij Jan in de Peperstraat. Om en om. Het bekorende van mijn onmaatschappelijkheid was juist geweest, dat ik tot twee werelden kon behoren. Als je nog geen twintig bent kun je best op twee beauties tegelijk verkikkerd zijn (in politicis dan altijd) en nooit zal het gevoel aan je zielsrust knagen, dat je de een ontrouw bent met de ander, of de ander bedriegt met de een.

In mijn borst mochten democratie en anarchie dan in vreedzame coëxistentie samenleven, in de zalen 'Maison Waterloo' beoorlogden ze elkander verwoed. Het anarchisme was op zijn retour. Maar het gaf geen kamp. Het vocht tegen de club van Sam onverzoenlijk, meedogenloos en zonder genade.

Ik geloof niet, dat mijn afdwaling van de zuivere leer ooit door enig lid ernstig is genomen, en door Sam zeker niet. Misschien heeft niemand er ooit iets van gemerkt. We liepen immers allemaal bij elkander in en uit.

Het kan dus niet anders dan stom toeval geweest zijn, dat juist toen ik besloten had mijn hoofd voor altijd in de schoot van de Eerste Internationale te leggen, Sam die eigen avond tot onderwerp van zijn college een zin had gekozen uit de briefwisseling van Marx en Engels.

‘Anarchisten zijn liberalen zonder bankrekening.’

Het is een diepe gedachte, en zoals altijd, met simpele argumenten te bewijzen. Kijk, de laat-maar-waaien-liberalen erkennen geen enkele gebondenheid in de maatschappij. Iedereen is vrij, de een om in het Amstelhotel, de ander om onder het viaduct te slapen. De anarchisten zeggen ook, dat iedereen vrij is, dus er is geen verschil tussen Jan Bierenbroodspot en Rockefeller, de miljardair.

Toen deze stoutmoedige gedachte mijn hersens peneetreerde, moeten mijn ogen de spiegel zijn geweest van mijn twijfel. Sam zei:

‘Ben jij het misschien daarmee niet eens?’

Zei ik:

‘Jan en Rockefeller precies hetzelfde. . nou. . nou. . er is natuurlijk wel een klein verschil.’

Zei Sam snel en gevat:

‘Ja en dat kleine verschil tussen die twee, dat kleine verschil zullen jij en ik samen in onze portemonnaie hebben. . maar verder zijn ze precies hetzelfde.’

Omdat iedereen lachte kon ik moeilijk overtuigd blijven van mijn gelijk. Zei Sam:

‘Omdat de anarchisten eigenlijk negatieve liberalen zijn, hebben ze ook geen begrip van arbeiders-solidariteit.’

En daarin vergiste Sam zich, maar dat merkte Nederland pas twintig jaar later.

Twintig jaar later... op die Sabbathdag, de tweeëntwintigste februari 1941 bezetten de barbaren van Wodan het Waterlooplein. Razzia. Honderden Joden werden op de twee aan elkaar grenzende pleinen bijeen gedreven. Honderden werden op hen losgelaten. Ze werden geranseld. Gemarteld. Een ijzeren ring van ontzetting schroefde de keel van Amsterdam dicht.

De historicus vertelt:

‘s Maandags bleef de stad nog stil. Er was twijfel. Moeten we dit nou nemen?’

En ze namen het niet!

De jongens van de Eilanden waren mannen geworden. De rateljongens, de nageljongens, de jongens uit de haven, Dirk de schillenboer. De kerels van de Eilanden en van de Jordaan, en de felle vrouwen... *ze namen het niet*. Eeuwenoude tradities van vrijheid waren opeens springlevend. In de stad geschiedde onrecht, gruwelijk onrecht. Solidariteit? Jawel, want in die twintig jaren, sinds ze van jongeling tot man waren gerijpt, hadden nieuwe inzichten bij hen wortel geschoten. Maar in de eerste plaats schreeuwde het geschonden rechtsgevoel om wraak. De februari-staking brak uit. De eerste maal zolang de wereld bestaat, dat een niet-Joodse bevolking van honderdduizenden het eigen leven op het spel zette om Joden te beschermen.

Sam de Wolff en Jan Bierenbroodspot werden één. Iedereen vond zijn eigen plaats. Iedereen gehoorzaamde zonder aarzelen het eeuwige gebod, dat de mens geschapen is om de hoeder van zijn broeder te zijn.

Dat was in februari 1941...

Een paar honderd meter van de plek, waar eens Maison Waterloo stond, staat nu Mari Andriessens ‘De Dokwerker’.

Maison Waterloo, dat er niet meer is, en de ‘Dokwerker’, die er altijd moge zijn, behoren onafscheidelijk bij elkaar, gisteren, vandaag en morgen.

Het Gebouw

Mijn vader was diamantslijper en dus lid van de Bond. Bij ons thuis werd Henri Polak als een wonderrabbijn vereerd. Hij was een voorbeeld in 't groot, dat iedereen probeerde na te volgen, in het klein. Soms leidde die verering tot belachelijke na-aperij. Vader had een kennis, die lid van de Bondsraad was. Onder alle omstandigheden was die het met Henri eens, zo verknocht en roerend eens, dat hij de bijnaam had verworven: Sampie Homogeen. Maar hij vond het een erenaam. Hij imiteerde het uiterlijk van de bewonderde bondsvoorzitter. Hij kleetde zich, sprak en schraapte zijn keel als Henri. En ik geloof, dat hij het heimelijk als een eerbetoon aan zijn eigen adres en niet aan dat van Polak beschouwde, wanneer op de slijperij een van de bondslieden werd gegalmd:

*Henri Polak dat is mijn neef,
Op allebei mijn schoenen loop ik scheef;
Als Henri Polak mijn neef niet was
Hadden we geen cent in de weerstandskas.*

De Bond deed zijn invloed ver buiten het vak gevoelen. En waarlijk niet alleen met betrekking tot de arbeidsvoorwaarden. Hij was de grote verwekker van een onverzadigbare honger naar schone kunst en vooral: lectuur.

Lezen. Volwassenen ontdekten de wereld van het boek.

Het socialisme werd in de Joodse buurten verpersoonlijkt door een man op een fiets. Hij zal wel onder een andere naam bij het Bevolkingsregister bekend zijn geweest, maar iedereen riep hem bij zijn bijnaam: Haringkoppie. Hij was de bode van de Diamantbewerkersbond; hij inde de contributie voor de ziekenkas 'Helpt Elkander'; hij bezorgde 'Het Weekblad', 'Het Jonge Leven', het dagblad 'Het Volk', 'de Notenkraaker'. En bij hem kon men ook terecht voor toegangskaarten voor een toneelvoorstelling, voor een concert van 'de Kleine Stem' of voor een uitvoering van het Madrigaalkoor van Sem Dresden. Haringkoppie was de levende schakel tussen organisatieleven en leden. Hem vroeg men uitleg, wanneer een bericht in de krant aan duidelijkheid te wensen overliet. Bij hem kwam men om raad en bijstand. Meestal wist hij onmiddellijk het antwoord. Maar als hij — zelfs *hij* — geen bescheid wist, dan zei hij:

'Ik zal het van de week gaan vragen, bij Henri.'

...en dan kwam een week later het onfeilbare advies. Regelrecht van de berg Sinai.

Maar één ding kon Haringkoppie niet: boeken ruilen voor zijn klantjes. Boeken ruilen in de Bondsbibliotheek in de Franse Laan. Dat moest iedereen zelf doen.

Op dinsdag- en donderdagavond stond er al om over zevenen een rijtje mensen te wachten op de hoge stoep van het Gebouw. Pas om acht uur ging de bibliotheek open. Maar wie het eerst komt, die de eerste keus heeft. Portier Lezeman was onverbiddelijk. Acht uur open en geen seconde eerder; en niet dringen en geen lawaai op de trappen.

Die bibliotheek was niet zo maar een ordinaire uitleeninrichting. De beheerders, de oude heer Duinkerken voorop, deden hun werk uit liefde voor de schone letteren en de wetenschap. Ze kenden de catalogus uit het hoofd. Wanneer een jong bondslid zich liet inschrijven, werd hij

meestal even apart geroepen. Aan een tafeltje naast Duinkerken gezeten, moest hij maar eens vertellen voor welke boeken hij belangstelling dacht te hebben. Dan werd er een lijstje opgemaakt. En de bibliothecaris zorgde, dat de jonge man een beetje systematisch de grote ontdekkingsreis door de wereld van het boek ging ondernemen.

De catalogus vervulde de functie van literaire gids. De nobele essayist en fijnzinnige stylist Michel van Campen (zelf diamantbewerker) had de inleiding tot dit statige boekwerk geschreven. 'Over literatuur' heette het opstel. Bondsleden moeten het uit het hoofd hebben gekend. Want als er in de literaire club, die van bij zevenen tot acht uur op de hoge stoep van het Gebouw stond te wachten, vurig gedisputeerd werd over de betekenis van een of andere schrijver, sloegen de deskundigen elkander met citaten van Van Campen om de oren. Bovendien had hij bij een paar honderd nummers in die catalogus korte aantekeningen geschreven. Elke auteur kreeg van Michel een korte waardering. De Tachtigers hebben het volk van zijn literatuur vervreemd. De bibliotheek van de ANDB bracht de hereniging tot stand. Michel van Campen was de verzoeningsrechter. Hij zelf bezat een verfijnde smaak, maar de klanten van de bibliotheek liet hij nooit in de steek. Wilden die ontspanningslectuur, omdat ze voor literatuur nog niet rijp waren, hij blééf hun gids. Bij de lange lijst van boeken van Courts Mahler schreef hij puntig: 'Deze schrijfster is even onbeduidend als veelgelezen.'

Lezen doet honger krijgen naar nieuwe lectuur. Lezen doet ook: zelf schrijven. Michel van Campen had in het kloversatelier en in de rokerige fabriekszal, tussen het gegons van drijfriemen en de geur van olie en zweet, zijn talent ontdekt. En Israël Querido, Andries de Rosa en zoveel anderen. Een lange lijst van namen. Mannen, die als werknemer op weekloon in het diamantvak waren begon-

nen. In de bondsbibliotheek maakten ze kennis met de wereld van de schone kunsten. In zich zelf ontdekten ze onvermoede talenten. Ze werden: toneelspelers, musici, statistici, economen, literatoren, dichters, een enkele werd schilder, sommigen werden toondichters. Anderen wierpen zich vol hartstocht op de herboren beroepen van kunstnijverheid; die werden binnenhuisarchitecten, plateelschilders, pottenbakkers.

De drang naar schoonheid en kennis stroomde in brede golven over de gehele stad.

Verenigingsleven begon te bloeien voor mensen, die voor die tijd in kleine afgesloten kringetjes hadden geleefd. Zelfbewustzijn groeide, soms was het een grotesk zelfbewustzijn. Er waren bondsleden, die zich zelf hadden ontdekt en meenden, dat zij de grootste ontdekking dezer eeuw hadden gedaan. Ze zogen woorden, uitdrukkingen en begrippen in, die ze niet konden verteren. Dat leidde wel eens tot belachelijke voorvallen.

De buurman van één hoog bij ons op de trap genoot een zekere vermaardheid door zijn overdreven gevoel van eigenwaarde. Hij sjouwde altijd met een pak brochures, boeken en kranten. Hij las nooit een letter. Hij deed alleen maar geleerd. Geen vergadering sloeg hij over; en op elk lijstje van debaters stond zijn naam bovenaan. Mark Uienkruier heette hij. Iedereen noemde hem Marx Uienkruier. Hij vertoonde een ziekelijke voorkeur voor vreemde woorden, en een hardnekkige neiging om ze verkeerd uit te spreken en ze in elk geval onjuist te gebruiken. Zo zeer beschouwde hij zich zelf als het middelpunt van de wereld, dat hij volstrekt blind was voor zijn eigen belachelijkheid, en potdoof voor het gegrinnik waarmee zijn verschijning werd begroet. Hij was de auteur van bijna legendarische vergissingen, de bedrijver van versprekingen, die geniaal genoemd zouden worden, ware het niet, dat zij eenvoudig-

weg producten waren van zijn eigengereide domheid. De meeste verhalen, die over Marx werden vermeld, zullen wel verzonnen geweest zijn. Maar beslist historisch is de volgende geschiedenis, die hij bij ons thuis heeft verteld — zelf verteld, omdat hij er trots op was. 'Ik moest met mijn zoon-tje Maurits naar de dokter, want het jongetje had last van zijn buik. Affijn, ik kom in het studeervertrek van die aesculaap en zeg: 'WeledelZeergeleerde Heer, mijn zoon klaagt over pijn in het onderste gedeelte van zijn onderlichaam. Zou U hem even willen investigeren en examineren, want ik ben bang, dat hij ziek zal worden.' Die dokter kijkt me aan en zegt: 'Maak dat jog zijn broekie maar los, dan kan ik even naar zijn dingetje zien.' Net zo grof en onbeschaafd zei die gestudeerde man dat; tegen *mij*! Ik richtte mij in mijn volle lengte op en zei waardig: 'WelEdel Gestrenge Heer Dokter. Ik ben een klassebewust arbeider en de tijden zijn voorgoed voorbij, dat onze kinderen 'dingetjes' hadden. *Mijn zoon heeft een penis.*'

Van Marx Uienkruier werd een ander verhaal verteld. Ik betwijfel ernstig of het op waarheid berust, maar het is te mooi om niet aan de vergetelheid te worden ontrukkt. Er was een vrouw gestorven, die in het leven van de buurt enige betekenis had bezeten. Marxie had het klaar geëintrigeerd, dat hij als grafredenaar zou optreden. Zijn rede moet aldus hebben geluid: 'Daar ligt zij thans, de moeder. Zij was een *edel* mens. *Edel* was zij voor haar gezin. *Edel* voor haar vrienden en zij vond nog altijd tijd om *edel* te zijn voor haar bureu. In één woord, *zij was een adelborst.*'

Dat waren grappige voorvallen in een zeer ernstig verenigingsleven, dat in de buurt opbloeide. Een verenigingsleven, waarin niet gekeken werd naar geloof, ras of afkomst.

Het Gebouw werd het middelpunt van een schone beweging. De bron, die een grote gemeenschap van gelijkgezinden voedde. De stad was trots op die schepping van Berlage. Maar voor de leden van de Bond was het de tempel.

Ik herinner me, dat mijn vader eens op een avond, toen hij meeding boeken ruilen in de Laan, gekscherend tegen me zei:

‘Zie je die ene steen... de derde in de twaalfde rij van onderen af. Dat is nou *mijn* steen. Het is: *ons* Gebouw, en die ene steen is van mij.’

De architect had het huis een hoge stoep gegeven. Wie binnenging moest het gevoel krijgen, dat hij zich had losgemaakt van het alledaagse. Dat hij zich verhief boven degenen, die niet tot de gemeenschap van bondsleden behoorden. En de hele wereld mocht vrijelijk zien *wie* er binnentrad. Wanneer de Bond feestdagen vierde, een jubileum, de invoering van de achturendag, dan trok zich der leden dankbaarheid samen in een geschenk: voor het Gebouw. Ik herinner me, dat ons hele gezin, feestelijk aangekleed, op een avond naar de Franse Laan wandelde; ik zal toen een jaar of twaalf zijn geweest. Professor R. N. Roland Holst had de muurschilderingen in de bestuurskamer voltooid. Het gebouw was ter bezichtiging opengesteld voor de bondsleden en hun familie.

In het vertrek heerste een plechtige sfeer. De schilderijen, stemmig grijs tegen juichend groen; een eenvoudig maar sierlijk ameublement, een tafel, stoere eiken stoelen, een geel tapijt. Andere wandschilderingen bezichtigden we in de zaal waar de bondsraad vergaderde. Op een van deze: een man en een vrouw. Samen lezen ze een boek. Hun handen zijn ineengestrengeld. Er onder de woorden van Henriëtte Roland Holst: ‘Hij las in het Gouden Boek van wat Morgen zal Zijn.’

De bondsleden stonden in een lange rij te wachten, totdat

zij aan de beurt zouden komen om door de bestuurskamer en de Bondsraadszaal te worden geleid. Eenmaal binnen maakten ze grapjes met het personeel, en ze deden joviaal tegen de bestuurders. De vrouwen keken eerst naar de schilderijen en naar het smeedwerk van Jan Eisenloeffel, en daarna besteedden ze alle aandacht aan de meubelen. Ze voelden keurend de kwaliteit van het kleed, dat over de bestuurstafel lag. Ze maakten critische opmerkingen over de borduursteek, waarmee de motiefjes waren aangebracht. Schroomvallig zetten ze de voeten op het mollige tapijt. En aan haar gezichten was te zien, dat ze dachten:

‘Zo’n tafelkleed ga ik ook maken.’

Met het bondsgebouw als voorbeeld, kreeg een nieuwe fraaie stijl van binnenhuiskunst gelegenheid door te dringen tot de huiskamers van eenvoudige mensen. Ze smeten de ordinaire eiken portretlijstjes in de kachel, en de vergulde rommel uit de Franse Bazaar gaven ze aan de vuilnisman mee. Ze kochten reproducties van da Vinci, die ze achter glas lieten zetten met een simpel linnen plakbandje erom heen. ‘De Zonnebloemen’ van Vincent van Gogh kreeg een ereplaats in de huiskamer. Als er een jarig was, gaven ze elkander pulletjes ten geschenke. Geen huiskamer was volledig zonder lambrizing. Geen lambrizing zonder kleine bont-geglazuurde vaasjes. De vrouwen gingen zich kleden in terra-cotta rokken en zwart fluwelen bloesjes, met een grote platelen broche van ‘de Distel’ als enige versiering. De meisjes kregen van hun verloofden sieraden van edelsmeedwerk. De jongens kochten extra mooie zijden dassen, in de Leidsestraat bij Liberty.

De stroom greep niet alleen de volwassenen; zij trok ook de schooljeugd mee naar schoonheid en vernieuwing. Als de deuren van de Lagere School zich voor goed achter de jongens en meisjes sloten, stond de Jeugdorganisatie buiten al op wacht. Dertien jaar oud was ik, toen ik de briefkaart

thuis kreeg, waarop stond, dat ik was ingedeeld bij een leesclubje van de Arbeiders Jeugd Organisatie. Ik bofte: mevrouw Wibaut-Berdenis van Berlekom zou de leidster zijn van dat clubje. Om het lidmaatschap hebben mijn vrindjes me hevig benijd; en ik kon hun geen ongelijk geven. Want wanneer de club op woensdagavond in de kamer van het grote huis van de Wibauts aan de Weesperzijde werd toegelaten, stond er voor elk onzer een grote fles melk klaar. En midden op tafel een kolossale schaal met Sinterklaasjes. Eten maar jongens, en lezen!

Het eerste leesboekje zie ik nog, wanneer ik de ogen sluit. Het ging over het oude Griekenland. De mythologie. Namen begonnen ons vertrouwd te worden, die niemand in de Markensteeg of Rapenburgerstraat ooit had gehoord.

Als het tegen het voorjaar liep, stond er naast de Sinterklaasjes een vaas met bloemen. Dan bleven de goden rustig op de Olympos, maar we hoorden, voor het eerst van ons leven, over stampers en meeldraden en bijen en hoe de planten zich vermenigvuldigen. We richtten onze eigen botaniseerclub op en we sjouwden tot voorbij de Watertoren aan de Amstel om in de slootjes torretjes en water-spinnetjes te bescieden. De grote stadsjeugd verliet in die dagen niet zo spoedig de woestijn van huizen, huizen en nog eens huizen. Maar de jeugd uit de omgeving van de Joden Breestraat moest in die dagen, zonder dat ze het zelf goed wist, ook nog een traditionele afkeer overwinnen van een wandeling, die haar verder dan twee duizend ellen van de ouderlijke woning kon wegvoeren.

Het clubje van mevrouw Wibaut was alleen voor de jongsten. Wie vijftien jaar oud was, werd genoegzaam intelligent geacht voor staatkundige en economische vraagstukken. Die werden behandeld in de zeergeleerde studieclubs, waar brochures en krantenartikelen werden besproken. Fanatieke geheelonthouders waren we, en volgelingen

van de Rein Leven Beweging. Maar in de eerste plaats wisten we, dat we economen waren. Wij kenden de geschiedenis, zoals zij op school niet wordt geleerd. Dat geheim had Sam de Wolff ons onthuld. En, dank zij dubbeltjes-brochures, hadden we een flauwe notie van Lassalle's ijzeren loonwet en een grondige kennis van de theorieën van Karl Marx — die we, als ik volstrekt eerlijk moet zijn, doodgemakkelijk te begrijpen vonden.

Zo'n studieclub was een wonderlijke instelling. Hoe de clubs elders in de stad waren, weet ik niet, maar van onze club kan ik naar waarheid getuigen, dat er geen numerus clausus voor niet-Joden bestond, en desondanks was de samenstelling tamelijk eenzijdig.

De leider van onze club had de gewoonte elke week een lid aan te wijzen, dat voor de volgende bijeenkomst een opstel moest maken. Dat werd dan voorgelezen, en, het spreekt vanzelf, afgekraakt. Met lof waren we karig, met critiek mateloos. David Augurkiesman, een van de leden, was leerjongen bij een lijstenmaker. Hij was een brave vriend, maar het zou overdreven zijn geweest te beweren, dat hij aanleg had om een licht der wetenschap te worden, al sloeg hij geen bijeenkomst van de club over. Het pathetische in David was, dat hij zo graag voor een 'intellectueel' wilde doorgaan en nochtans er zelf van overtuigd was, dat zijn geest zich bewoog in een enge ruimte met lage zoldering. De leider van de club voelde duidelijk aarzeling om David opdracht te geven, een opstel voor te bereiden. Het spreekt vanzelf, dat David zich daardoor nog minder op zijn gemak gevoelde. Maar ten slotte moest de leider op een zekere dag wel zeggen:

'En David... als jij nou's voor de volgende keer iets opschreef? Wat denk je er van?'

'Graag,' zei David, maar aan zijn gezicht was te zien, dat hij niet erg geestdriftig was.

‘Heb je al eens over een onderwerp nagedacht?’

‘Ja, om U de waarheid te zeggen, nee.’

‘Wat zou je ervan denken,’ zei de leider bedachtzaam, ‘wanneer je als onderwerp nam... laat eens kijken... tja... de arbeiders en hun lot. Voel je er iets voor?’

‘Jawel,’ zei David, maar zijn stem klonk benepen.

‘Je bent natuurlijk helemaal vrij,’ probeerde de leider hem gerust te stellen, ‘je kunt het onderwerp zo algemeen mogelijk behandelen.’

De week ging voorbij. David studeerde. En op de volgende bijeenkomst las hij zijn opstel voor. Van het geschrift herinner ik me slechts het slot, maar dat zal ik nooit vergeten, al werd ik duizend jaar oud. Het was de peroratie. Ik geloof, dat ik me de bewoordingen letterlijk herinner, maar ze kwamen in elk geval hierop neer:

‘De arbeiders zijn niet langer tevreden met het lot, dat ze in het kapitalisme deelachtig zijn. Al te lang hebben zij droog brood gegeten. Ze willen brood, met natuurboter er op, *en minstens eenmaal in de week verlangt de arbeider naar brood met spek.*’

‘Brood met spek...,’ herhaalde de leider van de club, en hij hapte naar adem, zo verbaasd was hij. David Augurkiesman, die eenmaal in de week brood met spek wilde eten, *met spek...*! Maar toen scheen hem een licht op te gaan.

‘Niet kletsen, David,’ commandeerde hij, ‘waar heb je dat opstel *gegapt?*’

Met een kleur als de partijvlag haalde David een verfrommelde brochure uit in zijn binnenzak. Het was een propagandageschriftje ter popularisering van de Pauselijke Encycliek *Rerum Novarum*.

Nu was onze clubleider berucht om zijn onbedwingbare zucht ten koste van iedereen en alles, grapjes te maken. Maar deze keer beheerste hij zich, bijna. Hij zei slechts:

‘David Augurkiesman en Paus Leo de Dertiende. Hoe

komt de een bij de ander?’

David heeft nog een paar weken krampachtige pogingen gedaan om in die studieclub voor vol te worden aangezien. Maar hij begon zich elke week meer onzeker te gevoelen. De crisis kwam, toen de leider zelf een prachtige, doorwrochte, van grote belezenheid en van gedegen studie getuigende lezing had gehouden over ‘De wetenschappelijke betekenis van Karl Marx en Friedrich Engels.’ Loodzware wijsgerige theorieën, ingewikkelde economische leerstellingen en onweerlegbare conclusies. Als enig lichtpuntje in die duisternis van geleerdheid een korte opmerking: Engels had uit zijn persoonlijke inkomsten het gezin van Marx op de been gehouden.

Toen kwam aan het slot, voor ons de gelegenheid met de spreker van gedachten te wisselen. David had een vraag:

‘In welke branche was Friedrich Engels werkzaam, dat hij zoveel geld verdiende om Marx te kunnen ondersteunen?’

‘Textiel,’ zei de geleerde inleider, met een hatelijke klank in zijn stem.

Een paar dagen later bedankte David voor het lidmaatschap. Ik geloof, dat de leider hem een stille wenk had gegeven. De economie is een moeilijke wetenschap.

Jongens als David behoeften echter niet te wanhopen. Er waren nog gebieden, waarop zij wel konden uitblinken. Het toneel bijvoorbeeld. Herman Heijermans had ons tot fanatieke theater-bezoekers gemaakt. David’s verstandelijke aanleg bleek eenzijdig ontwikkeld te zijn, want toneelstukken bleek hij te kunnen memoriseren, alsof hij alle rollen reeds duizend malen zelf had gespeeld. Hij gaf in zijn een-tje een reprise van ‘Allerzielen’, te beginnen bij: ‘Moet die pijp er helemaal aan?’ tot aan het slot, wanneer Rita’s zee-man ten tonele verschijnt. En hij kon de stem van Jan Musch beter imiteren dan Jan Musch zelf. En we werden

ook ontdekkingsreizigers in de wereld van het toerisme. De jeugdorganisatie beperkte zich toch niet uitsluitend tot economie en politiek. Er werd een kamp georganiseerd. In Zeist. Het eerste kamp, waarvan de jeugd rondom de Joden Breestraat ooit gehoord heeft. Een kamp met tenten en strozakken. Zoiets had men nog nooit beleefd. Slapen in tenten, precies als de soldaten, maar vrijwillig.

De halve buurt stond aan het Weesperpoortstation, toen de groep vertrok. Er werd eerst een foto gemaakt. Die heb ik onlangs weer kunnen bekijken. De jongens dragen mate-lootjes, die we destijds 'ijswafels van een stuiver' noemden. De meisjes giehelden onder strooien hoeden met brede randen.

Wie nu door mijn oude buurt loopt, ontwaart overal bouwvallen. Flora, waar Leon Boedels speelde, is afgebrand. Het Grand Theater waar Heijermans speelde, is een ruïne. De Schouwburg in de Laan is aan een drukkerij verhuurd. Frascati is een bioscoop geworden. En de Hollandse Schouwburg... De buurt is verlaten. De mensen zijn weg.

Dezer dagen ben ik het gebouw van de ANDB weer eens binnengegaan. De laan heet nu: Dr. Henri Polaklaan.

De hoge stoep.

De draaideur. Maar het portiershokje is leeg. Waar is Lezeman? In het holklinkende trappenhuis hangt rumoer van schuifelende voetstappen en luide stemmen. Er zijn nu allerlei kantoren in het gebouw gevestigd. Onderhuurders. De Bond zelf heeft aan een paar kleine rommelige vertrekjes meer dan genoeg. Die kamers zijn alles wat er over is van: ons Gebouw.

'We zijn niet meer dan een schim van wat we vroeger waren,' zei een van het bondspersoneel tegen me, treurend. 'Zestien honderd leden met de leerlingen mee, dat is alles wat we over hebben. De rest is weg.'

In de hal prijkt de bronzen beeltenis van Henri Polak. De bibliotheek is verdwenen. Weggehaald. Door de Duitsers of hun helpers, wat doet het er toe? Volkomen vernietigd.

'Heb jullie nog zo'n catalogus met de inleiding van Michel van Campen?'

'Er is niet één exemplaar van over.'

'En het boekje met de foto's van de wandschilderingen?'

'Eén exemplaar hebben we weten te redden.'

Maar, Gode zij lof en dank, de wandschilderingen zelf zijn behouden gebleven. De Bond heeft ze nog pas laten schoonmaken. En op haar stokoude dag is Henriëtte Roland Holst naar het Gebouw gekomen om ze nog eens te zien.

Langs een achtertrap gingen we naar boven, naar de bestuurskamer. Hetzelfde ameublement van vroeger. Hetzelfde kleed over de tafel. Hetzelfde gele tapijt op de vloer. En aan de wand de prachtige schilderijen. 'De Sterke Uren,' een jonge man, die zich aangordt voor de grote tocht door het leven.

'De Zachte Uren,' een peinzende vrouwenfiguur, een boek in de hand.

'De Diepe Uren,' een man en een vrouw op de legerstede.

De tijd schuift terug. Is het heden of verleden? Buiten is de laan weer gevuld met drommen bondsleden. Er hangt een grote 8 van bloemen aan de gevel. De mensen zingen:

'Acht uur, zo klinkt door alle landen.'

Een huis vol spoken, een straat vol schimmen.

De gedenkplaat in de bestuurskamer is er ook nog:

'De leerlingen en jonge leden lieten, als blijkt hunner dankbaarheid en als belofte voor de toekomst tevens, voor de ANDB deze bestuurskamer inrichten ter gelegenheid van de invoering van de 8 urendag op 11 October 1911.'

De kamer is een museum. Neen, een sterfkamer.

Op deze stoel, daar op de hoek van de tafel, zat Henri Polak vroeger altijd te werken. Als oude bondsleden nu in de kamer komen, aaien ze de zitting van die stoel. De muurschilderingen beneden in de zaal waar de bondsraad vergadert zijn ook nog intact.

De eerste schildering: een vrouw heft een kind uit een bloembed omhoog. Eronder staat: 'O te tillen ons Kind naar het Licht der Vrijheid.'

En daar is de andere schildering. Een man en een vrouw lezen een boek, hun handen zijn ineengestrengeld. Eronder staat:

'Hij las in het Gouden Boek van wat Morgen zal Zijn'.

Meneer Scherpenzeel

Mijn vader had een boezemvriend. Zijn naam was: meneer Scherpenzeel. Maar niemand heeft die meneer Scherpenzeel ooit gezien. Vader ook niet. Meneer Scherpenzeel bestond in de werkelijkheid helemaal niet. Hij was een stukje van vader's persoonlijkheid. Tegenwoordig zou men zeggen: hij was zijn Konijn Harvey.

Niet dat mijn vader een soort Jekyll en Hyde was, goeie help neen. Hij hield meneer Scherpenzeel altijd onder controle. Meneer Scherpenzeel was vader's geweten, vader's raadgever, en vooral ook vader's inspiratie voor een eindeloos aantal grapjes en woordspelingen. Ik vermoed, dat meneer Scherpenzeel zijn bestaan aan zo'n grapje te danken had.

De geboorte van meneer Scherpenzeel stel ik me als volgt voor. Mijn vader was van nature een zeer schuchter man. Hij bezat een scherp oordeel over de dingen van de dag en de vraagstukken des levens. Dat oordeel luidde onveranderlijk:

‘God heeft de wereld en de dingen zó gemaakt, dat alles vanzelf terecht komt, als de mensen er zich maar niet mee bemoeien.’ Van die wijsgerige stelling uit trachtte hij zijn kinderen duidelijk te maken, dat beheerste onverschilligheid de essentie is van de ware levenskunst. Maar daarbij stootte hij voortdurend op de tegenstand van grootmoeder,

die over ons huisgezin als een tyran trachtte te heersen. Ik stel me voor, dat tijdens een van die meningsverschillen over de juiste opvoeding der kinderen, grootmoeder moet hebben gezegd:

‘Jij bent gezond en gek tegelijkertijd. Hoe kan men kinderen zoiets leren? Als ze groot zijn moeten ze zeker net zulke schalksnarren worden als hun vader?’

Ik stel me voor, dat vader toen moet hebben geantwoord:

‘Een mens moet achter zich kijken, nooit vóór zich. Waarom zal ik mijn kinderen leren, dat ze zich de sappel moeten maken? Worden ze grote mensen, die hun hele leven niks anders doen dan achter zich zelf aanjagen, en als ze dan eindelijk aan het eind zijn en ze kijken in hun handen, wat hebben ze dan gevangen? Niets!’

Het moet tijdens zo’n gesprek zijn geweest, dat grootmoeder scherp en uitdagend zal hebben gevraagd:

‘Ik zou wel eens willen weten van wie die man altijd die gochmes heeft?’

En toen zal vader hebben gezegd:

‘Van ene Scherpenzeel...’

‘Wie is ene Scherpenzeel?’

‘Meneer Scherpenzeel is een vriend van me.’

In een grapje geboren, werd meneer Scherpenzeel de schuilkelder, waarin vader wegdook, telkens als het leven hem te moeilijk werd.

Hij kon slechts zichzelf zijn door zich als meneer Scherpenzeel te vermommen.

Bijvoorbeeld als vader weer eens met grootmoeder kibbelde. Het waren nooit ernstige conflicten. Grootmoeder was bezig en vader verzette zich door zwijgend te luisteren. Maar zijn houding was welsprekender dan een lange redevoering. Als hij de woordenstroom een beetje moe begon te worden, zei hij tegen moeder:

‘Ik heb vanmorgen meneer Scherpenzeel gesproken.’

Vroeg moeder begrijpend en geduldig:

‘Wat heeft hij gezegd?’

‘Goeie morgen.’

‘Meer niet?’

‘Wat had hij méér moeten zeggen. Als je iemand dag-in dag-uit spreekt, ken je elk woord al voordat het uitgesproken is. Domme mensen ratelen maar door, verstandige mensen zeggen niet meer dan nodig is.’

Dan zweeg grootmoeder abrupt.

Vader zong vaak een liedje, dat aan meneer Scherpenzeel was gewijd. Hij zong het op een oude melodie:

‘Morgen meneer Scherpenzeel

Geeft U mij...ij...ij...een half pond meel.

Mijn moeder moet pannenkoeken bakken.

Maak nou voo...oo...oort

Ik heb geen tijd...

Mijn vader was diamantslijper. Omdat het vak minstens twee maal per jaar door een periode van werkloosheid werd geteisterd, die elke keer zes maanden duurde, sleep hij meer straatstenen dan briljanten. Dan nam vader de kar met citroenen ter hand om een paar gulden huishoudgeld bij elkander te schreeuwen. Viel de werkloosheid in de winter, dan hoopte hij vurig, dat de gehele bevolking van Amsterdam met influenza het bed zou moeten houden. In de zomer bad hij, dat een hittegolf het vuur van de hemel zou doen vallen.

Zei hij na zo’n lange, lange dag van zwoegen en sjouwen:

‘Vandaag een daalder verdiend.’

Mopperde moeder:

‘Hou dan op met die rot-handel.’

‘Ik heb vandaag meneer Scherpenzeel gesproken. Volgende week heeft heel Amsterdam twee en veertig graden koorts.’

Zei moeder:

‘Blinde Maupie.’

Antwoordde vader:

‘Ik heb toch maar tien kistjes citroenen in voorraad genomen. Als de prijzen oplopen, ben ik tenminste binnen.’

Het schijnt inderdaad wel eens te zijn voorgekomen, dat meneer Scherpenzeel hem een goed advies had verstrekt. Maar niet alleen met de negocie, ook met onze huishouding bemoeide zich meneer Scherpenzeel.

Laat ik, bij wijze van voorbeeld, de geschiedenis vertellen van twee buurmeisjes van ons, want meneer Scherpenzeel speelde er een rol in.

Eén hoog bij ons op de trap woonden twee zusters. Met die twee was iets vreemds aan de hand. Overdag sliepen ze meestal. Tegen schemering gingen ze kuieren, altijd keurig opgetuigd. Hoge kaplaarsjes en, weer of geen weer, witte parasolletjes. Ze heetten Sientje en Dientje de Zon.

‘Ze konden beter Sientje en Dientje de Maan heten,’ vond grootmoeder.

Beweerde vader:

‘Het zijn geen mensen. Het zijn nachtuilen. Ze komen geen avond eerder dan twee uur thuis.’

Zei moeder:

‘Als ik jou was zou ik niet zoveel op die twee letten.’

Dan lette vader een paar dagen lang niet op de zusjes. Maar plotseling bleek, dat hij ze in werkelijkheid geen seconde uit het oog had verloren.

Verontschuldigde hij zich:

‘Een mens loopt ten slotte niet met zijn ogen in zijn zak.’

Wat ik zie, zie ik. Dat kan je een mens toch niet kwalijk nemen.'

Zei grootmoeder:

'Jawel, je smoesjes zijn goed, maar je praatjes deugen niet.'

Dat zei ze zo bits, dat ieder ander mens beschaamd zou hebben gezwegen. Maar vader beweerde:

'Meneer Scherpenzeel zegt: omdat je van één vrouw houdt, hoef je andere vrouwen toch niet als vijanden te haten.'

'Die meneer Scherpenzeel van jou is een deugniet.'

'Als ik hem weer spreek zal ik hem de boodschap overbrengen.'

Als het gesprek zo ver was gekomen, was het duidelijk, dat grootmoeder in een traditioneel kibbelpartijtje geen bevrediging zou vinden. Het zou beslist op ruzie zijn uitgelopen, maar moeder zei wijsgerig:

'Hoe kunt U zich kwaad maken om die meneer Scherpenzeel. Hij bestaat niet eens.'

Zei grootmoeder met superieur gebaar:

'Je hebt gelijk. Als je niet oppast maakt die man van jou iedereen stapelgek.'

Daarmee was de onenigheid bezworen. Door wie eigenlijk? Door meneer Scherpenzeel. Hij was buitengewoon uitwonend lid van ons gezin.

Elke keer als over de zusjes werd gepraat, schoot vader in een lach. Moeder kon die twee beslist niet *uitstaan*.

'Het is een regelrecht schandaal voor de trap. In het benedenhuis en twee hoog en drie hoog wonen allemaal keurige mensen, waar niet *dat* is op aan te merken, al zeg ik het zelf. Maar je krijgt als ordentelijke vrouw gewoon een appelsje als je er aan denkt, dat één hoog zo'n paar klink-klank-floddermadams hokken.'

Natuurlijk werd over de zusjes door alle burens druk ge-

roddeld. Als een mens niet nieuwsgierig mag zijn, kan hij net zo goed doodgaan. Omdat de zusjes nooit vreemden in hun woning toelieten werden de wildste verhalen grif geloofd. Sientje en Dientje (vertelden de mensen) sliepen in een enorm ledikant en tegen de zolder waren spiegels gespijkerd en overal stonden schemerlampen van rose zij.

Ze hadden samen één vriend; één samen. Hij heette meneer Jacobs, en vader zei, dat hij hem wel kende; van vroeger dan altijd.

'Hij is een zoon van die Jacobs, die vroeger bij Asscher heeft gewerkt. Kapslijper was hij. Ach je weet wel zo'n kleintje, en hij loenste. Nou van die Jacobs is hij een zoon, de oudste geloof ik. Lowietje Jacobs. Hij is handelsreiziger, nee getrouwd is hij niet, hij is wat je noemt een enkele jongen. Nou ja een uitgaander, wat zou dat? Als hij getrouwd is, kan hij nog lang genoeg in de zorg zitten.'

Lowietje Jacobs kwam meestal op vrijdagmiddag bij Dientje en Sientje op visite; hij bleef tot zondagavond. De kinderen van de burens verdienden een cent voor elke boodschap, die ze voor hem deden. Broodjes met pekervlees bij Meyer, vooraan op de Breestraat. Zuur bij Mouwes. Kaas bij Berlijn de kruidenier aan de overkant, taartjes en bolusjes bij Snatager, kip bij Heimie Couzyn; en, niet te vergeten wat zij in 'de Bisschop' per maatje en per glas verkochten.

Zei moeder:

'Van het geld, dat hij aan die twee temeies spendeert, zou een fatsoendelijk joods meisje een knappe huishouding met een stel gezegende kinderen kunnen onderhouden.'

Overwoog grootmoeder:

'Als je het mij vraagt komt hij niet op een eerlijke manier aan z'n geld. Wie het zo makkelijk uitgeeft, heeft er vast niet voor hoeven te werken.'

Vader zweeg. Maar een paar dagen later kwam hij op

dat gesprek terug.

‘Van morgen ben ik meneer Scherpenzeel tegengekomen.’

‘Hij heeft zeker weer alleen goeie morgen gezegd.’

‘Hoe raad je het zo? Maar nooit zal je raden over wie hij nog meer heeft gesproken.’

‘Nou?’

‘Over Lowietje Jacobs.’

Moeder en grootmoeder wisten door jarenlange ervaring, dat vader nu op een omslachtige manier iets zou gaan vertellen, waarvoor hij later in schijn alle verantwoordelijkheid zou kunnen loochenen.

‘Meneer Scherpenzeel zegt, dat die Lowietje een prima verkoper is. Hij mag dan een pierewaaier wezen, een schuinsmarcheerder en een zwabber, maar eigenlijk is er niet dát op hem aan te merken. Die jongen geeft veel geld uit, wat zou dat? Als hij een gierigaard was, bij wie zelfs geen vlo een goed leven zou kunnen leiden, hadden jullie weer iets anders op hem aan te merken. Laat zo’n jongen toch zijn gang gaan.’

Met meneer Scherpenzeel als enige, maar volstrekt betrouwbare zegsman bouwde vader langzaam maar zeker aan Lowietje’s reputatie als prima verkoper.

Zei hij op een avond:

‘Ik heb van Lowietje vandaag iets heel nieuws gekocht.’

Het was een soort grote veiligheidsspeld. Vader haalde zijn scheermes uit het kastje. Die speld zette hij op het scherp van het mes.

‘En nou kan de grootste schlemiel zich met een scheermes scheren zonder dat hij zich het behang van zijn gezicht afhaalt.’

‘Wat kost zo’n opzettertje?’

‘Bij Lowietje drie kwartjes.’

‘Drie kwartjes voor een stuk gebogen ijzerdraad. Ik denk

al een paar weken lang: wat moet die meneer Scherpenzeel toch steeds over Lowietje spreken?' schamperde grootmoeder.

Zei vader:

'Bij Kern in de Utrechtsestraat staan ze voor een riks in de uitstalkast.'

'Zal Jonas Slap leuk vinden, dat je zo'n ding hebt.'

Jonas Slap, de barbier woonde in het benedenhuis. Er kwamen bij hem uitsluitend mannelijke klanten. In de etalage stonden twee wassen vrouwenhoofden met een huis-
kleur. Jonas was een vrolijke man maar ook hij had even-
goed zijn zorgen als de klanten, die bij hem in de zaak
elkaar ginnegappend verzinsels vertelden over Sientje en
Dientje en Lowietje. Eén concurrent bedreigde zijn brood-
winning: de veiligheidsspeld, waarmee het gemeenste
scheermes zo onschuldig werd als een knopenhaakje. Die
uitvinding was uit Engeland komen overwaaien. De klan-
ten in de winkel spraken over dat mirakel. Maar geen van
hen had er tot dusver zijn geld aan gewaagd.

'Als je zo'n veiligheidsding koopt en je hebt je eigen pot
en kwast en een aanzettriem, spaar je al het geld van de bar-
bier uit. Nou ja, één keer in de drie maanden moet je haar
geknipt worden, dat is waar, maar reken eens uit wat je aan
kosten uitspaart.'

Als hij zulke kletspraatjes hoorde werd Jonas giftig.

'Mesjokkaas, zoiets bestaat niet.'

'Ga dan bij Kern in de Utrechtsestraat kijken; kun je het
met je eigen ogen zien.'

'Ik ga niet kijken naar iets dat niet bestaat.'

De aversie van Jonas Slap tegen het nieuwerwetse veilig-
heidsscheermes was algemeen bekend. Om die reden zweeg
vader bij Jonas in de zaak in alle talen over de transactie,
die hij met Lowietje Jacobs had gesloten.

De dag kwam, dat vader zich voor de eerste keer in zijn

leven zelf zou scheren. De hele familie zat in de huiskamer rondom de tafel, maar we zaten zó, dat iedereen in het keukentje kon kijken. Vader klodderde zijn gezicht vol met het witte schuim. Toen zette hij het beveiligde scheermes op zijn gezicht.

Na twee voorzichtige halen stroomde het bloed langs zijn linker wang. Hij zeepte zich schielijk opnieuw in.

‘Meneer Scherpenzeel zegt: geen beter bloedstelpend middel dan droge scheerzeep.’

Moeder uitte de vrees, dat er bloedvlekken op zijn overhemd zouden komen. Hoe krijg je die er weer uit? Vader wond zich op, omdat moeder wel bezorgd was voor zijn overhemd, maar niet voor zijn lijfsbehoud. Hij kon wel doodbloeden. En wat had ze dan over? Een paar schone overhemden.

Ondanks al haar nuchterheid scheen grootmoeder door de aanblik van het gutsende bloed toch wel een tikje ontdaan.

‘Zal ik de dokter halen?’

Vader, die zich eenvoudig niet kon voorstellen, dat grootmoeder werkelijk beangst was, en nog wel om hém, dacht, dat ze hem fijntjes plaagde. Hij deed de keukendeur op het knipje. Door de gesloten deur riep hij:

‘Ik zal me wel alleen verder scheren. Al die kijkers en dat gesmoes maken een mens maar zenuwachtig. Als jullie me dadelijk mijn gang had laten gaan, was er niets gebeurd.’

Moeder haalde de schouders op.

Zei ze:

‘Dat komt er van als je twee van zulke flodders één hoog hebt wonen. Ik heb grote zin die Sientje en Dientje naar boven te sleuren. Als die mainteneur van ze, die Lowietje, mijn man niet zo narrisj ding had aangesmeerd voor drie kwartjes, zou er nou in mijn keuken geen bloedbad zijn.’

Grootmoeder haalde de schouders op.

‘Als mannen niet onredelijk zijn, zijn ze helemaal niks. En die man van jou. Als hij niet meer voor- of achteruit kan, verschuilt hij zich achter meneer Scherpenzeel.’

Er moest maar gebeuren wat onvermijdelijk scheen. Het duurde heel lang.

‘God weet wat daar allemaal in de keuken gebeurt. Zulke scheermessen zijn vlijmscherp. Hij kan wel een wangslagader geraakt hebben en dan bloedt hij dood.’

Zei grootmoeder:

‘Onkruid vergaat niet.’

Maar even later werd ook zij ongerust.

Zei ze:

‘Al wordt je man voor mijn hele leven mijn bitterste vijand, ik ga kijken wat er gebeurt. Ten slotte ben jij mijn dochter, die weduwe zou worden met drie halve weeskinderen. Het is niet verantwoord zo’n driftig iemand alleen te laten met een veiligheidsscheermes.’

Ze klopte op de keukendeur. Binnen hoorden we vader stommelen. Hij gaf geen antwoord.

Zei grootmoeder:

‘Hij leeft nog wèl!’

Hoorden we vader roepen:

‘Meneer Scherpenzeel laat vragen of het jullie misschien spijt, dat ik nog leef?’

Ten lange leste deed vader het knipje van de deur. We schuifelden het keukentje in. Hij had zijn schone overhemd uitgetrokken. Zijn hoofd had hij onder de koude kraan gehouden. Al het schuim had hij van zijn gezicht geplensd. Maar wat een gezicht! Eén wang was geschoren, de andere zag nog zwart van de stoppels. Voor die wang was het beveiligde scheermes te onveilig geweest. Dwars over de geschoren wang liep een heg van witte plukjes watten, die in

de snijwonden waren vastgebakken. Het contrast deed het zwart van de halve baard en het wit van de watten nog scherper lijken.

Grinnikte grootmoeder:

‘Een slagroomtaartje, dat op zijn kant in de kolenbak is gevallen.’

Zei moeder resoluut:

‘Nou kan gebeuren wat je wilt, maar je scheert je niet verder. Als je bloedvergiftiging krijgt is het te laat.’

Vader keek alsof hij voor straf in de hoek werd gezet.

‘Je kunt makkelijk zeggen, dat ik me niet verder moet scheren, maar wat kan ik er aan doen? Ik kan toch niet met een half geschoren gezicht op straat gaan lopen?’

‘Je moet naar Jonas Slap beneden om je in de winkel verder te laten scheren.’

‘Dat is onzin. Dat kan niet. Dan weet morgen de hele stad het, en over honderd jaar lachen ze me nog uit.’

‘Toch kan je zo niet blijven lopen.’

‘Dat weet ik zelf ook wel.’

Vroeg moeder na enkele seconden van diepe stilte:

‘Waar denk jij aan?’

‘Hetzelfde waar jij aan denkt.’

‘Lowietje Jacobs,’ trok grootmoeder rap de conclusie.

‘Er zal niks anders opzitten,’ zei vader.

Riep moeder bits:

‘En die bamboezuur komt hier niet over de vloer.’

‘Nou,’ zei vader langzaam, ‘dan zal ik maar naar één hoog gaan vragen of Lowietje me in de woning van Sientje en Dientje verder kan scheren.’

Grootmoeder stapte resoluut naar de deur en ging er voor staan.

‘Nooit. Je komt de woning niet uit. Zou je wel willen hè, bij die hopfalterie op visite gaan en later aan iedereen vertellen, dat je schoonmoeder en je bloedeigen vrouw je

gestuurd hebben.'

'En ik vertik het om bij Jonas Slap in de winkel te gaan.'

'Laat Jonas dan hier komen.'

'Nee, dat komt op hetzelfde neer. Hij bazuint het toch rond.'

Het einde van het meningsverschil was, dat ik met een briefje naar één hoog werd gestuurd. Of meneer Jacobs even drie hoog wilde komen; het was toch vrijdag, zijn vaste bezoekdag.

Lowietje kwam en terwijl hij vader in het keukentje keurig afschoor, zaten moeder en grootmoeder in het voor-kamertje voor het raam. Als twee vergramde gravinnen. Ze keken naar buiten. Lowietje bestond voor hen niet. Toen Lowietje vertrokken was, liet vader zijn vers-gescho-ren wang zien.

'Zie je wel, geen schrammetje. Het apparaat is prima, alleen je moet er eventjes aan wennen.'

De volgende dag hing er een groot plakkaat in de winkel van Jonas Slap.

Zelfscheerders kunnen hun haar hier *niet* laten knippen.

Wie zichzelf scheert moet zijn eigen haar ook maar knippen.

Wij scheren alleen hele gezichten.

Halve gezichten komen hier niet in aanmerking.

Aanbevelend: J. Slap

Vroeg vader 's avonds aan tafel:

'Ik zou wel eens willen weten hoe Jonas gewaar is ge-worden, dat Lowietje de helft van mijn gezicht heeft moe-ten scheren. Lowietje heeft me gezworen, dat hij er met

niemand over zou spreken.'

Zei moeder:

'Ik heb er tegenover geen sterveling over gekikt.'

Voegde grootmoeder er aan toe:

'Jullie hoeft mij niet aan te kijken. Ik heb 't niemand verteld. Maar ik weet wél wie het aan Jonas heeft overgebrieft.'

'Wie dan?'

Zei grootmoeder vinnig:

'Meneer Scherpenzeel, natuurlijk meneer Scherpenzeel!'

Grootmoeder Gitele

Het verhaal van de chassene van ome Kootje Benevante en tante Eeffie Uiekruier heb ik al een hele tijd in mijn hoofd klaar liggen. Ik heb het ook meermalen verteld, maar opgeschreven heb ik het nooit. Eigenlijk moest ik het helemaal in het yiddish schrijven. Want grootmoeder Gitele voert er het hoogste woord in. (Wanneer voerde zij ooit niet het hoogste woord?) Haar mammeloshen was het Nederlands beslist niet, onder ons gezegd en gezwegen. Vooral niet, wanneer zij geëmotioneerd was. (En wanneer was ze ooit niet geëmotioneerd?) Haar tong was rap, maar haar gedachten sneller. Het koeterwaalse mengseltje van Pools, Nederduits, verbasterd Hebreeuws en Nederlands, remde de vaart van haar bewogen welsprekendheid. Ze vocht met de taal; en ze won altijd. (Wanneer heeft ze ooit een gevecht verloren?) Ze dwong de woorden zich te voegen naar haar wil. De klankvondsten vielen haar zo maar in.

‘Grootmoeder, hoe bedenkt u zo iets?’

‘Dat bedenk ik niet. Daar kom ik op, zonder koeien of moeien.’

Ze ijkte spontaan geboren oorspronkelijke zegswijzen.

Bijvoorbeeld: ‘Voor ijzer is het geen kunst sterk te wezen.’

Ze toverde met intonaties.

‘Je moet nooit met twee monden spreken. Als je de ene

keer “zó” zegt, moet je de andere keer ook “zó” zeggen, en niet de ene keer “zò” en de andere keer “zó”.’

Ik zie helaas geen kans haar vulkanische woordmacht over de taal van destijds, weer te geven in het placide Nederlands van tegenwoordig.

Moet ik het verhaal dan maar ongeboren laten?

Grootmoeder zou zeggen:

‘Wat is een held? Iemand, die een moischeltje (verhaal) kent en het niet vertelt.’

Je krijgt alweer je zin, grootmoeder. (*Wanneer kreeg je ooit niet je zin?*) Grootmoeders kijk op helden en heldenverering vatte ze trouwens ook nog in een andere zeggwijze samen.

Zei ze:

‘Als je courage hebt is het geen kunst held te zijn. Maar als je géén courage hebt en je bent toch een held, dan ben je geen held, dan ben je een Napoleon.’

Maar laat ik het verhaal vertellen, het verhaal van de chasene van ome Kootje Benevante en tante Eeffie Uiekruier. Dan komt grootmoeder vanzelf in haar eigen stijl aan het woord, nu en dan.

Ze was huwelijksmakelaars uit roeping. Ik weet wel, er zijn huwelijksmakelaars, die voor procenten werken. Zij niet! Ze makelde huwelijken, omdat ze gedreven werd door de puurste, onbaatzuchtigste genegenheid voor de liefde zelf. In haar vaag, maar oersterk religieus besef, was ze er heilig van overtuigd, dat de mens geroepen is een gezin te stichten. Geen dáád is Gode meer welgevallig, dan een, die mensen gelukkig maakt. Daarom liep ze met het geweld van haar overtuigingskrachtstorm tegen elk vrijgezellenbestaan.

Haar werd wel eens gevraagd:

‘Waarom wilt u toch alle mensen aan elkander schatchenen?’

Zei ze ernstig:

‘Allanik (alleen) is maar allanik. Wat is een portemonnaie zonder geld erin? Een stuk leer, meer niet.’

Soms kwam zo’n huwelijk niet snel tot stand. Zei ze slim en energiek:

‘Waar geen weg is, is een omweg.’

Goed, maar nu de verloving en de bruiloft van ome Kootje en tante Eeffie, die bij ons thuis elke maandag de grote was kwam doen.

Ome Kootje was een gezellig, maar vreemd mannetje. Hij liep tegen de veertig en was nog steeds enkele jongen. Had hij dan een hekel aan vrouwen? Gott-behuete, waarachtig niet. Liep hij misschien dan met de een en dan weer met de ander? Ook niet. Hij maakte er geen geheim van, dat hij graag als huisvader een eigen woning zou willen hebben en een tafel van zichzelf, waaronder hij zijn benen zou kunnen uitstrekken. Het is een beetje moeilijk te vertellen, maar ome Kootje was lichamelijk niet helemaal volwassen. Zei hij mistroostig:

‘Wie wil mij hebben? Ik kan geen vrouw gelukkig maken.’

Hij kwelde zichzelf door openhartig over zijn lichamelijke onmacht te spreken. Hij was een pathologische moppen-tapper. Uit zijn onuitputtelijk geheugen vielen de anecdotes als sneeuwvlokken uit een winterse lucht.

Zei grootmoeder:

‘Kootje, wat praat jij veel? Heb jij misschien iets te verzwijgen?’

Hij kwelde niet alleen zichzelf. Met een lachend gezicht treiterde hij iedereen met zijn ingewikkelde grappen, die er altijd op uit waren de mensen anders te doen schijnen dan ze waren. Laat ik een voorbeeld geven.

Zijn vader dreef een druk beklant café. Als de klanten een partijtje gingen biljarten, hingen hun jasjes achter een groen gordijn aan de kapstok. Uit een van die colbertjes heeft Kootje eens de portemonnaie gehaald. Hij wist, dat er een lommerdbriefje in zat. De eigenaar had verteld, dat hij een gouden ring in de Bank van Lening in de Lepelstraat had verpand. Met het beleen-briefje uit de portemonnaie is Kootje zo snel hij kon naar de Lepelstraat gierend. Hij heeft het pandje gelost en met die ring is hij op een draf naar de lommerd op de Boomsloot gegaan. Toen hij in het café terugkwam was het partijtje biljart nog niet uit. Stilletjes heeft Kootje het nieuwe beleenbriefje in de portemonnaie gedaan en weer in het colbertje gestopt.

Het duurde weken voordat hij er iets van hoorde. Maar Kootje had geduld. Op een dag zei de klant:

‘Kom ik in de Lepelstraat om het pandje te vernieuwen (rente te betalen). Zegt die vent achter het loket: ik moet op de Boomsloot zijn. Affijn, ik strij dat af. Laat hij me het briefje zien. Jawel, mijn ring staat op de Boomsloot. En ik kan er een eed op doen, dat ik hem zelf naar de Lepelstraat heb gebracht. Ik ben toch niet van mijn zinnen.’

Dan ging Kootje Benevante met een ernstig gezicht ziektegevallen vertellen, waarvan hij had gehoord. Ze draaiden allemaal op hersenverweking uit, en de symptomen waren, dat de lijdens meenden iets anders gedaan te hebben dan ze werkelijk hadden gedaan. Knappe jongen, die aan de beklemming van Kootje's suggestieve insinuaties wist te ontsnappen. Verder was Kootje vrijdenker. Hij ontkende het bestaan van de Algoede. Zijn bewijsvoering was vrij simpel. Hoe kon een goedertierend Opperwezen gedogen, dat een schlemiehl als hij in het leven was geschopt?

Zei Grootmoeder kalmerend:

‘Het kan God belemmaal niet schelen of je vindt, dat Hij

bestaat. De hoofdzaak is, dat je Zijn geboden houdt.'

Zoals ik al heb verteld, kwam Eeffie Uiekruijer iedere maandag bij ons de grote was doen. Ze was een beetje dovig, ze lispelde en ze sprak op een irritante wijze door haar neus. Ze was spichtig en haar armen waren pezig. Een zieltje. Bovendien was ze verslaafd aan de kersenbonbons. Ik wil niet beweren, dat ze 's morgens, 's middags en 's avonds alleen maar kersenbonbons nasjte. Zoals een ander mens geen glas jenever kan laten staan, zo kon zij geen leed zien aan de uitstalkast van Nabarro op de Breestraat.

Zei grootmoeder vergoelijkend:

'Je moet maar zo rekenen, als iemand het in zich heeft, wordt hij dronken van een stuk kaas.'

Waar en wanneer het eerst de mogelijkheid geopperd werd, dat ome Kootje en tante Eeffie een echtverbintenis zouden aangaan, is nooit opgehelderd. Het is niet uitgesloten, dat Eeffie werkelijk verliefd was. Dan zou ze dus grootmoeder haar zoet geheim hebben onthuld. Het kan ook zijn, dat grootmoeder met dat geheimzinnige zintuig van haar, Eeffies genegenheid heeft vermoed. Daarna moet het een klein kunstje voor haar zijn geweest het zielige oude vrijstertje haar geheim te ontfutselen. (*Heeft er ooit iemand voor grootmoeder iets geheim kunnen houden?*) Het is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat de gedachte aan die schidach het eerst bij grootmoeder is opgekomen; en dat ze daarna Eeffie zo van haar weet heeft gepraat, dat die op Kootje verliefd geworden is.

Hoe het ook zij, op een avond, toen we zaten te eten, zei grootmoeder koel en zakelijk:

'Eeffie moet chassene doen met Kootje.'

Zei vader:

'Moet? Nou ja: moet. U bedoelt, dat u het wilt.'

‘Ik denk, dat ik het wel zal makelen,’ zei grootmoeder beslist.

Zei vader:

‘Dat verbied ik u. Kootje is niet helemaal uit de rondist.’
Dat is een diamantbewerksuitdrukking voor: niet compleet afgewerkt.

‘Is Eeffie ook niet.’

Zei vader:

‘De liefde mag dan blind zijn, maar Kootje heeft een paar ogen in zijn hoofd. Eeffie is geen beeld.’

Mompelde grootmoeder.

‘Er zijn ook lelijke beelden. En over blinden gesproken, als je een blinde zegt, dat zijn vrouw een beeld is, gelooft hij ’t.’

Toen bemoeide moeder er zich mee.

‘Hoe kunt u over zo’n schidach denken? Kootje is zo vrij als een klok. Hij is een vrijdenker. Hij zegt, dat God niet bestaat. En Eeffie is vromer dan de rabbijn zelf. Bij haar thuis is alles kosher. Ze heeft dubbele serviezen, zo arm als ze is. Een voor de melkspijzen en een voor de vleeskost. Op Jom Kippoer vast ze de hele dag. Ze is wat je noemt een vroom Giteltje, en zoiets goeds wilt u aan een vrijdenker plakken. U moest u schamen.’

Zei grootmoeder met plechtige ernst:

‘Één ding weet ik: wie niet in God gelooft, wordt gestraft met een vrome vrouw.’

Natuurlijk ging de chassene door. Het was een mooie bruiloft, met een kerkelijke inzegening op een zaal en rijtuigen met gummibandjes en twee paarden er voor en twee koetsiers op de bok in crème jassen met tressen. De vader van Kootje betaalde alles. Eeffie, helemaal in het wit, met een sluier van voren en een sleep van achteren, huilde aan één stuk door.

Zei grootmoeder:

‘Kootje wil niet meer, dat ze kersenbonbons nasjt. Ze is van de drank af, nou vraag ik je.’

Het was grootmoeders triomf, dat het een best huwelijk werd. Ze namen drie weeskinderen aan en die hebben ze samen opgevoed in liefde en geluk en het zijn oppassende mensen geworden en Eeffie kon kersenbonbons gewoon niet meer geschilderd voor haar ogen zien en Kootje werd ook veel ernstiger en werd zelfs op zijn manier een beetje vroom en als we er later nog wel eens over praatten, zei grootmoeder met het maximum van zelfverzekerdheid:

‘Je moet maar zo rekenen: er is geen paar of het lijkt elkaar.’

Tsip Tsop

Als ik de ogen sluit, zie ik op de binnenkant van mijn oogleden de buurt, zoals ik haar heb gekend gedurende de veertig jaar vóór Het Grote Verdriet. De straten. De huizen. De voor- en achterkamertjes. Duizenden kubiekjes. Een verbijsterende honingraat.

In al die hokjes wonen mensen. De wanden zijn te eng om het uitbundige leven te omsluiten. Het barst uit de openstaande deuren. Het perst zich uit de opgeschoven vensters. Het spoelt door de straten. De mensenrivier kolkt tussen de hoge oevers der huizen. Karren met negocie steken als eilanden uit de stroom.

Mensen, mensen, mensen.

Ik ken alle gezichten. Namen deinen op de trage golven der herinnering. Elk gezicht is een roman. Elk leven is anders.

Zolang ik mijn ogen gesloten houd, is de buurt werkelijkheid. De huizen zijn niet vervallen. De mensen leven. Ik zie het beeld scherp. Alsof ik een moderne luchtfoto in de hand houd.

Het is niet waar, dat de tijd een vloeiende stroom is. De tijd staat stil; en wij reizen erlangs, van herinnering tot herinnering. Verleden en heden liggen aan dezelfde lijn. Gisteren en vandaag zijn delen van hetzelfde beeld.

Op zaterdagavond trekken de bewoners van de buurt naar de andere delen van de stad. Een week hard werken is ten einde. De rustdag is genoten, de uitgaansavond aangebrouwen. Ze kuieren naar 'Carré' waar het puik der Italiaanse zoete kelen de opera's van het populaire repertoire kweelt. Ze proppen op de torenhoge galerijen van het circusgebouw. Laat de rijke mensen maar beneden pralen in de dure stoelen of in de roodpluche presenteerblaadjes één hoog. Wie komt voor de kunst, koopt bij de opkopers vijftig centimeter ruimte op het schellinkje. Daar geniet hij voor één geld van twee zangfestijnen.

Het eerste is het officiële. Het gepatenteerde. Het feest van de onversneden kunst op de planken.

Het tweede begint en eindigt in de pauze. Niemand van het schellinkje sloft naar de koffiekamer. Hoogstens wipt hij, secuur voorzien van een pauzekaartje, even naar buiten om bij Moos en Greetje Koopman, in het Komkommerbuurtje haastig een broodje met overbloezend pekeltvles te kopen. Leeftocht in de hand, rept hij zich dan naar zijn plaats terug. Pauze of geen pauze, het zangfestijn gaat voort. Er zijn altijd bezoekers, die ongenood bezwijken voor de onstuimige drang een aria te zingen, een heuse aria met lange uithalen en een gerekte nagalm.

Zullen hun kennissen later van hem zeggen:

'Hij... hij heeft in Carré gezongen.'

'Kunsjt. Hij heeft in de pauze op de galerij gezongen.'

'Hoor eens, dat is kinnesinne. Per slot van rekening is Louis Bouwmeester ook met kleine rolletjes begonnen.'

De kenners op de goedkope rangen luisteren met genegenheid en critische aandacht. Voordracht en dictie zijn voor hen bijzaak. Het boezemt hun hoegenaamd geen belang in of de gezongen tekst klopt met het officiële libretto. Hen boeit alleen de aanwezigheid der melodie en de kracht van het geluid.

Zeggen ze:

‘Die jongen heeft een prachtstem. Wat een “kol”.’

‘Geen wonder. Weet U niet wie zijn grootvader was?’

‘Hoe zou ik dat moeten weten? ik ken die hele jongen niet.’

‘Kerpel... Kerpel! de grootste zanger, die ooit heeft bestaan. Wát vertelt U me daar, heeft U nog nooit van Kerpel gehoord? U moest zich schamen. Dat wil over opera’s meespreken en heeft nog nooit van Kerpel gehoord.’

Zegt de ander:

‘Als U het mij vraagt, doet zijn stem me even aan Isalberti denken.’

‘Isalberti? Isalberti? Hoe komt U dáárbij? Valt me waarachtig-als-God nog mee, dat U niet zegt, dat zijn stem op Else Grassau lijkt. Die stem... er is maar één stem, waar die jongen me aan doet denken. Weet U het niet? Nou raad U eens, U weet het niet, nou goed, dan zal ik het U even zeggen. Aan Sjaak Urlus, jawel, aan niemand anders dan aan Sjakie Urlus.’

‘Nou U dát zegt, U hebt gelijk. Sjaak Urlus. Niemand anders. Als twee druppels water Sjaak Urlus, maar een beetje Orelia zit er ook wel in.’

De vrijwillige aria’s op het schellinkje worden nooit angekondigd. Ze borrelen uit een van muzikaliteit overvloedig gemoed. De spontane zanger is de stem van het publiek waarvan hij een deel is. Wie het verschil niet voelt tussen Verdi en Bizet, mist een van zijn zintuigen. Zij kennen alle melodieën uit het hoofd. Soms is de tekst gecompliceerd. Maar dan helpen ze zichzelf uit de nood. Als het officiële libretto eist, dat er gezongen wordt:

‘Daar komen zij, de landelijke schó-ó-ó-nen...’

...dan zingen zij gemakshalve:

‘Daar komen zij de schandelijke ló-ó-ó-nen.’

De zeer populaire aria's veranderen de galerij in een geseculariseerde synagoge. De vrijwillige zanger is de cantor; de gemeente zingt de recitatieven van de proloog van Paljas.

Cantor: 'Ja... wij zijn mensen ook...'

Gemeente: 'Van vlees en van benen...'

Of het te danken is aan de afkomst van de componist, of aan de bijzondere zangerigheid van de melodie, of misschien wel alleen aan de inhoud, maar geen fragment is voor samenhang zo gewild als de aanhef van de 'Hugonoten' van Meyerbeer.

Cantor: 'Parijzenaars, komt uit Uw huis.'

Gemeente: 'Bim bam.'

Cantor: 'Doof de lichten, maakt geen geruis.'

Gemeente: 'Bim bam.'

Cantor: 'Laat klokken luiden. Klokken van het avonduur.'

Hoe groot de circusruimte van Carré, en hoe nauw de zittingen der vele, vele stoelen, aan één schouwburg heeft de buurt op zaterdagavond niet genoeg. Zij is bevangen door een geuuwhonger naar schone kunsten.

Het theater in de Franselaan. Voordat de bezoekers in de broeihete zaal worden toegelaten, moeten ze veertig jaar zwerven door een woestijn van een vestibule, waar ijskoude winden de dubbele longontstekingen per dozijn tegen inkoopsprijs aanvoeren. De zaal zelf ruikt naar de poes. Tussen de stoelen gloeit een kanjer van een salamanderkachel. De lopers op de vloer zijn van ordinaire cocos; de stoelen van het merk 'Hemaroid'. In die broeihete schuur wordt kunst geboden, de echte, de oer-oorspronkelijke kunst, de kunst, die zonder dikke dramatische allure onbestaanbaar is. Henri de Lagardere ('Hij is niet dood, hij leeft'). Lazaro de Veehoeder ('Mijn vader een moorde-

naar...?') Rose Kate ('of het Treurspel der Smeden.') In dit onsterfelijke genre vormen 'de twee Wezen' het hoogtepunt.

Zitten op een avond twee moderne meisjes uit de buurt bij de Twee Wezen. Terra-cotta jurrekies. Platelen broches op hun gemoedjes. De haren glad met een veerkrachtig stukje glimmend ijzer vastgeklemd op de hoofdjes. Op het toneel drijven de twee weeskinderen op golven van bruine suikerstroop van ongeluk tot ramp naar het uiteindelijk geluk, dat nog lang niet in zicht is. Zitten die twee moderne meisjes in de zaal aan één stuk pret te hebben, omdat ze zich verheven voelen boven de sentimentele fondant met suiker van de Twee Wezen. Maar op de rij voor hen zit een juffrouw te snikken, alsof ze zoëven voor het eerst van de verwoesting van de Tempel heeft gehoord. Hoort ze het gegichel van de meisjes. Draait ze zich woedend om. Zegt ze met dikke tranen in de ogen:

'Hoe kan men iemand z'n avond zó versjteren?'

In datzelfde theater aan de Franselaan speelt de grote Louis in een nooit eindigende reeks voorstellingen 'De Kroeg' van Zola. De bewoners van de buurt laten voor één pekelaugurk met plezier tien borrels staan, maar misschien kunnen ze juist daarom van de delirium-scène nooit genoeg krijgen.

Thuis spelen ze de grote scène na. Met meer dramatische hartstocht dan Bouwmeester ooit zal bezitten.

'Ratten — ratten — ratten — ik zie niets dan ratten.'

Is er altijd wel een nuchterling in de huishouding, die zegt:

'Moet je een kat nemen.'

Maar een mens, hoe hevig aan de kunst verslingerd, kan niet altijd in loodzware dramatiek verzonken blijven. Hij wil ook wel eens een verzetje. De begerigen naar het lichte genre kunnen vooraan in de Middenlaan terecht. Welk stuk dáár wordt gespeeld, de hoofdrol wordt altijd vervuld door een tweepersoonsledikant.

Een paar huizen verder is de Plantage Schouwburg...

Op het Frederiksplein glorieert 'de Jonge Hertog' in het Paleis voor Volksvlijt; en in het Rembrandttheater op de Botermarkt zingen 'de Dollarprinsessen' zó luid, dat hun gekweel in alle ateliers en diamantslijperijen naklinkt.

*Dat benne de Dollarprinsessen
Die meissies miljoe-oe-oe-nen waard
Hun goudorst is niet te lessen
Zij brengen het gelu-u-u-k op aard'
Zij laten aan iedereen voelen
Dat ze de schoonsten zijn op aard'
Dat benne de Dollarprinsessen
Meisjes miljoenen waard.*

In de zaal in de Amstelstraat (die ouderwetse mensen koppig 'Salon des Variétés' blijven noemen) zingen Louis Davids en Margie Morris en Nap de la Mar maakt schizophrène grapjes in de revue:

'Voor wie zijn de vissies in het water? Voor het Kapi-taal. Voor wie zijn de vogels in de lucht? Voor het Kapi-taal. Maar de vissies in het water zeggen, dat ze d'r óók willen zijn voor Jan de Werkman en wat zeggen de vogeltjes in de lucht? De vogeltjes zeggen: "Het kan ons niet schelen van wie we zijn. Als wij maar te bikken hebben," zeggen de vogeltjes.'

Toen in Nederland de lichten waren uitgedraaid, en het seizoen voor de vrije jacht op mensen werd geopend, richtte Piet Westendorp aan de achterkant van Tip Top Theater een geheim soort loket in. Daar kwamen de vrouwen van gedeporteerde buurtbewoners elke week een handjevol guldens halen. Clandestiene kostwinnersvergoeding. Voor het geld zorgde de ondergrondse; de contactman heette Henk van Randwijk, een dichter.

Piet Westendorp was al jaren de operateur van het Tip Top Theater. Als de volle zaal beneden in het donker lag, bespeelde hij in zijn kabine met de lichtstraal de schaduwen op het witte doek. Van de hele buurt was hij de boezemvriend.

Als hij over de Joden Breestraat stiefelde, vertelde iedereen hem hun hele heiben en leiben. Maar nu gilden de jachthorens van de overvalwagens door de straten en stegen van zijn wereld; het geblaf van de honden in uniform klonk dag en nacht. Het wild vluchtte in portieken en kelders.

Kon Piet zijn vrienden in hun nood alleen laten? Hij maakte van het theater aan de Joden Breestraat een profane schuilkerk. Wie kans zag binnen de muren te komen, kon zich gered wanen. De hekken van de hoofdingang gingen dicht. De vele zijdeuren zaten stevig op slot. Dat wisten de jagers. In de gesloten Tip Top zochten ze niet. Ze wisten niet, dat vierentwintig uur per etmaal een klein deurtje aan de achterkant in de Houttuin op een kier stond. Opgejaagde mensen ontvluchtten het wrede daglicht. In donkere spelonken van de schouwburg kwamen ze op adem. Soms renden ze 's morgens in de vroege hijgend binnen; en meestal konden ze pas weg, 's avonds als de sterren weer aan de hemel stonden, de eeuwige sterren, die neutraal zijn, al zolang de wereld bestaat.

Omdat de wekelijkse uitbetaling van contant geld mid-

den in die volkrijke buurt onmogelijk geheim kon blijven, en een loket, hoe verborgen ook, dáár te gevaarlijk werd, deelde Piet later elke week levensmiddelenbonnen uit. Die konden de mensen inruilen tegen een onsje van dit en een half pondje van dat, in de kruidenierswinkel van Leendert en Esther Rimini aan de overkant.

Zegt Piet:

‘De Tip Top liet zijn klantjes niet in de steek.’

Het wás geen gewoon theater.

Toen de Canadezen met hun zware tanks Amsterdam binnendaverden, lag het Tip Top Theater al in puin. De buurt was een openluchtmuseum van vuilnisbergen, de huizen werden opgevreten door melaatsheid. De vensters waren er uit gezworen door een huiveringwekkende puisterige infectie. De mensen juichten, dat ze bevrijd waren, maar hun bevrijding stónk.

Later kwam een man uit Antwerpen naar Groot Mokum terug. Gedurende de jaren van de angst, had hij in Auschwitz gevangen gezeten. Hij kwam over Antwerpen in Mokum terug. Nu zong de Bevrijding hem van de Zuider-toren tegemoet. Hij liep door de buurt. Een begraafplaats van louter vervallen zerken, de doden zelf lagen ver weg in een onbekend massagraf van as en sintels. Voor de ruïne van het Tip Top Theater bleef de man staan. Mensen gingen voorbij. Hij hilde, zonder tranen. Toen nam hij eerbiedig een stuk steen van de puinhoop. Voorzichtig en teder, als ware het een dierbaar kind, droeg hij de steen onder de arm. Hij ging, het hoofd gebogen, de steen behoedzaam in het nestje van zijn arm. Die man was Bob Scholte. Vóór 1940 was hij in heel Nederland een populair radiozanger. (Vandaag klinkt zijn naam nog als een forse trompetstoot.) In zijn jonge jaren was hij samen met zijn broertje in de Tip Top opgetreden. Daar was zijn loop-

baan begonnen. 'De kleine Caruso.' Na elke voorstelling stond zijn vader aan de uitgang; het gezin moest leven van de hand in de tand. In die bouwval lag zijn leven.

De steen heeft nog altijd een ereplaats in zijn huiskamer.

Het geeft geen pas te bidden voor een in elkaar gezakte bioscoop. Het is dwaze sentimentaliteit een klinker uit zo'n huis des wuften vermaaks te koesteren als ware het een stukje van de tempel.

Maar de Tip Top wás geen gewoon theater...

Toen de bevrijding ouder was dan een week dobberden gaandeweg de mensen uit de onderduik weer naar de oppervlakte. Barend Kroonenberg, die vroeger met zijn vader de directie van de Tip Top had gevoerd, liep weer door de buurt. Een onbedreigde vrije burger. Op zekere dag werd hij aangesproken door een man.

'U bent toch meneer Kroonenberg van de Tip Top?'

'Jawel.'

'Ik heb iets voor u.'

Een foto. Toen de schouwburg door de cultuurdragers van Wodan werd leeggehaald, en het huis in elkaar zakte van schaamte, had de man tussen de rommel deze foto zien liggen. Een groep mensen, deftig in het zwart. De kiek was waarschijnlijk bij een of ander jubileum gemaakt.

Zegt de man tegen Barend:

'Ik heb de foto gered en thuis goed bewaard. Ik dacht: als de bevrijding er is, zal toch wel één van de Kroonenbergies terug komen; dan krijgt die de foto van me.'

Vroeg Barend:

'Waarom heeft u dat gedaan?'

'Och, de Tip Top heeft zoveel voor ons gedaan. Laat ik nou's wat voor Tip Top doen.'

Hij draaide zich om en ging heen. Hij had niet eens zijn

naam genoemd.

De Tip Top was geen gewoon theater.

Het was een huis met een persoonlijkheid. Het lag dicht tegen het hart aan van de buurt, waar, niet eens zo heel lang geleden, bijna alle Amsterdamse schouwburgen op een kluitje bij elkander hokten.

De schouwburgen, in particulier bezit, liggen als lepel-tjes in een doosje vlak bij elkaar. Als ze niet binnen de enge grenzen van de buurt tussen Waag en Weesperplein worden gevonden, pronken ze toch in elk geval vlakbij, op de andere oever van de Amstel. In de Plantage: de schouwburg in de Laan, de Hollandse Schouwburg van Loewie de Vriezxxxx, en Colnot en Poons; maar op de plaats waar de Parkschouwburg in de fik ging wordt al gekorfbald. Even over de Blauwbrug: Flora, het Grand Theater, de zaal van het voormalig Panopticum en het Rembrandttheater. Een eindje verder op het Frederiksplein: de zaal van het Paleis voor Volksvlijt. Het paleis is van plan spoedig tot de grond toe af te branden, maar dat weet zelfs Louis Schotting van het 'Handelsblad' nog niet, ofschoon die elke week de besluiten publiceert, die Bee en Wee pas over vier weken zullen nemen.

Doordat de schouwburgen zo dicht bij elkaar zijn gekropen, moeten de mensen uit de stad dikwijls grote eindens trampen om een goed toneelstuk te kunnen zien. Maar wat hindert dat? Dit is immers het Amsterdam van achter in de twintiger jaren. Wie zich een avondje wil vermaken, moet nog offers brengen. Hij moet zich een beetje opdoffen, want in de schouwburg wil een mens netjes gezien worden. Hij moet entree betalen. Om de stukken te begrijpen, moet je je hersens gebruiken. (Toch is de nieuwe tijd reeds boven de kim, de tijd, waarin het gemak de mens hoe langer hoe meer zal gaan dienen: de tijd, waarin de knop van de tv iedereen zal worden toegeworpen.) In de loop

der jaren zijn hier en daar in de stad ook al bioscoopjes ingericht. Makkelijke oorden van vermaak. Je denkt er met je ogen. In de Damstraat, op de Nieuwendijk, achter in de Haarlemmerbuurt, plakken de mensen voor een paar dubbelts de hele middag of avond in het plezierige duister. De flikkerende beelden hypnotiseren; de stem van de explicateur en de fantasieën van de pianist bevorderen de afwezigheid van de geest. Uit Polen is een zekere Abram Tuschinski naar Nederland gekomen, op doorreis naar zijn misjpoge in Amerika. Hij belandt in Amsterdam, ausgerechnet op koninginndag. Duizenden mensen, die hi-ha-ho langs de straten hossen. Het actuele volkslied van die dag galmt hem tegemoet op alle straten en alle pleinen: Heb je niet de kleine Cohn gezien, kwam dat ventje hier voorbij misschien?

Zoveel jolijt en muzikaliteit imponeren de man uit Polen. 'Oï, waarom zal een mens naar Amerika gaan? Hier ligt het goud op straat. Mensen, die zó feest kunnen vieren, zijn rijp voor een mooi bioscooptheater.'

De kleine Cohn schenkt de Amsterdammers het paleis van een oriëntaalse fantast. De klanten van Bram Tuschinski drijven op golven van weelde en wellust het theater binnen. Terwijl ze wachten totdat de afdruk van de lichaamswarmte van hun voorgangers, in de eerste rij stalles een beetje is afgekoeld, kunnen ze dromen, dat ze bewoners zijn van een oosterse harem; als ze wakker worden, zit hun eigen vrouw naast hen nog na te dromen.

Hun vuile voeten vegen ze op een miljonairstapijt, dat beneden in de hal begint en zonder naad of onderbreking langs alle trappen omhoog klimt tot in de nok van het gebouw. De zoldering van de hal heeft iets van een nachtmerrie-achtige toverbal, de kleuren veranderen en verschieten, blauw en groen en rood, en daarna alles door elkander. In de loopgraaf van het theater staat Max Tak,

beurtelings met viool en kapittelstokje.

Zeggen de mensen:

‘Als hij had gewild, had hij Mengelberg kunnen opvolgen. Nou speelt hij voor ons.’

Wanneer in de krant staat, dat Max een ontsteking heeft aan de zenuw van zijn rechterarm, kan de stad niet slapen van de zorg. Maar zoveel miljoenen kan Abram Tuschinski niet aan zijn theater besteden, hij verliest de concurrentie tegen rooie Jopie, tegen Jozep Kroonenbergs Tip Top Theater. De mensen zijn op de Tip Top zo redeloos verliefd, dat ze de naam steevast uitspreken als Tsip Tsop. Zo roepen ze een dierbaar kind; niet met de officiële naam, maar wel met het woord, dat het brabbelend verkeerd uitsprak. Tsip Tsop, gezegend zal het zijn, omijn-we-omijn.

Kwaadwillige lieden in de stad spreken smalend van de ‘kersausemangelen-bioscoop’, maar die naam is een valse vlag boven een modderschuit vol vuige laster. In alle bioscopen, in de hele stad, worden dagelijks scheepsladingen kersausjes verslonden: als de werksters na de voorstelling mastiek komen maken, scheppen ze de lege doppen bij tonnen van de vloer. Dat is heel gewoon. Dit is immers Amsterdam achter in de twintiger jaren, als pinda’s kersausjes heten en niemand nog weet wat een zakje friet met shampoo is. En, eerlijk is eerlijk, bij de ingang van Tsip Tsop hangt een bord:

‘Men wordt beleefd verzocht de
mangelen *geschild* mee te nemen.’

Vroeger stond op de plaats van de Tsip Tsop het café van Eikie Duits. ‘De twee Zwaantjes’. Nu weten alle mensen, dat op de hoek van de Breestraat en de Uilenburgersteeg zoal niet de mooiste, toch in elk geval de gezelligste bioscoop van de hele wereld te vinden is. De mooiste bioscoop

van de hele wereld... dat is géén jiddisje overdrijving.

Artiesten vragen elkander: 'Heb je al in de Tip Top gestaan?' Wie met een eerlijk gezicht 'Ja' kan antwoorden, mag zich boven het gemiddelde weten.

Zegt ome Jozep:

'In mijn theater treedt alleen de elite op.'

Zegt een artiest:

'Elite? *isra*-elite zal je bedoelen.'

Toegegeven, ome Jozep heeft sinds de zevende dag van zijn leven een zwakke plek in zijn hart voor Joodse artiesten. Bovendien weet hij, dat zijn geachte clientèle aan dezelfde persoonlijke voorkeur laboreert. Als een vierstemmige zanger zes weken aan één stuk, op de planken beurte- lings bas, bariton, tenor en sopraan kweelt, liggen de men- sen in zwijm van ontroering.

De hele stad komt luisteren.

'Die kwee verdient tweehonderd gulden per avond.'

Maar de buurt houdt ome Jozep op straat aan de revers van zijn colbert staande:

'Vertel's, is die zanger ook een Mexicaan?'

'Nee, gewoon een Italiaan, maar hij zingt toch wel prachtig.' Mexicanen... zo noemen de bewoners van de Joodse buurt zichzelf als ze onder elkaar zijn. Het is de af- geleide woordspeling van de uitdrukking: Mag-sie-kaaner... niemand houdt van ze.

Ome Jozep bezit een onfeilbaar instinct voor de smaak van zijn publiek. Als de sprekende film zijn intrede doet, ligt de hele wereld in een appelflauwte, zo mooi vindt iedereen Al Johnson in 'Sunny Boy'. Onder ons gezegd en gezwezen, de film lijdt aan een spraakgebrek, want de let- ters s en f zijn nog te moeilijk voor de luidspreker. Ome Jozep echter heeft soeverein maling aan de bijgochems van de filmkritiek. *Hij* weet, dat Al Johnson een Mexicaan is; het verhaal van de film is trouwens ook niet bepaald

antisemitisch. Als een nieuwe filmweek elke vrijdagmiddag begint, zit de zaal vol (ze zit altijd vol) met het vaste publiek.

Zegt ome Jozef:

'De keurmeesters... we zullen ze vrijdagmiddag met Sunny Boy wat te zien geven.'

Van buiten mag de bioscoop dan beslist geen wonder van architectuur zijn, als de vierhonderdvijftig keurmeesters die vrijdag de zaal betreden, zien ze, dat ome Jozep het interieur eventjes heeft laten veranderen. Een synagoge. Een cine-goge! Het toneeldoek is vervangen door twee prachtig beschilderde openslaande deuren. Daar achter heeft zich het koor opgesteld, dat de keurmeesters met fraaie synagogale en wereldse liederen in de vereiste stemming brengt. De hele zaal zingt mee. Kol Nidrei en de melodieën van Chanoeka. Wie zo vakkundig is ingezeept, heeft geen oor meer voor de spraakgebreken van de bar-bier.

De filmwereld is een riskant bedrijf. Onder het wateroppervlak loeren onbekende klippen en ondiepten. Maar op één fundament kan ome Jozep huizen bouwen: op het oordeel van de keurmeesters. Als die op vrijdagmiddag de film mooi vinden, is de avondvoorstelling vóór zessen uitverkocht.

Zegt het personeel:

'Hoe kunnen ze nou 's avonds al op Kattenburg weten, dat de keurmeesters het program 's middags zo goed vinden?'

Zegt ome Jozep:

'Je weet niet waarom ze komen, en je weet niet waarom ze wegblijven. Maar als de Markensteeg de film goed vindt, weten ze het een minuut later in de Grote Wittenburgerstraat.'

Vrijdagavond is namelijk de avond van de Kattenbur-

gers. De mensen uit de buurt tussen Waag en Weesperplein zitten die avond gezellig thuis, bij de thee, en de andere nasj. Trouwens, op zaterdagmiddag komt de buurt ook niet graag in de Tsip Tsop.

Zeggen ze:

‘Ach, weet u wel, vroom ben ik niet, maar om nou juistement anne Sjabbesmiddag zo open en bloot naar de bioscoop te gaan, nee! Het is niet, dat ik niet gezien wil worden, sjat me wat, maar oi, waarom zal ik vrome mensen anstoss geven.’

De mensen uit de buurt zitten op zaterdagmiddag dus achter een kopje koffie op het Rembrandtplein.

Het aantal mopjes, waarin Tsip Tsop een organische functie vervult, is ontelbaar. Langs de Uilenburgersteeg bezit het theater een vijftal openslaande deuren. Nooduitgangen. De deuren zijn nogal gehorig, en de autochthone bevolking van de steeg is enigszins rumoerig. Op het trottoir tegen die nooduitgangen aan, staan de karren en stallen met negotie in een lange gesloten rij. De kooplui leunen tegen de deuren van Tsip Tsop, terwijl ze hun negotie met veel fantasie en nog meer stemvolume aanprijzen.

Binnen loopt Charles van Biene, de explicateur, langs de rijen bezoekers heen en weer. Hij moet in dialoogvorm de stomme film verstaanbaar maken. Maar hij weet, dat de negocianten buiten, hem door de deuren heen interrumpen. Hij probeert dus zijn volzinnen snel te ejaculeren, precies in de adempauze, die zelfs een koopman met een kar vol peren niet kan ontberen. Meestal lukt het. Soms niet, en dan worden de grapjes geboren. ‘Affijn, loopt Van Biene door de zaal en hij zegt: de graaf neemt de jonkvrouw in zijn armen en zegt: liefste, eindelijk zijn we alleen.’ Klinkt van buiten: Fijne maagdeperen, zoete maagdeperen... Gisteren houdt Van Biene zijn mond, want de film was juist

zo ontroerend. De pianist dee niks, de zaal was doodstil, de graaf en de gravin geven elkaar een sjlobber, op dat moment roept buiten iemand: Wat benne'ze lekker... wat benne'ze lekker... allemaal sap.'

Maar het is géén grapje, dat een vrouw, een vaste klant, op een avond het theater binnenkomt en tegen Hes, de portier, zegt: 'Morgen moet ik opgenomen worden voor een zware operatie. Ik zeg tegen m'n Davidje: weet je wat, ik ga vanavond nog even naar Tsip Tsop, heb ik dát program tenminste niet gemist.'

Geen grapje is het ook, dat ome Jozep volstrekt unieke gebruiken in zijn theater durft te introduceren. Voor de directeurs van de andere theaters in de stad mogen sommige van zijn inventies volslagen waanzin lijken, hij kent zijn klantjes. Als (het wordt hoog tijd) de zaal van boven tot onder moet worden gestukadoord en geschilderd, beveelt de directie:

'We sluiten niet.'

De steigerpalen staan weken lang midden in de schouwburg. De zaal is een ruïne. Maar de voorstelling gaat door. Het vaste publiek accepteert het ongerief:

'Nou ja, sját wat, in het donker zie je van de rommel toch niks.'

Ome Jozep introduceert een ander comfort. De werkloosheid in het diamantvak is weer eens groot. De slijpers, die op de bikkels lopen, kunnen altijd nog wel een paar dubbeltjes van hun sigarencentjes afknijpen om één middag naar Tsip Tsop te gaan. Evenwel, het gebeurt, dat er juist op zo'n middag thuis een dringende boodschap komt:

'Juffrouw, ik kom van de fabriek, of uw man direkt wil beginnen, de baas heeft werk voor hem.'

Moeder spoedt zich naar Tsip Tsop. Zegt ze tegen Hes: 'Ik moet m'n man direkt spreken. Hij kan werk krijgen.'

Ze wordt binnengelaten. Hes loopt met een zaklantaarn

langs de rijen. De vrouw naast hem. Net zo lang tot ze haar man gevonden heeft. Niemand van het publiek vindt zoiets hinderlijk. Integendeel, waar in de wereld vind je een theater dat zó met de dagelijkse dringende noden van zijn publiek meeleeft? Natuurlijk maakt de humor zich van deze situatie meester. Is er een vrouw, die samen met Hes haar man zoekt. Zit het chazzer met een buurvrouw naast hem in 't donker.

Tsip Tsop verwerft een plaatsje in het spraakgebruik. De architect heeft beslist niet het maximum van comfort gereserveerd voor de bezoekers, die op de goedkoopste plaatsen van de galerij moeten zitten. Als ze willen kunnen ze zonder op te staan, het plafond aanraken. Die hoek heeft een algemeen geaccepteerde bijnaam verworven: het alkoof van Gele Bora. Waarom alkoof? Dat is duidelijk. Waarom juist echter van Gele Bora. Dat weet niemand. Gele Bora is een visvrouw uit de steeg, van de intimiteiten van haar alkoof weet niemand iets, die er legitiem niets van mág weten. Maar de klank en het ritme zijn mooi: het (niet: de) alkoof van Gele Bora. Die naam ligt zo lekker voor op de tong, dat de mensen al spoedig van elke donkere, bedompte woning zeggen:

‘Het lijkt wel het alkoof van Gele Bora.’

Ondanks al deze aantrekkelijkheden van zijn theater, zou ome Jozep geen hond achter een hete kachel vandaan kunnen lokken als zijn programma niet het publiek recht in het klantenhart greep. Elke middag en elke avond draait Piet Westendorp in de kabine twee hoofdfilms. Eentje vóór en eentje ná de pauze. Omdat de mensen in de pauze echter ook wat te doen moeten hebben, vertoont ome Jozep dan op het toneel een revue-tje. De eigenlijke, de echte pauze, de tien minuten, waarin er op het doek noch op het toneel iets van belang te zien is... die pauze behoort aan ome Sander, die boven het buffet exploiteert. Hij moet

zijn kachel laten brommen van de opbrengst van kogelflesjes, glaasjes Fosco, kopjes koffie en kosjere biscuitjes. Zijn nering loopt, maar één zorg vreet aan zijn gemoedsrust. Er *zijn* mensen, die in de pauze wel iets willen gebruiken, maar niet bij *hém*. Die willen in 't café aan de overkant gauw een keiletje pakken. Of, het jonge goed, wil bij Jamin voor een paar centen snoep kopen, liever dan de kleverige zoetigheid van champagnepils. Of de vrouwen willen even snel ergens een zakje mangelen kopen; ze hadden weliswaar kersausies bij zich toen ze naar Tsip Tsop gingen, maar ze hebben voor de pauze te vlug genasjt. Al die mensen willen ome Sander en zijn buffet de rug toe keren.

Ten gerieve van de buffetexploitatie heeft ome Jozep, de directeur, derhalve de bescheiden ingang, die hal heet, van de straat laten afsluiten met een solide hek. Als de pauze aanbreekt, staat Hes de portier op post. Al wie er uit gaat, die komt er nooit weer in. Maar de mensen uit de buurt zijn vindingrijk.

‘Och Hes, doe me een mitzwe. Laat me er eventjes uit. Mijn kinderen liggen alleen. Even naar de gezegende kinderen kijken.’

Weiger zo’n menselijk verzoek maar eens.

Of:

‘Hes, laat me eventjes eruit. Ik moet een paar sigaren halen bij Mast.’

Of:

‘Och Hes, mijn moeder was vanmiddag zo naar. Laat me er even uit. Horen of de dokter al geweest is.’

De kinderen evenwel draaien er geen doekjes om. Ze zeggen met een eerlijk gezicht:

‘Hes, we hebben geen centen voor het buffet. Magge-me er even uit, een negerbal voor een halfje kopen, bij Jamin.’

Dat is een valide reden. Evenwel, als ze terugkomen ont-

staan nieuwe problemen. Hes heeft namelijk opgemerkt, dat er soms meer kinderen terugkomen dan hij verlof heeft gegeven om eventjes naar Jamin te gaan. Hij heeft echter een prima controlemiddel.

‘Maak je mond eens open.’

Als er restantjes negerbal tussen de kiezen zitten, is Hes overtuigd, dat het eerlijke zaak is. Het is niet erg hygiënisch, maar dit is immers Amsterdam, achter in de twintiger jaren.

Hoogtepunten in het leven van Tsip Tsop vormen de films met typisch Joodse onderwerpen. Die maken (in de hele stad) zo’n diepe indruk, dat de mensen er jaren later nog over zullen spreken.

‘Dybuk’, de Pools-Joodse film. ‘Jiddel mit de fiddel’, en de film, die ome Jozep heeft laten maken, speciaal voor het geachte en geëerde publiek van het Tip Top Theater, de film ‘Simche en Sores’. Simche en Sores betekent: vreugde en leed...

De sores, het leed, stortte zich op 10 mei 1940 op het goede Nederland. Het lag op de loer tot die vervloekte dag, de 22ste februari 1941. Het was een Sabbathmiddag. De geschiedschrijver vertelt:*

‘Mannen, die gearmd liepen met hun vrouw of verloofde, werden weggerukt; lieten de vrouwen niet direct los, dan werden ze in het gezicht en op het hoofd geslagen. Kleine kinderen, die door hun vader werden gedragen, werden ongeacht of er een oudere bij was, onder erbarmelijk gebuil uit de armen van hun vader gerukt en aan hun lot overgelaten. In het Tip Top Theater kwamen de Duitsers schreeuwend en met het geweer in de aanslag binnen. De mannen moesten aan de zijanten gaan staan. Een jongen, die probeerde te vluchten, werd vanaf het bordes in de hal getrapt. In de Joden Breestraat werden mannen

mishandeld en in de richting van een overvalwagen getrapt.’ Op die Sabbathmiddag stierf Tsip Tsop...

* B. A. Seyes, ‘Februaristaking’ (uitg. Mart. Nijhoff).

Kostverdieners

Een kleermaker had me gevraagd bij hem in zijn atelier te komen, perceel nummer zoveel aan de Nieuwe Achtergracht.

'Je gaat een lange gang door. Dan loop je een ijzeren trap op naar twee hoog, weer een gangetje in en dan sta je voor de deur. Je kunt niet missen.' Maar ik miste het wel. Want eenmaal in de lange gang raakte ik volkomen de kluts kwijt. De geur van die oude fabriek dreef de hedendaagse werkelijkheid op de vlucht. De verwarring was trouwens al begonnen toen ik voor het perceel stond.

Ik hoorde mezelf hardop zeggen:

'Verrek, dat is de oude fabriek van vader.'

Na zoveel lange jaren hing binnen de muren nog de zinnelijk zoete lucht van machine-olie, drijfriemen en zweet.

Geuren wekken krachtige associaties. Ze bedwelmen. Ze roepen visioenen op.

'Wat doet jouw vader?'

'Oh, die? Die werkt aan de kaai.'

'Mijn vader werkt lekker in 't vak.'

Kinderen pochen graag op hun ouders.

't Vak, dat woord omvat alle beroepen van de uitgebreide diamantindustrie. Twintigduizend diamantbewerders in een stad van een goede zeventienhonderdduizend zielen. Ongerekend de belendende professies, de schijven-

schuurders, de vervaardigers van gereedschappen, de winkel-tjes, die boezeroentjes verkopen, en verder de uitgebreide middenstand, die van en door het vak leeft.

De kinderen kennen de groepstaal van het vak. Komt vader thuis:

‘Van het personeel naast ons krijgt de helft gedaan.’

Dan weten ze: er zijn mensen ontslagen.

Het verrast hen geenszins wanneer moeder op een dag zegt:

‘We moeten een beetje minizjéren met dit en dat, vader heeft áf.’

Zeggen de kinderen tegen hun vriendjes:

‘Mijn vader heeft áf.’

‘Mijn vader heeft nog werk.’

Voor die diamantbewerkerswereld heeft het verbum ‘werken’ slechts één betekenis. Zwoegen, sloven, slaven, sjouwen, sappelen kun je in elk ander beroep. Werken doe je alleen maar in ’t vak.

Loopt een werkeloze diamantbewerker op een dag langs de Handelskade. Ziet hij een andere werkeloze slijper met een baal suiker van vijftig kilo op zijn nek, doodop van ’t ploeteren, uit het ruim van een schip naar boven klimmen. Vraagt hij:

‘Werk je niet?’

De kinderen krijgen thuis spelenderwijs onderricht. Van appelen maken vaders sluit-appelen: ze zigzaggen de twee helften van elkander en laten daarna zien hoe die weer netjes in elkaar sluiten. Dat doen alle vaders in alle gezinnen overal ter wereld, waar ster-appeltjes worden gegeten. Maar de diamantslijper vindt het maken van sluitappelen ver beneden zijn stand. Hij kan geen peer voor zijn kinderen schillen of hij maakt er een briljantje van. Eerst gaat de schil er vliedun vanaf.

‘Als het steentje in het snijden teveel verliest, kan de baas zich verhangen.’

De peer heeft nu een mooie gladde zuivere vorm.

‘Zo... en nou eerst het tafeltje.’

De peer-diamant krijgt een glad bovenvlak.

‘En nou de baseeltjes, en hier, dat zijn de paviljoentjes. Zo, nou is het steentje in de rondist. Briljanderen moeten jullie ook leren. Kijk, en nou komen er hier... ai, je hebt het te veel gegeven, zie je wel, je had een kletje moeten late liggen, nou heb je het steentje verknokt.’

Baseeltjes, paviljoentjes en kletjes... voor de leek zijn het allemaal vlakjes aan de diamant, maar de kinderen herkennen ze onmiddellijk. Een steentje verknokken betekent, dat een of meer van de vier en zestig vakjes niet precies van gelijke grootte is en niet in een ingewikkelde wiskundige verhouding ligt, zodat het licht, dat door de niet meer loepzuivere steen valt, niet op de fraaiste manier kan worden gebroken. Een steentje verknokken is het ergste wat een mens kan overkomen.

‘Vader, mag ik het opnieuw proberen. Snijden we de helft van de peer af. Maken we het steentje een beetje kleiner.’

‘Ja, jij hebt makkelijk smoezen. Zal je de baas horen. Meer dan de helft verlies, alleen maar omdat meneer heeft zitten morsen.’

De kinderen nemen ook de overdrachtelijke betekenis der typische vakuitdrukkingen in hun taal over.

‘De meester heeft dat jongetje van Moppes naast me in de bank gezet. Hij is niet helemaal uit de rondist.’

Dat betekent, dat het ventje een tikkeltje aan de achterlijke kant is, want een steen, die nog niet uit de rondist is, is half áf.

‘De buurvrouw heeft me willen uithoren, maar ik heb haar afgebriljandeerd.’

‘Heel goed, dat mens ook altijd met haar scherpe tong van serie zeven.’

Serie zeven, dat is de aanduiding in de bondsadministratie voor de roosjessnijdsters; die hebben, soms onverdiend, de reputatie van snibbige venijnigheid.

Ze mogen dan in één bond eendrachtiglijk verenigd zijn, al die diamantbewerkers, er bestaan wel degelijk verschillen van stand en aanzien tussen de verschillende categorieën. De klovers vormen een kleine selecte groep. Ze verdienen veel geld. Ze voelen zich mijlenver boven het gepeupel verheven. Ze worden met hun kapsones danig gehoord.

‘Wij klovers vormen de elite.’

‘Elite? Isra-elite zal je bedoelen.’

De fabrieken zijn voornamelijk bevolkt met slijpers en verstellers. De slijpers zetten de zware tangen met de loden dop, waarin de diamant is vastgesmolten, op de sneldraaiende schijf.

Klagen ze:

‘Ik heb nou een partijtje op, daar krijgt een mens de gilden van.’

‘Zet dan een paar loodjes er bij.’

‘Ik zou je bedanken. Als ik het steentje verknok is het te laat.’

‘Ik heb precies dezelfde tsores en wijtik. Zal ik je eens wat vertellen? Die versteller van ons is een beheime.’

Beheime is het enkelvoud van behemoth, dat vee betekent. De versteller kan, bij wijze van spreken, de verdiensten van een slijper maken of kraken. Een versteller bedient een aantal slijpers. Telkens als weer één van de vierenzestig piepkleine vlakjes wiskundig zuiver op de goede plaats ligt, krijgt hij de loden dop terug. Op zijn gas-

vlammetje maakt hij het soldeer week. Dan verzet hij het steentje zó, dat het volgende vlakje er weer bij geslepen kan worden. Slijpers zijn spoedig geneigd de versteller de schuld van alles te geven.

De slijpers zitten met hun rug naar het licht. De verstellers staan met hun gezicht naar het licht gekeerd aan de raamkant. De lange rij slijpers-ruggen vormt de ene kant van een smal looppad, de rij verstellersruggen de andere kant.

De slijpers noemen de verstellers honend: de windenvangers.

Zeggen ze:

‘Heb jullie in de krant gelezen? Bij het honderdjarig bestaan van de Nederlandse onafhankelijkheid komt er een grote allegorische optocht.’

De slijpers-naast-án worden met een knipoogje gewaarschuwd dat er een dol-partij op komst is. Ze zijn onmiddellijk in.

‘Zal wel een mooie optocht worden. Ga je ook kijken?’

Die vraag is tot de versteller gericht.

‘Weet ik nog niet.’

‘’t Wordt een pracht van een optocht. Eerst komt de burgemeester in een steek en een open kalesj, dan komen acht herauten te paard met van die toeters waarmee ze muziek maken. En dan komen acht verstellers.’

‘Waarom acht verstellers?’

‘Nou, d’r zijn toch acht paarden. De verstellers lopen vlak achter de paarden.’

De versteller bemerkt opeens, dat ze bezig zijn hem in te voeren. Hij zwijgt abrupt.

Maar de anderen gaan verder:

‘Waarom moeten de verstellers vlak achter de paarden lopen?’

‘Nou ja, windenvangers moeten er ook wezen.’

De onversneden slijpersgijn is zelden subtiel en meestal zeer boertig; maar ze bezit een ondefinieerbaar esprit, slechts waarneembaar voor degenen, die de atmosfeer van dit wereldje van binnenuit hebben ondergaan. Ze wordt beheerst door een overweldigende vreugde in de genoegens van het goede leven. Het dollen en invoeren is een kinderlijk ravotten op verstandelijk terrein.

Slijpers beweren, ten onrechte voor het overige, dat verstellers slechts tot óngijn bekwaam zijn. Koperen centen op het verstellichtje gloeiend heet maken en dan uit het venster werpen, de eerlijke vinder kan op een goede beloning en een paar brandblaren rekenen, dát is verstellers-óngijn!

De kinderen komen dikwijls in de fabriek.

Zegt moeder tussen de middag:

‘Als je je brood op hebt, moet je even naar het fabriek lopen. Ik heb een lekker pannetje gebakken aardappelen voor vader.’

De aardappeltjes worden op het verstellichtje opgewarmd. Lekkerbekken krijgen niet alleen gebakken aardappelen gestuurd, maar ook gestoofde kocienmaag, uienvlees of gekookte vis. Dan ruikt de hele fabriekszaal naar de zendboden der liefde. In de prikkelende etenslucht groeien de criminele instincten als komkommers tijdens een onweer. Als de eigenaar van de prak zijn waakzaamheid even laat verslappen, gapt iedereen een hap lekkers uit zijn pannetje.

‘Wat sjat dat nou, één hap? Je hebt een pan vol.’

‘Dertig man één hap, dat is genoeg voor een heel weeshuis.’

Is er een versteller, die een pannetje dikke snert op zijn lichtje heeft staan. Moet hij even op kantoor bij de baas komen. Is hij een mannetje, dat nadenkt, een man met na-

gedachtenis, zoals dat heet. Legt hij bij zijn lekkers een briefje:

‘Niet van eten. Ik heb er in gespuugd.’

Als hij terugkomt staat op het papiertje:

‘Wij ook.’

De eendracht tussen slijpers en verstellers keert echter snel weer, wanneer ze samen zingen. Ze zijn verzot op muziek. Geen opera-voorstelling slaan ze over. Ze kennen alle aria's uit het hoofd. Maar als het gehele repertoire van de Italianen is uitgeput, komen de slijpersliedjes aan de beurt. Eén zingt een couplet in solo. Het refrein heffen ze samen aan. De oertekst is meestal in een tingel-tangel geboren. Componist noch libretto-schrijver zullen hun werk echter herkennen. In de fabriek krijgen woorden en muziek een nieuwe sfeer.

De slijpersgijn moge meestentijds eerder pret dan humor tot vader hebben, de woordspelingen zullen de eeuwen trotseren. Als in de kranten staat, dat de vulkanen op Java weer eens gloeiende lava spuwen, zegt een werkeloze slijper:

‘Heb je gelezen, de Merapi werkt weer.’

Zegt een andere slijper, die ook op de bikkels staat:

‘Die Portugezen zijn altijd zulke stink-bemazzels.’

Bij hen is het vermogen tot zelfspot, die typische eigenschap der Joden-in-de-verstrooiing, tot groteske afmetingen gegroeid. Ze weten afstand te nemen van hun eigen onhebbelijkheden en eigenaardigheden. Hun overbruisende levenslust heeft aan het plagen van elkander niet genoeg. De kooplieden, die met koffertjes handelswaar langs de slijpersmolens venten, moeten er tegen kunnen dat ze in 't ootje worden genomen, anders heeft hun negotie geen schijn of schaduw van kans. Maar de plagerijen zijn nooit

wreed. Ze zijn zelden vrolijk ten koste van een ander. Zeggen ze zelf: 'Echte gijn doet geen pijn.' Trouwens, die kooplieden hebben tegen geplaag een weerstand van gewapend beton. Ze plagen even goedmoedig terug. Een snedig antwoord van een marskramer vindt snel de weg langs alle slijperijen in de hele stad.

'Heb je gehoord van Jacoppie?'

'Welke Jacoppie?'

'Die met zo'n koffer langs de fabrieken gaat.'

'Oh, die? Nee, ik heb niks gehoord. Wat is er met hem?'

'Hij komt verleden week op de fabriek van Boas. Zegt hij tegen een slijper: "Moet U niks van me kopen?" Zegt die slijper: "Nee, ik heb niks nodig." Zegt Jacoppie: "Moet U geen veters hebben?" Zegt die slijper: "Nee, ik ben geen veteraan." Zegt Jacoppie weer: "Neemt U dan een brief spelden mee naar huis voor Uw vrouw." Zegt die slijper: "Mijn Sore heeft thuis een pakhuis vol met spelden." Af-fijn, Jacoppie blijft maar aanhouden: hebt U dit niet nodig en hebt U dat niet nodig? Zegt die slijper eindelijk: "Ik heb verschrikkelijk last van mijn darmen, heb je daar mis-schien iets voor?" Zegt Jacoppie: "Nee, maar ik heb wel een das te koop, die d'r prachtig bij kleurt".'

Met al hun geplaag zijn ze echter zó op elkaar gesteld, dat ze zelfs op de vrije zaterdag elkanders gezelschap niet kunnen missen. In de ochtend van de Sabbath gaan de mannen kuieren. In groepjes van vier of zes. Nooit alleen. En waar gaan ze dan naar toe? Naar de kop van de Handelskade. Daar zien ze de boten vertrekken. Dat boeit hen ongemeen. De bootjes naar Londen, de schepen van de Nederland, die ze kortweg 'de Suez-boten' heten.

Komt een mannetje op zaterdagmiddag véél te laat thuis. De gestoofde vis staat al uren op de kachel te sudderen. Iedereen is ongerust. Waar blijft vader?

Hoort moeder hem beneden aan de trap. De ongerustheid en de bevrijding van de angst geven haar woorden ongewone kracht en volgorde. Roept ze vertwijfeld:

‘Waar ben je zo lang gebleven gezeten geweest?’

Roept vader, bewogen door zoveel originele rhetorica, met dezelfde spanning terug:

‘Nou, maak maar niet zo’n drukte. Ik ben de Jujubes-boten weg wezen zien gaan staan kijken.’

Het vaste raakpunt van hun spot zijn de boodschappenlopers en de leerjongens. De lopers, vaak niet geheel valide mannen, zijn in dienst van het personeel. Ze krijgen van elke slijper en elke versteller een vaste wekelijkse beloning. Als tegenprestatie sjouwt zo’n loper de hele week, dag-in, dag-uit langs winkeltjes in de buurt. Hij doet boodschappjes. Hij koopt wat zijn werkgevers menen nodig te hebben.

‘Jonas, mijn vrouw heeft gevraagd of ik zes zakdoeken voor haar meeneem. Als je straks de straat op gaat, koop ze even voor me in “De Zon”.’

‘Jonas, help me morgen herinneren, dat overmorgen mijn bruiloft jarig is. Als ik het vergeet, heb ik de hele week geen leven bij mijn Naatje.’

‘Jonas, als je straks wat bij de thee gaat halen, ik moet geen boterbolussen meer. Ik heb ze tégen gegeten. Geef mij maar voor de verandering een gewoon taartje.’

De loper noteert alle bestellingen in zijn hoofd. Hij vergeet nooit iets. Maar hij heeft altijd haast. Als hij op een keer struikelt en van de trap rolt, zeggen de slijpers:

‘De koningin komt zeker vandaag, de loper ligt op de stoep.’

Minder gemakkelijk dan de lopers zijn de leerjongens. Die

zitten aan de andere kant van de slijpmolen. Ze leren het vak, goed en grondig. Maar als de looper ziek, of als het personeel te gierig is om een vaste man voor de boodschappen in dienst te nemen, dan moeten de leerjongens er voor elk wissewasje tussenuit. Ze wreken zich, door nu en dan opzettelijk een boodschap verkeerd te doen. Maar opgenomen in de geest van goedlachse gijn, zorgen ze ervoor, dat hun wraak altijd de lachlust prikkelt.

‘Ik ben kwaad op je.’

‘Moet U er niet bij lachen. Wie lacht, verliest.’

Wordt een leerjongen eruit gestuurd om voor tien man gemberbolussen te halen. Zegt zijn baas:

‘Hier heb je van mij twee dubbeltjes. Een voor mijn eigen bolus, en een dubbeltje voor een bolusje voor jou.’

Komt de jongen later terug, lekker kauwend en smikkelend.

Zegt hij:

‘Ze hadden er nog maar één. Hier is de gulden terug.’

Is er op een avond een opvoering van een beroemde opera door een vermaard gezelschap uit Italië. Zegt een wanstaltig dikke slijper tegen zijn leerjongen:

‘Ga jij even naar Carré en haal twee plaatsen voor me.’

‘Twee? Gaat Uw vrouw zeker mee?’

‘Nee, ik ga alleen, maar ik wil vanavond nou ’s echt lekker breeduit en royaal zitten.’

En laat die slijper nou die avond merken, dat de wraakgierige jongen wel twee plaatsen heeft gekocht, maar dat die achter elkaar liggen.

Zulke brutale chutzpahponems van leerjongens worden echter juist vanwege hun vrijmoedigheden hooglijk gewaardeerd.

De diamantbewerker bezitten een ruim gevoel voor humor. Ze lachen snel. Ze nemen anderen goedmoedig in het ootje. Hoe zouden ze dan kwaad kunnen worden wanneer

ze zelf eens een keer voor de gek worden gehouden?

‘Zo’n leerjongen. ’t Is een brutale aap, maar hij heeft gijn.’

Misschien zijn ze tegenover de begijnte leerjongens zo tolerant omdat ze in de baldadige knapen zichzelf herkennen, zoals ze waren, lang geleden, toen ze nog geen kinderen hadden, die moeten dóórleren, en geen vrouw, die geld nodig heeft voor de huishouding. Zo’n leerjongen wordt ’t vak onderwezen, maar veel eerder krijgt hij onderricht in zwemmen in diep water. Na een paar jaar voelt hij zich als een vis. Op het droge kan hij niet leven. Daarom keren alle slijpers vroeg of laat tot het vak terug, ook al hebben ze een jaar op de keien gestaan.

‘’t Is een rot-vak, maar alleen als je er niet verliefd op bent, krijg je het een hekel.’

Het milde menselijke klimaat van de slijperij verwarmt een brede golfstroom van mededogen, die duizenden ver buiten het vak omspoelt. Ze geven royaal en geregeld voor het koperen-stelen-fonds van Ome Jan van Zutphen. Als een ramp een gezin in de buurt treft gaan de mensen met lijsten rond. De slijpers tekenen in voor royale bedragen. De inzameling voor het Sinterklaasfeest van de Onderwijzersbond, de bedelpartij voor het Vacantie-Kinderfeest van meester Ploeger. Als elders in de stad voor een gulden wordt getekend, zetten zij op de lijsten: ‘N.N. tien gulden.’

Vraagt zo’n onderwijzeresje, dat parmantig tussen de molens en de verstellers doortrippelt:

‘N.N., wat betekent dat?’

Grinniken de slijpers:

‘N.N.? Enne... enne... als je me ziet zal je me wel kennen.’

Dollend proberen ze een afspraakje met het wezentje te maken, maar ze zouden zich doodschrikken als het meisje erop in ging. Het is dit mededogen, dat de slijperijen wa-

genwijd openzet voor het leed en de strijd in de grote wereld buiten. Als ze verdienen, verdienen ze goed. Als ze werkeloos zijn, ervaren ze de eeuwenoude wijsheid, dat de wereld een Turkse schommel is, vandaag ben je boven en morgen lig je in de goot. Daarom bekijken ze hun werkgevers met gevoelens van gelijkheid, al redevoeren ze in politieke debatten over de onverzoenlijkheid van de klassenstrijd. De herinnering aan de gouden Kaapse tijd van het einde der vorige eeuw is langzaamaan verbleekt. De diamanthandel bestaat van de weelde der rijke mensen, die hun vriendinnen kostbare briljanten cadeau doen als geschenk, en hun echtgenoten edelstenen omhangen als een belegging. Het geringste zuchtje in de conjunctuur in de grote wereld kan het vak geselen als een orkaan. Wie vandaag juwelier is, loopt kans morgen straat-arm te zijn. Wie vandaag voor kantoor werkt als loon-diamantair, of wie 'eigen werk' maakt, kan overmorgen als een van de twintigduizend loonarbeiders knecht moeten spelen. Ze lijden daardoor aan precies het tegenovergestelde van de goudedelderskoorts. Vrijwel niemand gelooft, dat hij nog eens schatrijk zal worden; maar wie hoog te paard zit, moet erop bedacht zijn, dat hij plotseling ridder te voet kan worden. Die eeuwenoude gevoelens van onzekerheid heeft de bond weten om te smeden tot hechte solidariteit. Ze worden versterkt door een onlesbare dorst naar rechtvaardigheid. Als de sigarenmakers staken, zorgen de slijpers, dat de ondersteuning betaald kan worden. Als de transportarbeiders door de hardvochtige reders worden uitgesloten, zeggen de slijpers tegen elkaar:

'Al moeten we een jaar lang elke week betalen tot we blauw zien, de havenbaronnen kunnen de zenuwen krijgen.'

Het gezang in de zalen is verstomd. De slijpers zijn weg, de verstellers zijn verdwenen, de lopers, de leerjongens, de

bazen, de meesterknechts, wég. Alles is weg. Zelfs de machtige bond is door de grondzeeën verzwolgen: hij leek voor de eeuwen geschapen.

Alleen de geur van olie en drijfriemen, het penetrante aroma van menselijk leven hangt nog tussen de muren; en ook die vervluchtigt. De weelde en overdaad van gisteren liggen vandaag op de kar van de voddeman.

De eenvoudige mensen van destijds droomden van een hap-en-een-snap in een broodjes-met-vlees-winkel: het toppunt van overdaad. Misschien komt een of andere professor over een paar honderd jaar nog eens op het lumineuze denkbild een van zijn studenten terug te sarren met de opdracht: 'Schrijf eens een dissertatie over het ontstaan en de verbreiding van winkeltjes, waar ze in het begin van de twintigste eeuw broodjes met gezouten runderborst over de toonbank verkochten.' Die veronderstelling is niet zo absurd. Er bestaat immers al een boek over de eet- en drinkgewoonten in de zestiende eeuw: en wie op het geverfde linnen in het Rijksmuseum ziet, hoe de behaarde en besnorde schutters van destijds hebben gemaaltijd, vergeet, dat die vreetzakken hebben lief en kiespijn gehad, en dat ook hun biografie kan worden samengevat in de beroemde zin: ze werden geboren, ze leden en ze stierven...

In de broodjes-met-vleeswinkel snijdt een rondom overbloezende man in een witte jas mager pekervlees in vliedunne plakjes, die hij tussen een al dan niet knappend fijn-tje van vers brood legt, zó, dat de plakken vlees als royale overgordijnen aan alle kanten omlaag hangen.

Dat is dan een broodje gewóón.

Een variant erop is een broodje half-om. Dat is een gemengd huwelijk tussen gekookte lever en vlees, samen-gebonden door brood, en, zoals het in een hachelijke echt-

3

4

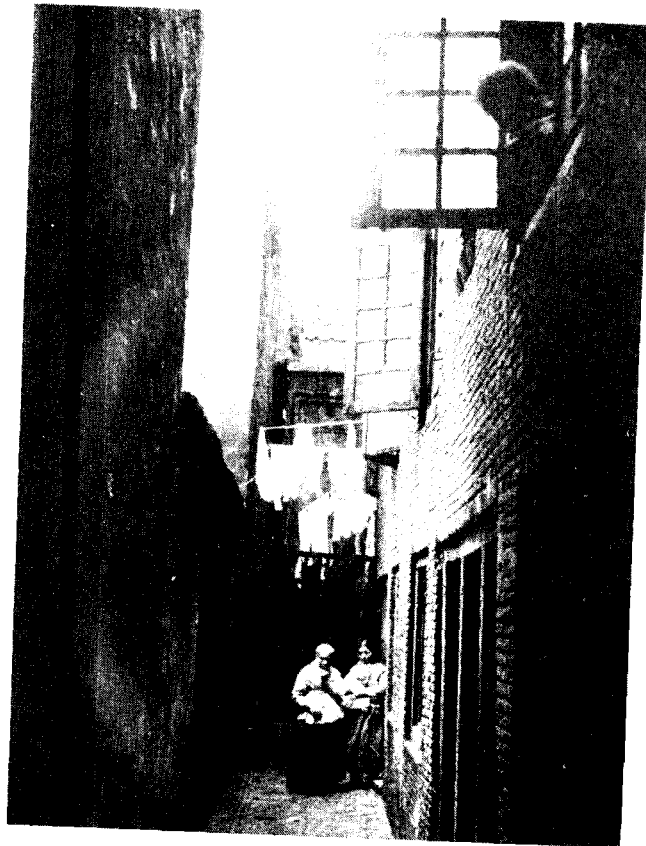

8

9

II

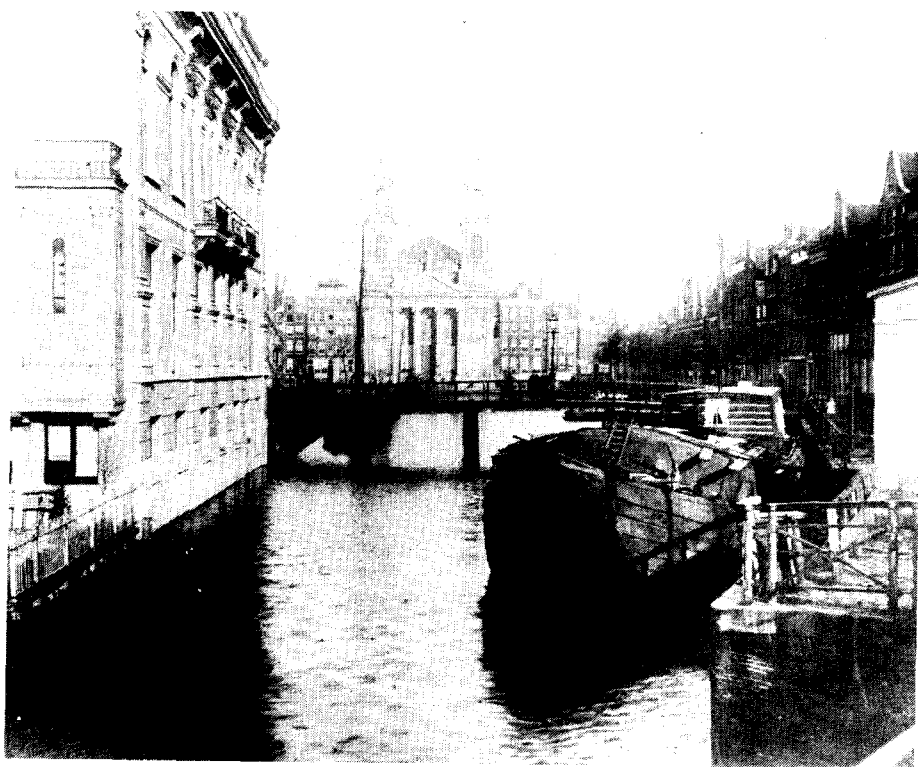

12

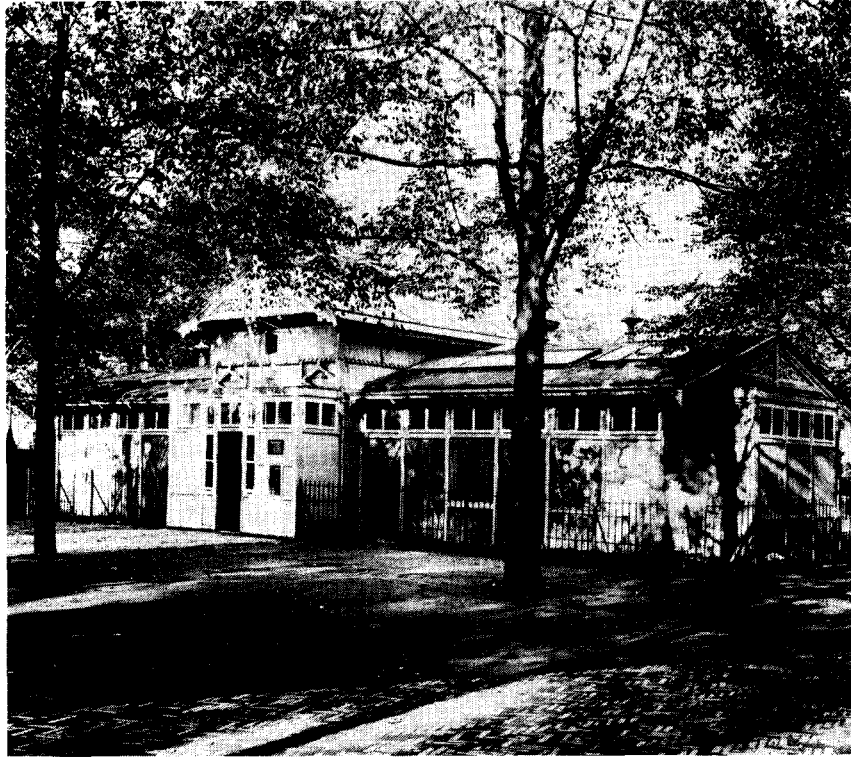

13

verbintenis behoort, extra pikant gemaakt met een kwak mosterd. Zuidema, in de Warmoesstraat naast Kras, is beroemd door een bijzondere specialiteit, die dan ook zeer toepasselijk 'broodje Zuidema' heet. Het is een m salliance tussen pekervlees en grove worst. Tussen runderborst en runderworst moge dan een gemeenschap des vlezes bestaan, de kruising Zuidema is slechts door geoefende liefhebbers hogelijk te waarderen.

Elke eetwinkel bouwt zijn reputatie op zijn bijzondere lokspijs en klokspijs. Cohen in de Damstraat bezit het geheime recept van gebakken schelviskuitjes. Het hele jaar door slijt hij broodjes met vlezin in allerlei vormen en concocties, maar als het najaar op de kalender verschijnt, gaat het propere winkeltje geuren naar gebakken schelviskuitjes. Het geheim van het recept schuilt voornamelijk in de kleinheid der kuitbroekjes. Zegt meneer Cohen met kennerstrots:

'Hoe kleiner het kuitje, hoe fijner het visje.'

Hij kookt de piepkleine brokjes eerst, net tegen gaar aan, laat ze goed koud worden en bakt ze daarna in boter. Ze worden gloeiend heet uit de pan tussen fijntjes gegeten.

Zit een man in de winkel van Cohen schelviskuitjes te verzwelgen.

'Geef me nog een broodje kuitjes.'

Hij eet vijf broodjes, of tien of honderd, het is zonder dubbele boekhouding niet meer bij te houden. De man is een kuitjesafgrond, bodemloos. Hij maakt zijn vest los.

'Geef me nog een broodje kuitjes.'

Hij maakt de bovenste knopen van zijn broek los.

'Geef me nog een broodje kuitjes.'

Hij is nu in het euphorische stadium aangeland. Hij gaat prinsheerlijk zitten boeren.

Zegt meneer Cohen verontwaardigd:

'Meneer, zoiets kunt U toch ook niet bij Americain op

het Leidseplein doen.'

Zegt het mannetje tussen twee oprispingen in:

'Om U de waarheid te zeggen, *heb* ik het gedaan bij Americain op het Leidseplein en weet U wat ze toen tegen me hebben gezegd? Dat moet je bij Cohen in de Damstraat doen.'

De kenners weten waar ze voor de speciale dingen moeten zijn. Bij De Haas zijn de broodjes warm kalfsvlees het lekkerst als ze in de vette jus worden gedompeld.

Zegt een klant:

'Juffrouw, wilt U mijn broodje kalfsvlees niet één keer maar twee keer in de zjuu dopen?'

Zegt de blonde winkeljuffrouw:

'U bent geen jechoede, U bent een wederdoper.'

Dienders zijn er om te waken voor de openbare orde, de goede zeden en de veiligheid van de straat. Maar ze gaan wel onder een beperkte bevoegdheid gebukt. Ze zijn ingedeeld in wijken. De hoofdcommissaris wil per se niet, dat ze hun wijk ooit verlaten. Al staat het Paleis op de Dam in lichterlaaie, de smeris van de Nieuwendijk mag er niet naar toe, want de Dam hoort bij de Kalverstraat en order is order. De jongens weten precies waar de geografische grenzen der politionele bevoegdheid liggen. Als ze achter het Panorama zonder zwembroek op z'n hondjes zwemen, mag wat hun betreft gerust het hele politiecrops op het Roeterseiland opgesteld staan. De Roetersstraat is een andere wijk dan de Muidergracht.

Maar wél in de wijk of niet in de wijk, de verschijning van een politieagent aan de verre horizon wordt altijd van straat tot straat doorgegeven. 'Juuuuuuuuuu... een kóóó-peren helm.'

Zelfs gaat die kreet de nadering vooraf van de twee dienders van het bureau Meyerplein, waarvan beweerd

wordt, dat ze weliswaar verbaal opmaken, maar dat ze die papiertjes later verscheuren, omdat ze het niet over hun goede hart kunnen verkrijgen Joodse namen in zulke schandverwekkende documenten te vermelden. De ene agent heet Izak Bachrach, de andere luistert naar de vriendelijke roepnaam 'Jodewillem' en ze dienen onder commissaris van Raalte, óók geen mohammedaan.

Van Bachrach en Jodewillem vertellen de kinderen elkaar een schoon verhaal.

Op een avond loopt Jodewillem door de Plantage Middenlaan. Op de hoek van de Parklaan vindt hij een dood paard. Hij naar het Meyerplein om er zijn rapport te schrijven. Middenin die administratieve besogne vraagt hij aan agent Bachrach:

'Zeg Izak, schrijf je Middellaan met één of met twee l's?'

Bachrach denkt lang en ernstig na. Als zijn hersens vergeefs hebben geknarst, staat hij op en zegt:

'Willem, ga mee, we gaan het paard naar de Muiderstraat sleppen.'

Hoe lankmoedig die twee ook mogen zijn, er is één vergrijp waarvoor ze geen genade kennen. Het heeft te maken met het ontbreken van een riolering voor vele huizen in de buurt.

De rijke huizen in de buurt zijn trots op hun stilletje: een soort kast achter de keuken, waarin een plee met een deksel er bovenop er getuigenis van aflegt, dat de nieuwe tijd zich onweerstaanbaar baan breekt. Maar de meeste mensen in de buurt zijn aan zoveel weelde nog niet toe: hun huizen zijn wat de afvoer van menselijk vuil aangaat even modern als het hol van Brinio de Konijnengrijper.

Op de portalen zijn de emmers. De jiddische mamma's

kennen vele soorten emmers. Groente-emmers, aardappel-emmers, werk-emmers. Maar als ze het hebben over 'De' emmer, ruikt iedereen wat wordt bedoeld. De mensen in de buurt vertonen een voorkeur voor scheldnamen, die slechts bij implicatie krenken en desondanks door iedereen onmiddellijk kunnen worden begrepen.

Zeggen ze liever: 'Die vent is een emmer.'

...dan dat ze met goed oud-Hollands taalgebruik expliciet het huisje bij zijn volle naam noemen.

In hun conversatie speelt de emmer trouwens een grote rol. Wanneer ze iemand willen kenschetsen, die, van lage kom-af zijnde, zich gedraagt alsof hij met Willem Drie geknikkerd heeft, zeggen ze smalend:

'Die? Koeksoe wat een praats. Die is helemaal vergeten, dat hij het in zijn jonge jaren ook nog op een emmer heeft gedaan.'

De emmers vol te krijgen is geen groot probleem. Voor het leeghalen zorgt de wagen, die beurtelings Boldootwagen wordt genoemd of Vrije Chassene. Vrije Chassene wil zeggen: vrij huwelijk. (Het is curieus, dat men elders in de stad een soortgelijke rioolwagen 'Mennistenbruiloft' noemt). De wagen met de schuifklep, die omhoog schiet als de poepman op een step trapt, komt om de andere dag de inhoud der emmers weghalen. De moedertjes moeten zorgen de beurt niet te missen. Als de wagen nog zestig meter ver huis-aan-huis stinkt, staan de vrouwtjes al met de volle emmers naast zich voor de deur te wachten. En laten er nou jongens zijn, die op een afstandje loeren met een grote klinker in de hand. Ze mikken die kei één-twee-drie-hoepla met een grote boog in de emmer. Het is een hoogst opwindende sport. Waarom?

'Als ze je snappen ga je naar 't tuchthuis.'

Dat dreigement hangt altijd in de lucht. Daarom kunnen ze het spel met emmer en klinker niet laten.

De vrouwen kopen haar kledingstukken zelden in een winkel. Ze prutsen zelf iets, maar meestal zijn ze klant bij een goedkope huisnaaister in de buurt. Die komt 's morgens om een uur of negen aansjokken. Ze wordt voorafgegaan door een jongen, die de handnaaimachine komt brengen. De Singer is te zwaar om door een zwakke vrouw te worden getorst.

De kledij voor jongens en volwassenen, komt wel uit winkels. Tussen winkelier en klant heeft de stoepjéé zich een plaatsje geësurpeerd; maar hij is geen parasiet, oh nee, bij lange na niet. Het is nooit helemaal opgehelderd, waarom een stoepjee beslist klein van stuk is. Maar hij is zelden groter dan één meter zestig. Misschien bezit zijn baas een geheimzinnig psychologisch inzicht, dat hem waarschuwt: lange stoepjees overdonderen de toekomstige klanten door de formidabele afmetingen hunner gestalte. Een goede stoepjee bluft niet, hij wekt vertrouwen. Zijn werk is zeer subtiel van aard. Daarom: kleine mannetjes. Zijn werkplaats is de stoep vóór de winkel, waar herenconfectie wordt verkocht. Daarvan is de naam afgeleid: stoepjee. Vrouwelijke stoepjees komen niet voor, zelfs niet als uitzondering. Dat is geen toeval. Zijn voornaamste functie is immers voorbijgangers aan te spreken. Hij moet hen bewegen voor de uitstalkast te blijven staan.

‘Heeft U niks nodig? Hindert niks hoor. Kijken kost geen cent. Misschien is er iets bij, nee, niet voor U, maar voor een kennis of zo.’

Wie voor de winkel blijft staan, heeft al voor driekwart zijn verzet opgegeven. Laat het dan maar verder aan de stoepjee over de klant de winkel binnen te lokken.

De stoepjee mag nooit brutaal worden, chutzpah prikkelt de mensen tot verzet. Hij moet een tong van fluweel in de mond dragen. Maar hij mag er nooit misbruik van

maken. Er zijn stoepjees, die iemand aan het begin van de straat een vals gebit kunnen verkopen en in staat zijn het aan het eind van de straat terug te kopen tegen de helft van de prijs. Zulke lokkers zijn echter bekend als de bonte hond. De mensen maken liever een omwegje dan voorbij de winkel te gaan, waar zo'n tijger op de loer ligt. Omdat ze vrijwel geheel van provisie leven, zijn arrogante stoepjees dus slechte kostwinners.

De stoepjee dient een gezicht te kunnen trekken waar de Jehoveaanse al-omvattende goedheid van afdruipt. Als hij kleine kinderen aanhaalt, moeten de moeders het trotse gevoel hebben dat hij niet schmeichelt.

'Och, wat een sjatsie, unbeschrieje unberoefe. Wil U wel geloven, elke dag gaan hier duizenden kinderen voorbij, maar zó'n beeld, nee, dat zie je maar één keer.'

Een stoepjee is een makelaar pur sang. Zijn speurend oog en scherpe mensenkennis doen hem de potentiële klanten herkennen zodra ze in de verte de hoek van de straat omslaan. De beroemdste stoepjee van Amsterdam is Mark Italiaander. In de Damstraat sorteert hij de voorbijgangers. De eerste groep bestaat uit klanten. De tweede uit waarde-loze mensen. De klanten verdeelt hij dan weer onder in: ten eerste de makkelijke, bij wie het geld in de zak brandt; ten tweede de lastige, die je eerst de derdedaagse koorts moet inpraten voordat ze zich herinneren dat ze zijn gekomen om te kopen en tenslotte de kaksougers, die liefst een dozijn costuums voor één gulden willen kopen en een ratiné overjas als premie gratis erbij. Mark is ook een groot man in de politiek. Hij is actief lid van zijn vakbond. Daar staat zijn singulier beroep bekend als 'aanprater'. Hij zelf zegt: 'Ik ben aansmoezenier'. Hij is tevens een eloquent aanhanger van zijn politieke partij; daar is hij berucht als véélprater. Hij slaat geen vergadering over. Als er gele-

genheid is tot het stellen van vragen, en die is er altijd, zet de voorzitter ongevraagd zijn naam nummertje één op het sprekerslijstje.

‘Voorzitter, waarom moet ik nou juist het eerste spreken? Net als ik goed op dreef ben, valt U me altijd in de rede, dat ik ’t kort moet maken omdat er nog zoveel mensen achter me op het lijstje staan.’

Zegt de voorzitter:

‘Precies, daarom zet ik je altijd op nummer één.’

‘Kan U me deze keer niet achteraan zetten?’

‘Nee, want dan hebben we alleen voor jou een vervolvergadering nodig.’

Italiaander heeft die belangstelling voor de publieke zaak niet uit egoïstische motieven ontwikkeld. Als hij voor zijn winkel staat, heeft hij het volle gezicht op het Paleis. Honderden jaren geleden zetelde daar een burgemeester en toen die stierf, kreeg hij het grafschrift mee: ‘Wanneer het gemeen U roept, bezorg het als Uw eigen.’ Dat zou ook het grafschrift van Mark kunnen zijn. Hij beweegt zich druk en vlug op de politieke slagvelden, maar als hij zich uitslooft, is ’t werkelijk alleen en uitsluitend omdat hij een vurig idealist is. Hij is echter een praktische idealist. Voor velen moge in elke vergadering het spreekgrage mannetje een hinderlijke horzel zijn, hij heeft op deze wijze toch maar lekker een wijde kring van kennissen verworven. Laat andere stoepjees hem dát maar eens nadoen. Een stoepjee zonder relaties verdient geen zout in de aardappels. Italiaander bezit zoveel kennissen, dat hij en zijn toekomstige klanten allicht gemeenschappelijke relaties kunnen opnoemen. Daardoor is zijn kring van kennissen dus even begrensd als het uitdijend heelal. Zijn stembanden beschikken over nuances, die bij voorbaat elke tegenspraak onmogelijk maken; dat is zeer opmerkelijk, want hij heeft van nature een hoog en krakerig stemmetje.

Komt bijvoorbeeld iemand voor de etalage staan. Posteert hij zich naast de man.

‘Ik geloof dat ik U ken. Bent U niet een kennis van Maupie Abrams van de Breestraat?’

Er bestaat inderdaad een Maupie Abrams, die op de Breestraat domicilie houdt. Het is ook waar, dat deze Abrams een kennis van Italiaander is. Maar de rest is verzonnen. Dat is de kunst van het ‘aankeilen’, het aanspreken. Italiaander heeft met de ogen dicht en het geweer op de verkeerde schouder, een lukraak schot afgevuurd. De geroutineerde stoepjee heeft zijn vraag gesteld met het geheimzinnige timbre in zijn stem, waar weinig mensen ongevoelig voor zijn. De toekomstige klant denkt na. Hij *kent* die hele Maupie Abrams niet, maar waarom zou hij dat goeiige mannetje met zijn tevreden vollemaansgezichtje teleurstellen. Zegt de klant:

‘Maupie Abrams van de Breestraat... ja, inderdaad, die ken ik.’ Als de man deze onwaarheid heeft gesproken, is hij reddeloos verloren. Voordat de spin hem uit het web laat ontsnappen, heeft het vliegje een costuum gekocht, of een overjas, of minstens een broek, of althans een zijden foulard.

Maar deze truc werkt niet altijd. Italiaander moge dan geen psychologie gestudeerd hebben, hij weet uit ervaring, dat er twee soorten mensen bestaan, suggestibele mensen en mensen, die in staat zijn de hypnotiseur onder hypnose te brengen.

‘Dag meneer, mooie uitstalkast. Ik geloof, dat ik U ken. Bent U niet ene Zadoks?’

‘Inderdaad, ik ben van Zadoks. En wat zou dat?’

‘Ik heb veel van U gehoord.’

Vertelt Mark later thuis:

‘Oi, net dat ik zeg: ik heb veel van U gehoord, krijgt die

vent zo'n rood hoofd. Kiftig, kiftig, met geen twee handen te vertellen zo nijdig als die man wordt. Snauwt hij me aan: Zo, hebt U veel van me gehoord? Nou, horen is niks... *bewijzen!* Ik ben goed voor elk bedrag, onthoud dat goed. Oi, kon ik weten, dat die goosen voor de vierde keer bankroet is en dat de politie zijn boeken niet vertrouwt. Horen is niks... *bewijzen*. Goed voor elk bedrag? Goed voor elk bedróg zal hij bedoeld hebben. Geen cent was aan hem te verdienen.'

Een goede stoepjee werkt met zijn eigen geheime inlichtingendienst.

Als er een Bar Mitzwah (kerkelijke meerderjarigheid) op komst is, krijgt de stoepjee zijn vertrouwelijke inlichtingen. De dertienjarige jongen, die in de synagoge ten aanhore van de ganse gemeente een hoofdstuk uit het Boek in het Hebreeuws moet reciteren, transpireert bij die plechtige gebeurtenis in een traditioneel costuum. Het is een ouwemannetjespakje. Op zijn hoofd, dat immers niet ongedekt mag zijn, torst hij een rond vilten of castoren hoedje. Het Bar Mitzwah-hoedje. Dat wordt om onnaspeurlijke redenen meestal eerder gekocht dan het costuumpje.

De winkelbediende van 'De Vliegende Pet' op Rapenburg speelt met de stoepjee onder één barmitzwah-hoedje.

'Zeg, die mensen van Venetiaander zijn met hun zoontje in de winkel geweest. Over veertien dagen moet hij lajenen.'

'Heb je iets tegen ze gezegd?'

'Geen woord. Die mensen doen zo wantrouwend.'

'Goed. Als ik ze wat verkoop, is een gulden voor jou.'

De stoepjee gaat in het kaartsysteem van zijn geheugen rommelen. Venetiaander — Venetiaander, met wie kunnen die bevriend zijn? Eindelijk springt er een naam uit de

karthotheek naar voren. Natuurlijk, er *is* een gemeenschappelijke kennis. Die is er altijd. En die wil graag een gulden extra verdienen.

Als dan op een dag de familie Venetiaander, vader, moeder en het Bar Mitzwah-jongetje in de verte van de Hoogstraat opdoemen, weet Italiaander dat zijn secret service hem niet in de steek heeft gelaten.

Maar dat wil nog niet zeggen, dat de koop glad verloopt. Want vader en moeder Venetiaander zijn ook niet achterlijk. Ze komen kwasi-onverschillig aankuieren. Als de verspieters hem geen rapport hadden uitgebracht, zou de stoepjee nooit kunnen vermoeden, dat daar de beloofde klant dreunt, overvloeiende van een beetje melk en een piezeltje honing.

Nu staat de stoepjee op een kruising van wegen. Hij kan de familie Venetiaander aanspreken. Hij kan ze ook niet aanspreken. Spreekt hij ze aan, dan is zijn onderhandelingspositie iets verzwakt. Maar als hij ze negeert, heb je kans dat ze doorlopen en door een andere spin in een ander web worden gevangen. Wat doet een mens als hij de keus heeft tussen twee mogelijkheden? Hij gebruikt een derde. De stoepjee wendt onwetendheid voor of, zoals de term luidt: hij houdt zich onnozel.

'Dag meneer Venetiaander, ja, ik ken U wel, ik zie U wel eens met meneer Wagenaar lopen. Mooi weer hè? Een beetje aan de wandel? Nou, amuseert U zich maar, à propos, dat jongetje van U is een jaar of elf denk ik, nou, dan heeft hij nog de tijd met een barmitzwahpak, affijn, tegen de tijd dat het zover is moet U nog maar eens langs komen.'

Dat schot is altijd raak. Het is zonder mankeren de moeder, die, een beetje gekrenkt, eruit flapt:

'Elf jaar... zo'n flinke jongen. Over veertien dagen wordt hij Barmitzwah, als God wil.'

Daarna is het een koud kunstje voor de stoepjee de visjes aan de sim te houden.

Bij de drempel van de winkel deur houdt zijn officiële taak op. De bedienden binnen moeten voor de rest van de transactie zorgen. Behalve wanneer de klanten inderdaad kennissen van de stoepjee zijn, die bijzonderlijk door hem geholpen willen worden. Wie een stuk textiel moet kopen, gebruikt daarbij graag de bijstand van een meiwe, een deskundige, een kenner, een man, die het verschil kan *ruiken* tussen zuivere wol en eerste kwaliteit suikerzakken-ratiné. Maar geen adviseur kan in de schaduw staan van de stoepjee, wanneer die een goede kennis heeft beloofd, dat hijzelf in hoogsteigen persoon bij de koop zal assisteren.

Zegt de stoepjee met uitgestreken tronie tegen de winkelbediende:

‘Dit zijn speciale goeie vrienden van me. Vindt U het goed, dat ik er bij blijf?’

Het is nog nooit geweigerd.

Laat de bediende costuumpjes zien. Vader en moeder kijken elke keer met verstolen blik naar hun vriend de stoepjee. Die schudt onmerkbaar met zijn hoofd. Nee. Hij zegt niets. Dat weten vader en moeder te waarden. Tenslotte is hij bij de winkel in dienst. Hij kan niet openlijk zeggen, dat al die mooi-uitziende costuums eigenlijk voden zijn, merk Kriejeline. Als hij eindelijk zijn mond opendoet, zegt hij aarzelend:

‘Heb je boven op magazijn niet dat Barmitzwahpak hangen voor de neef van de baas? Je weet wel, dat jongetje, dat op het laatste ogenblik zo erg nodig een *maatpak* moest hebben? Een maatpak moest meneer hebben. Het zat ’m als een gonjezak om ’t lijf.’

Zegt de bediende aarzelend:

‘Ja... maar ik weet niet of ik dat mag verkopen.’

Zegt de stoepjee:

‘Op mijn verantwoording.’

Het pak wordt gehaald. Vader betast de stof. Hij heeft nu opeens zelf de allure van de echte meiwe.

‘Dat is tenminste iets goeds. Dat kan een blinde voelen.’

‘Kunst, eerste kwaliteit kamgaren, onverslijtbaar.’

Er wordt gepingeld. Dat hoort bij het spel. De verkoper vraagt en de koper biedt de helft. De bediende zegt, dat hij het voor zo’n spotprijs beslist niet mag verkopen. Zegt vader:

‘Laten we het verschil delen.’

‘Nee, dat kan beslist niet. Als de baas hoort, dat ik het voor zo’n spotprijs heb weggedaan, ontslaat hij me.’

‘Nou, dan gaat de koop niet door.’

De familie stapt resoluut naar de deur. Vastbesloten staan ze op straat. Maar toch ook weer niet zó gedecideerd, dat de bediende geen kans zou hebben hen op ’t laatste ogenblik terug te roepen. ‘Nou, neemt U het dan maar voor die prijs. Maar het is geganneft voor het geld.’

Zo kochten ze hun costuums, die ze droegen bij Bar Mitzwah, bij bruiloften en bij de vele feestelijke gelegenheden. Totdat hun, ergens in Polen, het bevel werd gegeven: Uittrekken.

Meneer Maandag

Onze schoenmaker heette Maandag. Meneer Maandag! Bij zijn voornaam werd hij nooit genoemd. Natuurlijk had hij er wel een. Dat zal wel een Poolse of Russische voornaam geweest zijn. Te moeilijk om uit te spreken. Maandag was trouwens ook niet zijn echte achternaam. Die klonk ongeveer als: Mozejekofski of Moskosofski of Mousjekofski of zoiets.

Meneer Maandag was niet wat men een Nederlands staatsburger noemt. Toen hij zes jaren telde, waren zijn vader en moeder in Nederland gekomen. Uit Polen of Rusland. Daar tierde weer eens een pogrom met bloedige ijver. In die tijd noemde men zulke mensen nog niet vluchtelingen of ontheemden. De onverschilligen zeiden: landverhuizers. De Joden in Amsterdam noemden hen: doortrekkenden. Bestemming: familieleden in Amerika. Maar Nederland was zo'n rustig land. En de zee was zo groot. En Amerika zo verschrikkelijk ver. De ouders van meneer Maandag zijn toen maar in Amsterdam gebleven; blijven hangen, heet dat.

Drie hoog in de Manegestraat huurden ze een achterkamer. Omdat iedereen op hun uitheemse naam de tong verzwikte, lieten ze zich maar Maandag noemen. Voor het gemak. Waarom nu juist Maandag, en niet Dinsdag of Woensdag? Vermoedelijk was het juist op een maandag,

dat naar een goede nieuwe naam werd gezocht, Nu, toen lag de oplossing voor de hand. Stel je voor, dat ze zich *Rothschild* hadden laten noemen.

In dat huis in de Manegestraat dan, zijn ze gaan wonen. Een paar jaar later huurde vader Maandag er de voorkamer bij, met het alcoofje en de keuken. Het was een paleis, voor hun doen. Toen meneer Maandag, *onze* meneer Maandag, de schoenmaker, ging trouwen, stond de kelder van datzelfde huis toevallig leeg. Hij begon er een schoenmakerij; tot dusver was hij knecht geweest bij vreemden. De achterkamer van de kelder werd de huiskamer van het jonge paar, en er waren ook nog een paar hokjes en een rommelig schuurtje.

Jaren en jaren woonde meneer Maandag in die vochtige kelder. Als men hem vroeg:

‘Waarom kijkt U niet uit naar een betere woning, meneer Maandag?’ dan antwoordde hij:

‘Als God zelf in de Manegestraat zou wonen, zouden de mensen nog zeggen: Waarom gaat U niet verhuizen?’

Hij was zeer aan de buurt gehecht. De meeste vluchtelingen uit Oost Europa toonden voorkeur voor een woning in de Manegestraat. Vlakbij hadden ze hun eigen kleine synagoge gesticht, in de Nieuwe Kerkstraat, schuin er tegenover. De Joden, die wél waren wat men Nederlandse staatsburgers noemt, spraken altijd van ‘het Russensjoeltje in de Kerkstraat’. Ze keken, zonder dat ze het zelf goed wisten, eigenlijk een beetje uit de hoogte op de ‘Russen’ neer.

In het ‘Russensjoeltje’ kon men altijd wel een of twee Joden aantreffen, wier familie van ouder op ouder in Nederland had gewoond. Ze bezochten het kleine kerkje echter niet, zoals een vreemdeling in het buitenland bezienswaardigheden gaat zien. Er was iets anders, dat hen naar

de Kerkstraat trok. Tijdens de dienst was het kleine huis des gebeds vervuld van een hartstochtelijke geloofsijver. De biddenden sloegen zich op de borst in een soort razernij van boetedoening en onderwerping. De melodieën der gezangen waren vol wilde klanken. Het was de Amsterdammers te moede alsof ze iets hoorden en zagen, dat ze zich herinnerden zonder het te herkennen, iets van eeuwen geleden, toen hun eigen betovergrootvaders nog in kaftans liepen, met pijpenkrullen langs de slapen en mutsen van vossebont op het hoofd.

Meneer Maandag! Die naam was natuurlijk een bron van een lange reeks grappen. Allemaal woordspelingen. De meest voor de hand liggende hoorde men, wanneer de schoenmaker aan de deur kwam vragen of er voor hem nog iets te repareren viel:

‘Dag juffrouw... is er nog wat te zeggen voor de schoenmaker?’

‘Dag meneer Maandag... waarom komt U nou vandaag, meneer Maandag. Vandaag is Uw dag niet. Dat moet U toch weten, zou ik zo zeggen. U had gisteren moeten komen, vandaag is het Dinsdag, meneer Maandag.’

Dan glimlachte meneer Maandag vergenoegd. Maar subtiele grapjes kon hij oprecht waarderen. Meneer Maandag verkocht loterijbriefjes. Meestal waren die briefjes twintigjes. Ik herinner me, dat meneer Maandag eens een keer geprobeerd heeft mijn vader een loterijbriefje aan te praten; maar hij had geen kans.

Zei vader doodernstig:

‘Ik speel deze keer niet in de loterij. U weet, ik speel altijd een twintigje, maar ik sla deze keer over. Ik vertrouw het niet. Het gaat er niet eerlijk toe.’

Begon meneer Maandag zijn pleidooi:

‘Hoe kunt U nu zo iets zeggen...’

Hij aarzelde, want hij begreep niet goed wat vader

eigenlijk bedoelde.

Keek vader hem verwijtend aan, dacht kwansuis ernstig na en zei:

‘Ik zeg het U ronduit, ik vertrouw de boel niet. Er wordt geknoeid.’

‘Hoezo? Hoezo vertrouwt U de boel niet? Alles is eerlijk als goud. Het is de staatsloterij, U speelt van de staat... van de staat.’

‘En toch vertrouw ik het niet, *ze weten al van te voren wie de honderdduizend trekt*. De eerste klas moet nog beginnen, maar de naam van degeen, die de loterij trekt is nou al bekend. Dat kan toch geen eerlijk spul zijn.’

Nu was meneer Maandag er beslist van overtuigd, dat zijn vader aan verstandsverbijstering leed. Tegen zo’n man viel niet te redeneren. Maar het behoorde nu eenmaal bij onze schoenmaker, dat hij zich nooit op klanten kwaad maakte. Hij praatte hun niet naar de mond, maar hij weersprak hen nooit rechtuit. Hij boog mee, als een rietstengel, wanneer de storm erover heen raast. Rustig en bedaard ging hij vader dus uitleggen, dat de staatsloterij niet zo maar een gewone loterij is. Alles werd door de politie gecontroleerd, en burgerweeskinderen trokken de lootjes.

‘Hoe komt U er toch bij, dat de naam van de winnaar al bekend is?’ vroeg hij ten laatste.

‘*Ik heb het gelezen.*’

‘Gelezen? *Wát* hebt U dan gelezen?’

‘De naam van de man, die de loterij trekt. Die naam is al bekend.’

Riep meneer Maandag vertwijfeld:

‘*Wáár* hebt U dat dan gelezen?’

‘Bij U in de werkplaats. U en niemand anders dan U, meneer Maandag, trekt de loterij. Er hangt voor Uw kelderdeur een bordje, waarop te lezen staat: *A.s. Maandag trekt de loterij.*’

Meneer Maandag kon de grap best waarderen. Hij heeft deze kapitale voor-de-gek-houderij tenminste aan al zijn klanten verder verteld. Het viel hem nooit moeilijk te lachen, wanneer hij zelf onderwerp van de grap was. Veel toespelingen op zijn naam verzong hij zelf. Hij was een van die mensen, bij wie de oorspronkelijke humor vanzelf ontstaat.

Toch had hij niet het uiterlijk van een geestig man. Eigenlijk was hij een melancholisch mens. Om zijn mond lag de milde, ietwat droeve trek van de wijsgeer, die de wereld heeft gezien, de mensen heeft begrepen en hun alles heeft vergeven. Wanneer men hem bijvoorbeeld vertelde, dat een of andere buurtgenoot een intens-gemene streek had uitgehaald, zo infaam, dat iedereen er schande van sprak, dan placht meneer Maandag te mompelen:

‘Nebbisj... niemand haalt een gemene streek uit voor zijn plezier.’

Zoveel vergevingsgezindheid wordt nooit begrepen, en zeker niet gewaardeerd. Vooral wanneer het duidelijk was, dat de boosdoener de gemene streek heus niet uit noodzaak, maar werkelijk uit snood en boosaardig plezier had bedreven.

Zei meneer Maandag:

‘En áls die man dan inderdaad voor zijn plezier slecht is, dan moet je dubbel medelijden met hem hebben. Nebbisj.’

Over de meeste anecdotes, die hij verzong en verder vertelde, lag een waas van droefgeestig medelijden. Hij lachte, omdat hij niet wilde huilen. Eén anecdote noemde hij zijn lievelingsverhaal:

‘Er was eens een Poolse Jood, en die zei: ik ben er trots op, dat ik een Jood ben, want als ik er niet trots op was, dan was ik *toch* een Jood... kan ik er toch beter trots op zijn.’

In zijn schatting was deze grap de essentie van alle mop-

pen, die het onthouden waard waren. Vraagstukken, die andere mensen in heftige beroering brachten, konden hem slechts verleiden tot een van zijn stopwoorden:

‘Mensen... Je moet niet meer van hen verwachten dan dat ze mensen zijn, en dat is niet zo veel.’

Of:

‘Waarom maakt iemand zich druk? Over honderd jaar zijn we allemaal dood.’

Of:

‘Als iemand hulp nodig heeft, ontdekt hij pas, dat hij alleen op de wereld is.’

Misschien had meneer Maandag die houding van een wijze grijsaard wel geërfd. Hij liet zich er graag op voorstaan, dat hij nog verre familie was van de Ba'al Shem, de Beheerser van de Naam, de legendarische Joodse geleerde, die in het Oosten van Europa als een profeet werd geëerd. In het kleine kerkje in de Kerkstraat kende men die familiebetrekking. Wanneer meneer Maandag binnenkwam, ging er een bijna onhoorbaar gefluister door de rijen der biddende mannen. Hij was immers een straaltje van het grote licht. Een tikje hoogmoedig was meneer Maandag dan wel, maar groter zonden worden vergeven, gelukkig maar, en tegenover dat kleine beetje ijdelheid stonden in het eeuwige Boek des Levens vele debetposten.

Wie hem op een werkdag in het voorhuis van zijn keldertje zag zitten, kon kwalijk vermoeden wat een wonderlijke persoonlijkheid onze schoenmaker bezat. Zijn hoofd was altijd met een donker kapje bedekt; hij was immers een innig vroom man. Op de werktafel voor hem stond een olielamp; die brandde de hele dag. Tussen dat licht en hem in, stond een grote glazen bol, die geheel met water was gevuld. Een ordinaal heette zo'n ding. Het deed dienst als lens en lichtversterker.

Meneer Maandag had een vrij druk beklante zaak; en hij

repareerde heus niet alleen schoenen van arme mensen. De Kerkstraat was in die jaren een gegoede buurt. Als iemand zei:

‘Ik woon op ’t Veld’ (zo heet de straat in de volksmond), dan stond dat ongeveer gelijk aan de mededeling tegenwoordig:

‘Ik heb een middenstandswoning.’

Van zijn verdienste had meneer Maandag zonder veel moeite kunnen rondkomen, indien hij slechts een gewoon mens geweest ware. In werkelijkheid was onze schoenmaker een vat vol tegenstrijdigheden en innerlijke twijfel; een rusteloze zoeker en tegelijkertijd een mijmerende dromer. De gecompliceerdheid van zijn wezen begon men pas te vermoeden, wanneer men in de donkere achterkamer de twee boekenkastjes nader bekeek. In het ene stond uitsluitend Judaica. Gebedenboeken. Commentaren, door vrome mannen geschreven. Er was één stoffige foliant, waarop hij ongemeen trots was, zó zeldzaam was dat boek.

Zei hij:

‘Ik mis liever een arm dan dat ik dat boek verlies.’

Hij beweerde, dat een exemplaar ervan zelfs in de beroemde Straschun-bibliotheek in Wilna niet voorradig was.

In het andere boekenkastje vond men slechts natuurwetenschappelijke werken. Maar de keuze van die werken scheen door een middeleeuwse alchemist te zijn geschied. Allemaal stok-oude folianten. ‘De Natuurkundige Lessen van de Abt Nollet’; en ‘Over de Gedragingen van Kwikzilver bij Volle Maan’ of: ‘De Magneetsteen en de Schorpioen, Verhandeling over Werktuigen, die geen Voortbeweging behoeven’. Boeken van ietwat jonger datum stonden niet in dat kastje. Meneer Maandag’s belangstelling voor de natuurwetenschappen was nogal uit de tijd. Als onderzoeker leefde hij minstens drie honderd jaar te laat.

Het doel van zijn studie mocht ook niet bepaald modern heten. Hij zocht naar het perpetuum mobile. In een rommelig loodsje achter het keldertje lagen de overblijfselen van geknutselde werktuigjes. Op de planken stonden jam-potten, grijs van het stof. Geheimzinnige poeders en mengsels zaten er nog in. De werkplaats van een alchemist. Die rommel stamde uit de tijd, toen meneer Maandag meende, dat het onvindbare langs de weg der proefondervindelijkheid te vinden was. Maar van die dwaling was hij radicaal genezen, toen hij met zijn geknoei het huis bijna in de lucht had doen vliegen. Hij experimenteerde nu niet meer. Hij zocht naar het perpetuum mobile uitsluitend langs theoretische weg. Eerst de studie; de praktijk moest maar even wachten. Zijn avonduren verdeelde hij tussen de Talmud en de lessen van de abt Nollet. Nieuwerwetse mensen zouden door zodanige tweeslachtigheid in hun zielkundige bouw aan rusteloosheid ten prooi raken. Meneer Maandag wist niet wat een nerveuze maagzweer was. Ergens had hij de synthese van die twee boekenkastjes gevonden. Hij bleef er sereen bij; dat is het woord: *sereen!*

Niets kon hem in zijn zielsrust storen, studie noch huiselijke zorgen. En zorgen had hij werkelijk te veel. Hij had een moeilijk huiselijk leven. Alles scheen hem in zijn gezin tegen te lopen. Eén kind had hij, een jongen. Elkan heette het schaap. De geboorte was een gevecht met de dood. De vrouw is nooit meer gezond geworden. Helemaal verlamd was ze niet, maar één arm weigerde dienst, en ze klaagde altijd over waterzucht, die haar benen en voeten deed zwellen tot ze gestopte worsten leken. Elkan was een achterlijk joggie. Hij zat meestal in een hoekje van de werkplaats; kwijl liep hem langs de mond en praten kon hij nauwelijks. Toen hij dertien jaar werd, gedroeg hij zich nog als een kind van drie.

Er was nog een jongen bij meneer Maandag in huis: Da-

vid. Die wist niet beter of hij was ook een zoon. Maar in werkelijkheid was David een kind van een schoonzuster van meneer Maandag, een zuster van zijn vrouw. David was een weesjongen. Natuurlijk had hij indertijd naar het weeshuis kunnen gaan, maar dat wilde meneer Maandag niet toestaan.

‘Elk kind moet een vader en een moeder hebben, anders mist hij iets tot aan zijn dood toe, en het ergste is, dat hij niet eens weet *wát* hij mist.’

Daarom had hij David, die toen amper twee jaar oud was, in huis genomen, en daarom ook had hij altijd voor hem verzwegen, dat hij eigenlijk maar een aangenomen zoon was. David noemde meneer Maandag en zijn vrouw: vader en moeder.

Hij bracht het kind fatsoenlijk groot. David ging naar school en toonde zich een uitermate intelligente leerling. Altijd de eerste van de klas. Toen hij zijn loffelijk ontslag had gekregen, vond de hoofdonderwijzer, dat hij naar de H.B.S. moest. Hij kwam zelf naar de Manegestraat om het te bepleiten.

‘Meneer Maandag, het zou jammer zijn, wanneer David niet kon dóórleren. Die jongen heeft een studiekop. Ik denk, dat hij dat van zijn vader geërfd heeft.’

‘Ja’, zei meneer Maandag, en hij glimlachte mild. De hoofdonderwijzer dacht, dat hij zich geveleid voelde.

‘David wil dokter worden.’

Zei meneer Maandag:

‘Ik ben een arm man, het gaat niet alleen om de kosten van de studie, maar mensen zoals ik kijken altijd uit naar de dag, waarop de kinderen met geld naar huis zullen komen.’

‘Er is misschien een studiebeurs te krijgen, maar dan zult U het heel wat jaren zonder kostgeld van David moeten stellen. Enne... zo’n jongen moet gekleed worden en zo;

dát komt niet van de studiebeurs.'

David studeerde flink. Maar geld dat die studiebeurs aan meneer Maandag kostte.

Om er iets bij te verdienen, creëerde meneer Maandag toen een nieuwe nevenfunctie. Hij was namelijk meer dan een verzinner en verteller van anecdotes; meer ook dan een man van het Wijze Boek; meer ten slotte dan een beoefenaar der natuurwetenschappen. Meneer Maandag maakte ook gedichten! Zijn kennis van het Nederlands was echter beperkt; hij sprak een mengelmoes van talen en dialecten. Zijn rijmsels behandelden onderwerpen van zeer wereldse en altijd vermakelijke aard. De rijmelarijjes waren veelal liedjes. Ze waren vervuld van een boertigheid, waarvoor François Rabelais zich niet zou hebben geschaamd. Trouwens, meneer Maandag geneerde zich er ook niet voor. In de omgang was hij een zeer bedeesd, ja bijna kuis manneke. Maar in zijn rijmen placht hij de dingen des levens bij de volle naam te noemen. Aanvankelijk schijnt hij die liedjes puur voor zijn eigen genoegen te hebben verzonnen.

'Ze vallen me in, als ik op de maat van mijn hamer zit te neuriën en de woorden komen helemaal vanzelf.'

Gaandeweg waren zijn klanten aan de weet gekomen, dat die meneer Maandag zulke lollige deuntjes kon zingen. Voortaan moest hij eerst een nummertje liedjes weggeven, voordat hij schoenen ter reparatie meekreeg. Spoedig was het zo, dat de mensen blij waren, wanneer hij kwam om werk te halen of te brengen. Hij bracht de gezelligheid mee. De Zingende Maandag.

Er was een schoon lied, waarin verteld werd van een man, die werkloos was, terwijl zijn vrouw elk ogenblik de geboorte van een kind verwachtte. En ze had zo'n razende trek in gebraden gans, dat zwangere mens. Nu weet iedereen, dat men een vrouw, die hoog in de maanden is,

niets mag weigeren van het voedsel, dat ze graag wil eten. Dat kan haar hinderen; zo iets kan op het kind slaan. Die werkloze man wist dat ook en daarom was hij juist zo radeloos. Want hij wilde zijn vrouw toch zo graag op gebraden gans tracteren en hij bezat geen rode duit. Enfin, die man is de straat opgelopen, totdat hij voor de kelder van de poelier stond. Daar hingen de gevilde ganzen aan lange stokken, naast elkander, wel twintig. Met verlangen de blikken keek de man er naar. En in het korte ogenblik, dat de poelier zich even omdraaide, greep de man zo'n gans, gaf er een ruk aan, en *trok het beest van de lat af!* Stopte het onder zijn jas en rende naar huis.

Zei hij tegen zijn vrouw:

'Hier heb je je gans.'

Maar toen begonnen de rampen pas goed. Want de vrouw wilde beslist weten hoe haar man aan een gans had kunnen komen. Geld had hij niet. Had hij het beest misschien gestolen? Ze wond zich ontzettend op. Iedereen weet, dat opwinding een vrouw, die hoog in de maanden is, kan hinderen. Ook dát kan op het kind slaan. Als de politie zou komen om hem te halen, wat moest ze dan doen? Alleen en onverzorgd zou ze achterblijven en het kind zou een vader krijgen, die in de gevangenis zat, het kind van een dief. Zo jammerde die vrouw.

Zei die man teneinde raad:

'Nou, als je het dan beslist wilt weten... *ik heb die gans getrokken.*' En de vrouw dacht, dat hij het beest *bij een verloting* had getrokken, en ze had er natuurlijk geen idee van, dat hij bedoelde: *van de stok getrokken!*

Erg leuk liedje was het, een tikje zwaarmoedig ondanks de pret. Het verhaaltje zelf is stok-oud, geloof ik. Maar meneer Maandag had er een bijzondere wending aan gegeven. Want, zo zong hij verder, in dat gezin van die dood-arme mensen hadden ze nog nooit kip of gans gegeten.

*'Eet een arm mens een gans,
Dan is 't een oude wet:
Dan was óf de gans niet erg gezond
Of een mens ligt ziek in bed.'*

In hun onwetendheid hebben die twee mensen de gestolen gans met huid en haar in de pan gestopt. Ze wisten niet, dat zo'n dier eerst moet worden opengesneden en dat de ingewanden eruit moeten. Blij en vol spanning zetten ze zich aan tafel voor het ongewone, het kostelijke. En dan kwam het boertige refrein:

*'En de gans, die kwam op tafel
En raad eens hoe hij stond,
De ingewanden hingen eruit
En hij stonk nog naar de stront.'*

Meneer Maandag's wonderbaar talent voor woordspelingen trad juist aan de dag, omdat zijn woordenschat zo beperkt was. Binnen die kleine ruimte verrichtte hij wonderen van klank-acrobatiek. Hij schijnt eens een keer een reisje naar Parijs te hebben gemaakt, of het verhaal van zo'n reisje van iemand anders te hebben gehoord. In elk geval, hij had een schoon lied gedicht, waarin de stadsgezichten van Parijs werden bezongen. Dat begon zo:

*'In Parijs
Maakten ze me heel wat wijs,
Daar heb je bijvoorbeeld de meissies,
Die zijn er gekleed op hun Parijsies.'*

Nu sprak meneer Maandag het woord 'Parijsies' uit met een zeer slappe p-klank, en met een lichte verdraaiing van de medeklinkers, zodat het klonk als de min of meer ver-

basterde vorm van het Hebreeuwse woord voor Genesis, Bereisjies. Eigenlijk zong hij dus: 'In Parijs gaan de meisjes gekleed als in Genesis.' Het is een woordspeling, die men moet horen, en ik vind het zonde en jammer, dat ik zo'n subtiële mop met zoveel woorden moet uitleggen. Zijn klanten hadden die verklaring niet nodig. Die snapten de mop in de fractie van een seconde.

Er was een ander lied, dat zeker meer dan dertig coupletten telde. Het verhaalde de wederwaardigheden van een goedaardige zot, die het eeuwige ruziemaken en oorlogvoeren in de wereld beu was, en uittoog om overal vrede te stichten. Maar waar hij kwam maakte hij door zijn bemiddeling de ruzie alleen maar groter. Het refrein van het lied verhaalde van 's mans leus:

*'En sjolem (van 'shalom = vrede) moet er wezen
En sjolem moet er zijn.
Want hot de welt ka sjolem (heeft de wereld geen vrede)
Waar blijft dan alle gijn?'*

Geld ging meneer Maandag met zijn dichtkunst verdienen, toen de klanten hem opdrachten verstrekten tot het dichten van feestcantates voor bruiloften en partijen. Eigenlijk was het maken van deze rijmkronieken het werk van professionele dansmeesters, zoals Berie Biet; die moesten er van leven. Maar David moest er van studeren, en dus kondigde meneer Maandag overal aan:

'Ik houd me beleefd doch dringend aangerecommandeerd voor het maken van gedichten voor begrafenissen, bruiloften, partijen en andere besnijdenissen. Zilveren bruiloften half geld.'

De opdrachtgevers kwamen 's avonds in het achterkamertje van de kelder en vertelden aan meneer Maandag 'de gegevens'. Hij luisterde. Aantekeningen maakte hij

nooit; zijn geheugen was goed. Prompt op tijd werd de feestcantate bij de besteller afgeleverd. Vol met spelfouten, maar alle gegevens waren er in verwerkt. Het rijmsel kon nu en dan gezongen worden ook, op de bekende wijs van een of andere opera.

*'We zijn hier allemaal bij elkaar
Met kersausemangelen en chocola
Vijgen en dalen (= dadels) U ziet ze wel,
Want bergen en dalen ontmoeten elkander niet
Maar vijgen en dalen wel.
Jacob, de bruidegom, hij zit te zweten
Want hij is benauwd, dat men gauw, zonder hij het merkt,
[zijn portie op zal eten.
Wees maar niet bang, mijn Jacob Druif,
Als 't eten op is, bestellen we nieuw bij Snuij.'*

En dat kon zo een half uur lang doorgaan; afgewisseld met refreinen en recitatieven. Totdat het slot kwam:

*'Nu we aan het einde zijn
Zing ik nog één keer mijn refrein
Leef lang en gelukkig saâm
Kom altijd gezond in de kraam.
Een wens wil ik U nog geven
Een wens, ja voor heel Uw leven,
Wij bidden en wij beven
Dat U de trouwdag van al Uw kinderen, kleinkinderen en
[achterkleinkinderen mag beleven.'*

Het kwam nog al eens voor, dat een of andere opdrachtgever van meneer Maandag verlangde, dat hij politieke toespelingen in zijn gerijmel zou verwerken. Meestal waren het bedekte verwijten, dat de bruidegom het oor te veel

liet hangen naar de socialisten en zijn godsdienstige plichten minder nauwgezet nakwam. De rijmer maakte tegen politiek in de kunst nooit bezwaren. Van l'art pour l'art had hij nooit gehoord. De feestcantates waren slechts voor zijn verantwoordelijkheid, zolang de vorm in het geding was, maar voor de feitelijke toespelingen en steken onder water, moest men niet bij hem zijn. Deze scheiding van verantwoordelijkheden vrijwaarde meneer Maandag in de eerste plaats voor verwijten achter-af, wanneer de toegezongene zijn schoenmakerij met de klandizie ging vereren; en verder sloot hij aldus de mogelijkheid van een gewetensconflict voor zich zelf welbewust uit. Want meneer Maandag was zelf socialist. Een raar soort socialist was hij. Hij behoorde tot de Poolse *Bund*, een politieke organisatie van het Poolse ghetto, in Marxisme geconfijt. Meneer Maandag sympathiseerde met een stroming in de *Bund*, die zeer weinig tot Zionistische denkbeelden geneigd was. Hij ontving wekelijks een klein krantje, jiddische tekst in Hebreeuwse karakters gedrukt, het orgaan van de *Bund*; het krantje kwam uit Lodz. Ofschoon hij van zijn zesde jaar in Nederland had gewoond, richtte zijn politieke belangstelling zich vooral op de vraagstukken, die de *Bund* beroerden. Daarover praatte hij met zijn burens in de Manegestraat. Zijn voorgeslacht was uit Palestina gekomen; het werd ontworteld en belandde na een lange zwerftocht in Polen. In het ghetto schoot het nieuwe wortels. De pogrom brak los, opnieuw werden wortels uit de grond gerukt, en nu meneer Maandag in Nederland zat, voelde hij zich dubbel ontworteld.

Maar zijn gedachten gingen uit naar de laatste pleisterplaats, niet naar de thuishaven. De Joden in Polen moesten als minderheid bij wet en verordening worden erkend, met alle rechten en alle plichten. Ja, ook plichten. De *Bund* wilde Polen tot een socialistisch vaderland maken,

ook voor de Poolse Joden.

Meneer Maandag heeft me deze staatkundige denkbeelden vele malen uitgelegd. Veel tegen-argumenten kon ik niet te berde brengen, want, eenmaal op zijn stokpaardje, liet hij me niet aan het woord komen, maar hij heeft me nooit kunnen overtuigen. Toen verscheen, in de dertiger jaren, in een Frans dagblad een grote reportage van Albert Londres, die een reis door Oost Europa had gemaakt en bijzonderlijk de toestand van de Joden had beschreven. Ik vertelde meneer Maandag iets uit deze artikelen. Toen de reportage later in boekvorm verscheen, en er ook een Nederlandse vertaling uitkwam, 'De Wandelende Jood is thuis', heb ik een exemplaar aan de schoenmaker ter lezing gegeven.

Hij las het met een critisch oog, ofschoon hij sinds zijn zesde levensjaar nooit een voet in het Oosten van Europa had gezet. Maar zo innig was zijn geestelijk contact, dat hij met werkelijke kennis van zaken het geschrevene aan een nauwkeurig onderzoek onderwierp. Zijn eindoordeel luidde:

'Die man heeft een hart, maar hij kan niet in het hoofd van een Poolse Jood kruipen. Hij heeft alles gezien en alles eerlijk verteld, maar begrepen heeft hij niets. *Je moet er zelf heengaan. Dan zul je zien, dat ik gelijk heb.*'

Zo dank ik aan onze schoenmaker het denkbeeld van een journalistieke onderzoekstocht in Oost Europa, waartoe 'Het Volk' me in 1932 in de gelegenheid stelde. Meneer Maandag gaf me introducties mee voor mensen, die hij nooit had ontmoet en die hij alleen maar kende, omdat hun namen en adressen stonden in het krantje, dat hij elke week uit Lodz ontving. Hij stopte me ook een papiertje in de hand, waarop hij met Hebreeuwse karakters de naam had geschreven van het zeldzame boekwerk in het kastje

met de Judaica.

‘Als je in Wilna mocht komen, vraag dan in de Strachun-bibliotheek of ze er een exemplaar van hebben.’

Niet alleen omdat meneer Maandag het mij had gevraagd, bezocht ik in Wilna de Strachun-bibliotheek. In een straatje achteraf, geleund tegen de muur van de eeuwenoude Synagoge, vond ik de twee kleine vertrekjes, waar in een rommelige wrakke kast de handschriften werden bewaard van de Goan, de grote geleerde – handschriften waarvoor beroemde verzamelaars miljoenen hadden geboden. Maar Wilna was de stad van het Boek, en de Joden zijn het volk van het Boek. Ze verkochten die beroemde werken niet.

Dr. Rubinstein, de bibliothecaris, toonde ik het papiertje, dat meneer Maandag mij had meegegeven.

‘Ik wilde U vragen... heeft U dit boek in de kast?’

‘Nee, dát bezitten we niet... helaas niet. U komt toch uit Holland, nietwaar... in Amsterdam bevindt zich een exemplaar.’

En hij noemde me de naam van iemand in Holland: ene Mozejekofski of Moskosofski of Mousjekofski of iets. Kortom, meneer Maandag. Die schoenmaker van ons bleek toch een ijdelers mens dan ik tot dusver had vermoed.

Van Polen trok ik door Podz Karpatho Rusz, Karpatenrusland, dat nu eens Russisch, dan weer Tsjechisch en, ik geloof, nu weer Russisch is. En ik reisde door Roemenië, door de Boekowina weer terug naar het Noorden en langs een omweg naar Munkascevo in Podz Karpatho Rusz.

Ik leerde een wereld kennen, waarvan ik het bestaan flauwtjes had vermoed. Het was geen prettige wereld. Armoede, uitbuiting, wanbegrip, gruwelijk bijgeloof, ontarding, achterlijkheid en vooroordeel waren de bolwerken, waartegen de Zionisten storm liepen. Palestina was meer

dan een begrip. Meer dan de uitdrukking van een eeuwenoud verlangen naar het land, waarmee men zich door mystieke banden verenigd wist. Het was de nieuwe tijd, die wilde triomferen.

Tot dusver had ik gedacht, dat meneer Maandag een zeldzaam mensentype vertegenwoordigde. Een zonderlinge man, een éénling. Maar Oost Europa krioelde van mannen en jongens, die op hem geleken. Soms naar het uiterlijk, altijd naar het innerlijk. Hun geest leefde in de Middeleeuwen. Te midden van zwarte ellende waren ze dromers en zoekers, peinzers en wijsgeren. Dualistische karakters. Tegelijkertijd vervuld van milde minachting voor aardse bekommernissen, en voortgezweept door felle begeerte naar een kruimeltje meer dan hun buurman van de kleine maatschappelijke koek. Mannen van het Boek en terzelfder tijd mannen van de kleine handelsgeest, die verdienen wilden met alle middelen, ook de sluwste.

Toen ik, van die journalistieke reis terug in Nederland, mijn ervaringen op schrift stelde, zei meneer Maandag, dat ook ik het Oosten had gezien met de ogen van de Westering. Binnen de vierkante kilometer van het ghetto in Warschau bloeide de romantiek, ja de kunst. Wist ik dat niet? In de beslotenheid der ommuring kon men ook de vertrouwde warmte vinden van een eigen omgeving, van veiligheid tegen onbekende en daardoor ongewenste invloeden. Het was niet allemaal zwart-in-zwart. Die artikelen zijn later in een boekje gebundeld*, dat ik de titel gaf 'Joden in nood'.

Op een avond wandelde ik naar de Manegestraat om meneer Maandag een geschenk-exemplaar aan te bieden. Per saldo was het toch ook wel een beetje *zijn* denkbeeld geweest, nietwaar? Hij bekeek de omslag. Las de titel en

* Joden in Nood, verschenen bij de N.V. De Arbeiderspers in Amsterdam 1932.

zei peinzend:

‘Ik denk, dat je een verkeerde keuze hebt gedaan. Joden in Nood? Nee, dat is niet de juiste titel.’

‘Wat had ik er volgens Uw idee dan op moeten zetten?’

Hij dacht even na en zei langzaam:

‘Hier kunt U lezen wat het ghetto aan de Joden heeft misdreven.’

De jaren vergleden. Het werd 10 mei 1940. De gruwelen van de Middeleeuwse Zwarte Dood waren kinderspel vergeleken bij de genoegens der Duitsers, dat volk van dichters, denkers, dieven en doodslagers.

Toen de blonde gorilla’s meneer Maandag en zijn achterlijk zoontje en zijn zieke vrouw en David kwamen halen, David, die pas dokter was geworden — toen heeft meneer Maandag de ingang van zijn kelderwoninkje verschanst. Op zijn primitieve manier. De stoffige jampotjes met de wonderlijke brouwsels heeft hij uit het loodsje gehaald, en hij sloeg bleekpoeder in. Kilo’s bleekpoeder en vele flessen zoutzuur. Bleekpoeder in zinken emmers in het portaaltje en de flessen met zoutzuur er naast. Als de antisemieten zouden komen, zou hij de zoutzuur op de bleekpoeder gieten. Dan kwam er geen vijand door. Hij kon het weten; hij had immers de natuurwetenschappen bestudeerd en de kunsten der oude alchemisten. Hij zou vechten als een moderne Maccabeeër. Dat was nu de synthese van de Talmud en de lessen van de abt Nolle in de praktijk.

De gorilla’s schopten de emmers om. Ze hebben nooit geweten, dat zij aan de dood door vergiftiging met chloorgas zijn ontkomen. Ze sleepten het gezin de straat op. Meneer Maandag verzette zich. Hij werd neergeschoten.

‘Hoort Israël...’

En hoe verging het de honderdduizenden, zoals bij, in Bedzyn, Lodz, Lwow, Krakau en in Warschau?

Mensen in de hele wereld, niet alleen de Joden, kennen de heldensage. De opstand in het ghetto van Warschau: een modern leger tegen de honderd vijftig duizend weerlozen, die over waren gebleven. Tanks tegen stokken en messen. Machinegeweren tegen kleermakers, schoenmakers, glazenmakers en kooplieden. Veel had het ghetto aan die honderdduizenden misdreven, maar hun moed had het niet kunnen breken. In het grote uur vochten ze met nagels en klauwen tegen hun belagers. Lang heeft de opstand geduurd. Mannen, vrouwen, kinderen en grijsaards streden tot hun laatste ademtocht. Niemand hoopte; niemand vroeg genade. Maccabi was opgestaan en Bar Kochba en zij vochten de goede strijd.

‘Hoort Israël...’

Jiddisje honderdduizend

I

Steek een verse sigaar op, ik ga U een gebeurtenis vertellen, die geschied is, toen ik nog maar een jonkie was en die ik ken van horen zeggen. Omdat het een beetje een ingewikkelde historie is, lijkt het me 't verstandigste te beginnen met een beschrijving van de Markensteeg en van de mensen, die in het verhaal voorkomen.

Op de ene hoek van de Markensteeg is de slagerij van juffrouw Granaat. Nou ja, slagerij is een duur woord voor het werk dat zij er doet. Het is niet veel meer dan het makkelijke babbelwerk achter de toonbank en de eigenlijke slager Granaat is een knecht, die Moos Schijvenschuurder heet.

Op nummer negen drie hoog wonen wij en grootmoeder Griet is bij ons in. Zij voelt zich verantwoordelijk voor alle gedragingen, zedelijke, huishoudelijke, financiële en overige handelingen van de hele buurt. Niemand heeft haar die taak ooit opgedragen, maar ze doet nu eenmaal alles met toewijding en concentratie, dat is het kenmerk van de ware roeping. 'Haar kan niemand iets wijsmaken,' zeggen ze in de buurt.

Zegt zij: 'Ik kan mezelf niet eens voor de gek houden.'

Grootmoeder is een realiste, maar mijn moeder kan zonder romantiek niet leven. Het verlangen om uit de werkelijkheid te vluchten is de verklaring voor de vriendschap tussen haar en juffrouw Granaat. Als juffrouw Granaat een goede bui heeft, haalt ze onder de toonbank een groot koeien-dijbeen te voorschijn: hier juffrouw Beem (zo heten we), deze mergpijp krijgt U toe en heeft U het recept voor de mergtaart nog? Mergtaart is haar lievelingsgerecht. Het tragische is, dat ze er zelf volstrekt niet van mag eten, het is puur vergif voor haar, omdat ze veel te dik is. Geloof me, ze draagt haar buik voor zich uit als een vat bier en haar armen barsten van groeikracht in de breedte. Het is suiker in de lever, die op het hart kan slaan (zeggen de vele deskundigen, die in de steeg wonen) en juist omdat ze moet leven van een droge beschuit 's morgens en een kopje thee voor ze naar bed gaat, praat ze altijd zo graag over veel en lekker eten. Moeder liegt elke keer tegen haar dat ons hele gezin dól is op mergtaart. In waarheid kookt ze altijd soep van het been. Die twee vrouwen smullen in de winkel van een gerecht, dat de een nooit maakt en de ander nooit smaakt. Als dat geen onvervalste romantiek is, dan moet ik mijn schoolgeld terug gaan halen.

Twee hoog, onder ons, woont juffrouw Van Bever. Volgens de Burgerlijke Stand is zij een buurvrouw, in werkelijkheid een uitwonend lid van het gezin. De houten zolderingen in ons huis zijn erg gehorig. Als bij ons op drie hoog moeder naar het broodmes zoekt, roept juffrouw Van Bever van de tweede verdieping naar boven waar het te vinden is. Juffrouw Van Bever is de rijke vrouw van de steeg. Haar man heeft vroeger veel geld verdiend, maar naijverig hoeft niemand op haar te zijn: de goeie meneer Van Bever zit in Gelderland in een gesticht, waar hij zich

verbeeldt, dat hij keizer Napoleon de Derde is en dat juffrouw Van Bever Eugenie heet, ofschoon haar naam gewoon Mijntje is. Volgens haar zijn er in Amerika professoren, die hem helemaal beter kunnen maken, maar voor zo'n kuur heeft ze geen geld genoeg en daarom leef ik zuinig en goedkoop (zegt ze).

'Ik hoop, dat mijn zoon Jokof nog eens in de dikke verdiensten komt.' Die Jokof is boekhouder, hij woont ergens achter de Ceintuurbaan met een vrouw en een kind.

Zegt juffrouw Van Bever smalend: 'Een vrij huwelijk.'

Moppert grootmoeder: 'Hij heeft een vrouw... hij heeft een kind... wat kan daar nou nog vrij aan zijn?'

In de voorkamer van juffrouw Van Bever staat tussen de ramen in een hoge ijzeren kast, haar brandkast en tegelijkertijd haar nachtmerrie. Ze is kinderlijk bang voor dieven.

Eén hoog wonen de zusjes, waar wat vreemds mee aan de hand is, want ze slapen overdag en tegen de schemering gaan ze kuieren met hoge kaplaarsjes en witte parasolletjes, ze heten Sientje en Dientje de Zon.

Zegt grootmoeder: 'Ze konden beter de Maan heten.'

Ze zijn een regelrecht schandaal voor de trap. Ze hebben samen één vriend, die meestal op vrijdagmiddag op bezoek komt en blijft logeren tot maandagmorgen vroeg. De banketbakker, de kruidenier, de slager, de poelier en de herberg, waar ze altijd per maatje kopen, hebben een goede klant aan die drie.

In het benedenhuis heeft Jonas Slap zijn scheersalon, waar de mannen elkaar het laatste nieuws van de zusjes vertellen en als ze niet precies weten wat er één hoog gebeurt, nou, dan verzinnen ze wat er gebeurd kán zijn en dan kun je op straat het gelach horen.

Nu moet ik ook iets vertellen van de steeg zelf, want bij

de lijst van personen behoort de beschrijving van het toneel.

De coulissen bestaan uit twee rijen karren en kraampjes, aan elke kant van de steeg een rij, en tussen en voor en achter die karren krioelt het elke dag van honderden mensen, die ik niet allemaal kan opnoemen en dus noem ik alleen maar Appie en Betje. Betje verkoopt niets dan gekookte eieren en daardoor is ze een concurrente van Appie, die aan zijn zuurkraam gekookte eieren verkoopt, augurken, komkommer, citroen in de azijn, ingelegde rode kool en ook nog stukjes gekookte lever en zo. Appie is in de handel een geweldenaar, hij is neringziek. Betje is een weduwnaar met één kind, waarvoor ze hard moet werken en dus is zij ook neringziek, maar uit bittere noodzaak. Omdat die twee elkaar elke klant en het licht in de ogen misgunnen, stoken de burens ze tegen elkander op en een paar minuten later hangen uit alle ramen van alle verdiepingen van alle huizen in de steeg de vrouwen om te luisteren naar de ruzie, die bij Appie altijd eindigt met een treiterlied en bij Betje soms met een zenuwtoeval.

Nu ik met mijn beschrijvingen zover gekomen ben, bemerk ik dat ik nog even moet terugkeren naar de mensen in ons huis, want ik moet beslist nog vertellen waarom mijn vader ruzie heeft met zijn familie. Het is een ingewikkeld verhaal, maar het komt hierop neer dat hij met mijn moeder getrouwd is tegen de zin van zijn eigen moeder, die mijn andere grootmoeder is, grootmoeder Jans. Grootmoeder Griet woont bij ons in, maar die andere opoe ken ik helemaal niet, omdat we geslagen vijanden zijn met alle familieleden, die we de lui van Vlooienburg noemen, waar ze wonen. Dan is er nog oom Max, die bij die ruzie de partij van ons gezin in de Markensteeg trekt, dwars tegen de lui van de Vlooienburg in, maar hij ziet kans met iedereen goede vrienden te blijven. De andere

familieleden komen gaandeweg aan de beurt in het verhaal, dat ik nu eindelijk kan vertellen.

2

Op een avond, na het eten, komt een man bij ons boven, die ik niet ken. Hij zegt tegen vader, dat hij zijn neef Simon is en dat hij een droeve boodschap moet brengen, vaders moeder is dood en ofschoon ze met haar zoon in onmin leeft, vraagt ze die Simon op haar sterfbed of hij aan vader een ijzeren kistje wil brengen, dat in haar linnenkast achter een stapel handdoeken verborgen staat, en hier is het kistje. Dank je wel, en ze praten nog een hele tijd over grootmoeder Jans en van de doden niets dan goeds, maar grootmoeder Griet en mijn moeder en ikzelf staan te trapelen van nieuwsgierigheid, want we willen natuurlijk weten wat erin zit.

Ik word de straat opgestuurd om oom Max te halen en als ik een half uur later met hem terugkom, is neef Simon weg, maar het kistje staat nog in het bruine papier op tafel. Vader zegt dat hij het niet eerder wil openmaken of ook Max moet erbij zijn als getuige en als tweede zoon van de overledene. Het papier gaat eraf en het trommeltje draait met veel gepiep open en wat komt eruit, geen juwelen, geen goud of zilver en ook geen geld, maar wel een hoop papieren. Dat is een trouwboekje enne dat is een overlijdensakte van grootvader enne dat is een papier van de begraafplaats enne, wat zullen we daar hebben, nee maar, onder uit de trommel haalt vader een pakje vergeelde documenten, waar een lintje omheen geknoopt zit.

Vraagt oom Max: 'Wat is dat voor iets?'

Antwoordt grootmoeder Griet: 'Als je het mij vraagt zijn het effecten.'

Het zijn geen effecten, want dan moesten er coupons aan zitten, die je elk jaar afknipt, nee, het zijn tien documenten in een buitenlandse taal, die niemand kan lezen. Er loopt een lange loodrechte lijn midden over het papier, dat geen papier is, maar perkament en met krulletters staat erboven: REPUBLICA NICARAGUA. Oom Max zucht dat het iets is om uit te zoeken door een advocaat, maar zo iemand doet niets zonder voorschot. Wie bij een advocaat aan de bel trekt, is hem geld schuldig en waar moeten wij dat geld vandaan halen? Moeder begint daarna te fantaseren, die perkamenten kunnen wel eens duizenden guldens waard zijn. Binnen vijf minuten droomt ze zichzelf schatrijk. Vader waarschuwt oom Max dat die tegen zijn eigen vrouw geen woord mag klikken over de perkamenten documenten, niet dat ik haar niet vertrouw, maar misschien zijn die papieren geen halve cent waard en waarom zou je iemand blij maken met niks. Moeder stopt de documenten weer in het trommeltje. Daarna vertrekt oom Max. Wij gaan slapen.

De volgende ochtend zegt moeder dat ze slecht heeft gedroomd. Allerlei fantasieën zwieren door haar hoofd, ze heeft aan het geld gedacht en wat je ervoor kunt kopen, de gordijnen moeten nodig vernieuwd en de schoenmaker krijgt nog geld en, laten we er maar rond voor uitkomen, sinds de laatste werkeloosheid van vader staat er in de lommerd nog zeker tweehonderd gulden aan pandjes. Terwijl ze in de nacht zo ligt te woelen, schiet haar opeens te binnen dat het eigenlijk een grote verantwoording is, al dat vele geld in huis. Ze begrijpt nu waarom juffrouw Van Bever zo bang is voor inbrekers. Wat zullen we doen? Oom Max is een goeie jongen, maar hij zwijgt zó onhandig dat zijn vrouw onmiddellijk aan de weet komt wat hij haar niet wil vertellen. Nou en als dat mens een geheim moet

bewaren, dan is het: zwijg het voort.

Grootmoeder Griet vraagt tenslotte: 'Waar zullen we het trommeltje verstoppen?'

Niemand durft er rond voor uitkomen, maar iedereen denkt aan de brandkast van juffrouw Van Bever. Ik moet de buurvrouw gaan vragen of ze even boven wil komen. Moeder zegt het niet eens zo luid, maar juffrouw Van Bever roept meteen van beneden dat ik niet hoef te komen, omdat ze al onderweg is. Als ze even later bij ons in de kamer staat, hoeft niemand haar iets te vertellen, want ze weet alles al, alles! Zo gehorig is haar en onze woning.

Maar erger is dat de hele steeg ook alles weet en als moeder stomverbaasd aan juffrouw Van Bever vraagt waar de mensen toch die kennis vandaan hebben, de papieren zijn immers nog geen vierentwintig uur bij ons in huis, kijkt de buurvrouw doodonnozel.

'Ik ben de zeg-vrouw en bent u daar nou kwaad om juffrouw Beem, gunst mens, hoe kan ik weten, dat zoiets geheim moet blijven?'

'Hoe U dat kunt weten, hoe U dat kunt weten, nou wordt het helemaal gekkenspul.'

Het is al bar en boos dat juffrouw Van Bever in haar huiskamer kan horen wat bij ons een verdieping hoger in de keuken gebeurt, maar waar haalt ze de brutaliteit vandaan, de chutzpah, om onze huishouding op straat te gooien?

Dat zal juffrouw Van Bever nou eens haarfijn aan moeder gaan uitleggen. Om maar meteen met de conclusie te beginnen, het is allemaal de schuld van moeder zelf. Als je juffrouw Van Bever hoort praten, kun je haar nog niet eens zo gemakkelijk ongelijk geven ook. Het komt hierop neer dat ze woord voor woord heeft verstaan van het gesprek gisteravond tussen neef Simon, oom Max en ons gezin, dwars door de zoldering heen. Maar waarom moet

vader nu juist fluisteren, wanneer hij tegen oom Max zegt dat die met niemand over de papieren mag spreken? Laat nou precies die ene zin aan juffrouw Van Bevers scherpe oren zijn ontgaan. Goed beschouwd is het dus vaders schuld dat juffrouw Van Bever subiet na het gesprek de straat oprent om aan iedereen in de steeg te vertellen dat op nummer negen drie hoog een erfenis is terecht gekomen, waarbij de honderdduizend uit de staatsloterij nog maar een onschuldig weeskind moet zijn. Juffrouw Van Bever is aan het woord en geen sterveling, die haar tot zwijgen kan brengen. Gekken trekken de kaart. Niet dat ze ons een beetje welstand misgunt; nee, tenslotte zijn we goede burenen, naaste familie zogezegd, maar als ze aan haar zieke man in dat gesticht denkt en aan de dure professor in Amerika, die hem beter kunnen maken, nou, dan moeten we het haar maar niet kwalijk nemen, maar dan kan het haar echt verdrieten van al dat vele geld dat naar drie hoog gaat, en vertel nu maar meteen meneer Beem hoeveel duizenden guldens het zijn.

Zegt vader: 'Het zijn geen duizenden guldens, trouwens om de volle waarheid te zeggen, het kan best wezen dat de hele erfenis een jiddisje honderdduizend is.'

Juffrouw Van Bever perst ons de belofte af dat we, als we schatrijk zijn, de kosten van de professoren in Amerika zullen betalen.

Dat is het geschikte ogenblik om de mogelijkheid te opperen dat de papieren in de brandkast twee hoog zullen worden opgeborgen. Intussen zullen we allemaal hard nadenken over iemand die kan helpen uitzoeken wat die papieren waard zijn. Vader en moeder en grootmoeder kijken elkander raadplegend aan, maar voordat ze erop doorgaan, wil vader eerst de perkamenten veilig achter slot en grendel hebben. Als hij met juffrouw Van Bever weer boven

komt, zegt hij: 'We moeten Jokof vragen of die kan uitzoeken wat zulke papieren waard zijn.'

Dat idee heeft vader natuurlijk niet van zichzelf, maar eigenlijk behoort juffrouw Van Bever toch tot ons gezin, dus laten we zo precies maar niet kijken.

's Avonds komt Jokof gewichtig en druk naar de Markensteeg en hij gaat vader uitvragen alsof hij geen boekhouder is, maar iemand van de belasting. Hij schrijft alles op in een groot schrift, want als de papieren goud waard zijn, dan moet er zoveel geregeld worden dat hij alles zwart op wit bij de hand wil hebben. Zelfs grootmoeder komt ervan onder de indruk. Vader haalt de papieren van twee hoog. Jokof zegt dat de ene helft van de woorden Engels is, de andere helft is Spaans of Portugees of Italiaans. Jokof neemt een zo'n papier mee. Een week lang horen we niks van hem. Op een avond verschijnt hij in de steeg met een triomfantelijk gezicht. Hij zal nou maar niet letterlijk voorlezen wat er op een zo'n perkament staat, maar het komt hierop neer dat die tien papieren ons recht geven op een stuk land in Nicaragua, dat driemaal zo groot is als heel Nederland; goeie nacht en welterusten en houdt U zich maar stevig vast, het is de volle waarheid, driemaal zo groot als heel Nederland. Hij sleept een groot boek mee, waaruit hij voorleest hoe warm het in dat Nicaragua is en dat er wilde mensen wonen.

Grootmoeder kijkt vader aan en zegt: 'Hoe komt die moeder van jou... hoe komt die Jans aan die papieren?'

Zegt vader: 'Nogal duidelijk, van haar eigen moeder, van mijn grootmoeder zogezegd, een juffrouw van hopfalderië met een schatrijke vriend, maar van de doden niets dan goeds.'

Jokof zegt dat die roddelpraatjes hem geen steek kunnen schelen. Wat hij wil weten is: wat doet de grond in Nicaragua per vierkante meter, want dat kan verschil ma-

ken tussen miljoen en een miljard guldens. Vader zegt: 'Met een half miljoen ben ik ook al tevreden.'

Alles goed en wel, maar eerst moeten de eigendomsrechten worden vastgesteld, dat kan een heel proces worden, al staat op de papieren dat het eigendomsrecht onvervreemdbaar is. Er moet nog veel meer worden uitgesnuffeld. Al die geleerdheid heeft Jokof van een kennis, maar als we hem vragen wie die knappe kennis is, weigert hij de naam te noemen, of weigeren is het goede woord niet, hij draait er omheen en als hij eindelijk vertrekt, voelt iedereen zich een beetje geprikkeld, zonder dat we weten waarom. Alle tien papieren liggen weer in de brandkast.

3

De volgende ochtend zegt vader dat hij keeldichtknijpend angstig heeft gedroomd, van geld nog wel en dat brengt ongeluk, dat weet iedereen. Je kunt beter van suiker dromen of van witte muizen. Veel tijd om erover na te filosoferen hebben we niet, want opeens klinkt er een gestommel op de trap alsof een regiment kruiers bezig is een brede kast door een te nauwe deuopening te wringen, maar het is geen meubel, het is alleen maar Hare Dikheid juffrouw Granaat uit de slagerij, die voor het eerst van haar leven haar meer dan tweehonderdvijftig pond naar drie hoog komt hijsen om bij ons een buurpraatje te maken. Of, buurpraatje is eigenlijk een te koel woord voor de genegenheid die ze over ons komt uitstorten. Eerst condoleert ze vader plechtig met het verlies van grootmoeder Jans en daarna feliciteert ze het hele gezin driemaal zo plechtig met de miljoenenerfenis die ons zo maar op het lijf is komen vallen. Vader krijgt plotseling haast om naar zijn werk te gaan en grootmoeder vlucht naar de keuken,

maar moeder voelt nu eenmaal verplichtingen jegens de slagersvrouw; krijgt ze elke week een mergpijp van haar, ja of nee? Dus gaat ze haar breedvoerig uitleggen dat we helemaal nog niet weten of we straatarm ofwel schatrijk zijn. Het griezelige is dat juffrouw Granaat opeens op een rare manier doof is; ze kan slechts één woord horen, namelijk: miljonair, de rest is gewoonweg langs haar bewustzijn geslipt. Op dat ene woord blijft ze sabbelen, miljonair, miljonair, heeft iemand er wel eens over nagedacht wat we met al dat geld kunnen doen? Nou, zoiets moet ze niet aan moeder vragen, die immers dag en nacht hoofdpijn heeft van het prakkizeren over gordijnen en linnengoed en aflossing van pandjes in de lommerd. Geloof maar gerust dat moeder precies weet hoe ze die miljoenen gaat opmaken. Juffrouw Granaat antwoordt dat het haar gewoonte niet is haar neus in andermans zaken te steken, daarvoor heeft ze teveel innerlijke beschaving, al zegt ze 't zelf. Moeder is een van haar vaste klanten in de winkel en nu we plotseling rijker zijn dan de koningin en de Nederlandse Bank samen, nu denkt juffrouw Granaat: 'Kom, weet je wat ik ga bij juffrouw Beem op visite, misschien wil ze van mij een goede raad aannemen.'

Die goede raad komt erop neer dat geld alleen maar iets waard is, als je er geld mee kunt verdienen, neem nou es uw man, ja uw eigen man, hij kan zijn geld naar de kroegbaas brengen, maar hij kan het ook aan zijn huishouding besteden en dus is de vraag weer: wat doe je met je geld, want daarvan hangt af of het waarde heeft, ja of nee, begrijpt U wel? Moeder begrijpt het, maar ze snapt nog niet waar juffrouw Granaat heen wil. Die begint inmiddels aan een nieuwe bespiegeling. Nu een omtrent de waarde en de betekenis van geld, dat er heus niet is om het zo maar uit te geven, vraag dat maar aan de mensen die werkelijk rijk zijn. Wat doen die schatrijke mensen dan wel, 't is wel te

begrijpen dat moeder dat niet weet, want waar moet ze die kennis vandaan hebben. Juffrouw Granaat is nu eenmaal een zakenvrouw en zij weet dat geld een knecht is, die werken moet voor de baas, tenminste als de baas verstandig is, want anders wordt de knecht baas en de baas knecht. Grootmoeder komt uit de keuken. Juffrouw Granaat gaat van monetaire beschouwingen over op zelfbeklag. Ze is een ongelukkig mens, de dokter zegt dat mergtaart vergif voor haar is en ze wil niet doodgaan, ze wil leven, want mergtaart is zo lekker, het vet en de zachte beschuiten en de weke merg die als olie door je keel glijden, en nu heeft ze zo gedacht, al mag ze er dan niet van proeven, haar recept voor mergtaart is enig in de hele wereld, enne het kan een prachtige zaak worden, als we samen een compagnonschap sluiten, jawel een compagnonschap voor een grote fabriek van mergtaarten, enne wij geven het kapitaal en zij geeft het recept, enne met gelijke kansen op winst is er een groot kapitaal bij te verdienen. Nu het geheim openbaard is, gaat juffrouw Granaat steeds sneller spreken, omdat het idee van zo'n fabriek al jarenlang in haar hoofd zit; ze piekert erover wanneer ze alleen in de winkel is en ze heeft ook al een naam: de Granaattaart.

Grootmoeder vlucht weer naar de keuken, want zij kan haar gezicht niet zo strak houden als moeder. Trouwens, het kost moeder helemaal geen moeite om niet te lachen, want ze heeft echt met juffrouw Granaat te doen.

Zegt ze: 'Heus juffrouw Granaat, U begrijpt dat ik als vrouw niet veel van zulke dingen weet en bovendien moeten we eerst nog precies uitvissen of die papieren inderdaad zo angstig veel geld waard zijn, nee, windt U zich niet op, als Uw plan niet doorgaat zal het heus niet om het geld zijn.'

Met deze dooddooener neemt juffrouw Granaat genoegen. Ze werkt zich door de deuropening en even later ho-

ren we haar snuivend en hijgend de drie trappen afzakken.

Zegt grootmoeder: 'Geld brengt bij de mensen allerlei dingen aan het daglicht, die je nooit vermoedt, want je ziet de mensen wel op straat lopen, maar wie kan er achter hun voorhoofd kijken, totdat de toverheks ze begoochelt.'

Moeder beweert dat het allemaal niets te maken heeft met toverheksen. Alle mensen die we kennen, zijn net zo arm en naakt als wijzelf, wij hebben linnengoed in de lommerd staan en juffrouw Van Bever piekert omdat haar man ziek is.

Grootmoeder zegt: 'Nee, geld is een toverheks, ze moesten het maar afschaffen. Als iedereen even arm is, is iedereen even rijk.'

Een goed uur later davert de steeg plotseling van een hooglopende ruzie tussen Appie en Betje. Vader komt thuis, hij is met moeite door het gedrang gekomen, want als die twee met elkander aan het bakkeleien zijn, wil iedereen op de eerste rang meekijken en meehoren.

Er wordt op de deur geklopt. Jonas, de barbier uit het benedenhuis vraagt of hij misschien even met vader kan spreken. Waarom niet? Begin maar meteen en laat de franje weg, want veel tijd voor kletsen is er in schafttijd niet. Nou goed dan, het gaat over de concurrentie tussen Appie en Betje en over de ruzie en dat die twee elkander het licht in de ogen niet gunnen, en nu komt bij alle narigheid nog iets anders.

Vraagt vader: 'Wat dan?'

Zegt Jonas: 'Doe niet zo onnozel, je weet drommels goed dat ze nu ruzie hebben om jouw geld.'

Om kort te gaan, Betje is verschrikkelijk in de war. De mensen vertellen dat Appie met geld van onze erfenis een grote winkelhal gaat beginnen, waardoor hij de hele straat-handel uit de steeg in zijn macht krijgt. Tegen zijn hal zal

niemand kunnen concurreren en Betje zeker niet. Jonas gaat natuurlijk eerst bij Appie informeren of 't waar is, maar die doet alsof hij nergens van weet, wat voor Jonas het beste bewijs is dat hij liegt. Als de barbier geen gelijk heeft, dan néémt hij gelijk. Wat kunnen vader, moeder en grootmoeder tegen zoveel eigengereidheid praten? Ze babbelen en babbelen, totdat vader met de oplossing komt: laten Appie en Betje vanavond bij ons drie hoog komen, dan zal vader proberen hun duidelijk te maken, wat Jonas niet wil geloven.

's Avonds na het eten komen die twee bij ons op visite, Betje een betrekkelijk jonge vrouw met donkerblond haar. Ze kijkt fris en pienter uit haar ogen. Appie is veel te groot voor ons kleine verdiepinkje met de lage zoldering. Ze zitten als vijanden tegenover elkander. Vader zegt tegen Betje dat zij moet beginnen. Ze neemt een diepe duik in het verre verleden. Hoe ze trouwt en zeven maanden is haar kind op weg en dan valt haar man in het ruim. Dood. Jonas leent haar wat geld om een nerinkje in gekookte eieren te beginnen, ze heeft alles eerlijk terugbetaald. Het is een hard leven, overdag met de kar met handel en 's avonds thuis ploeteren. Haar kind is in een soort bewaarschool, wanneer ziet ze het jongetje eigenlijk? Maar toch is ze niet ontevreden als ze maar een kleinigheid kan blijven verdienen.

Zegt ze: 'Als Appie probeert de eieren goedkoper te verkopen zal dat hém niet hinderen, want hij verdient genoeg met de andere negotie, maar elke cent die ik niet verdien, is een snee brood uit de mond van mijn kind.'

Kijkt grootmoeder nijdig naar Appie en zegt: 'Sommige mannen zijn geen mensen, maar verscheurende dieren. Als je eenmaal zo oud bent als ik, zal je merken dat je al je jaren hebt verknoeid door achter iets aan te jagen, dat min-

der waard is dan niks.' Betje begint te huilen. Appie moppert dat hij geen tranen kan zien. Betje maakt dus eigenlijk misbruik van haar kracht. Betje echter vindt dat Appie eigenlijk geen slecht karakter heeft, maar hij wil nu eenmaal alle handel in zijn eigen hand hebben. Zij heeft geen man, zij staat alleen, wie vecht er voor haar?

Nou, nou (sust Appie met zijn grote lichaam en kleine hartje), nou nou, zo erg is het nou ook niet. Vader vraagt waarom Appie en Betje elkander eigenlijk dood-concurreren. Iemand die een ei koopt voor een halve stuiver, betaalt net zo graag drie centen, nietwaar? Jonas trekt zijn slimste gezicht en zegt dat hij weet wat vader bedoelt. Maar vader beweert dat hij dat eigenlijk zelf niet goed weet. Jonas draaft door en houdt vol dat vader wil dat Betje en Appie samen zullen gaan doen. Wat kan vader daar nu tegen hebben, en dat zegt hij dan ook heel duidelijk. Om zoiets te begrijpen heb je niet zoveel hersens nodig. Jonas ontdekt opeens dat Betje en Appie nu aan tafel zitten alsof ze de beste vrienden zijn. Dat zijn ze toch eigenlijk ook, beste vrienden met dezelfde belangen. Als ze na een gesprek van uren eindelijk bij ons weg gaan, houdt Appie de deur voor haar open.

'Betje, ga jij maar vóór, ik loop nog een eindje met je mee tot aan de hoek.'

Jonas blijft in de kamer achter. Hij kijkt triomfantelijk. Wil vader misschien nóg volhouden dat hij geen miljonair is? Vader mag het, wat hem betreft, ontkennen, maar Jonas weet zeker dat hij het bij het goede eind heeft. Zeg nou zelf, vader maakt met een paar woorden twee concurrenten tot compagnons. Zoiets kan een mens niet als hij geen stuiver bezit. Wel bedankt voor je hulp. Weg is Jonas, de deur uit.

Vader slaat met een moedeloos gebaar de handen in de

lucht. Elk woord dat hij spreekt, wordt verkeerdt uitgelegd.

Moeder zegt: 'Als de mensen denken dat je rijk bent, nou dan b  n je rijk.'

Het gerucht verspreidt zich in de steeg dat de miljonairs van nummer negen drie hoog stille weldoeners zijn. De buurt respecteert onze fijngevoeligheid, maar we merken wel dat men ons anders behandelt dan vroeger.

4

Een paar dagen later, als ik het goed heb op een zondagmorgen, komt Jokof de steeg inwandelen met naast zich een bleek en blond jongmens. Tussen hen in dragen ze samen een zwaar pak en als ze bij ons op drie hoog zijn aangeland, gaat het papier open en grootmoeder vraagt of ze misschien een uitleenbibliotheek willen beginnen. Wat moeten dan al die boeken? Wat moet dat bleke blonde jongmens, waarvan grootmoeder in de keuken tegen moeder zegt dat hij haar aan een glas karnemelk doet denken? Het glas karnemelk heet Henri du Pont en is student in de economie. Dat is nou de kennis van Jokof, die heeft vertaald wat er op dat ene document staat. Die boeken gaan allemaal over Nicaragua, asjeblijft, hij heeft met een potloodje een lijn getrokken over een stuk landkaart en alles wat binnen die potloodstreep ligt is van ons, het is een eiland, dat de naam draagt ANTIGUAQUIVIRA. Die naam onthouden we nooit en dus zeggen we gewoon:   ns eiland! Hoe groot is het? Nou, daar zul je van opkijken, want als Henri het goed uitrekent met een centimeter en een potloodje en een papiertje, dan is dat stuk land van ons twee en een halfmaal zo groot als Nederland, pak weg driemaal zo groot, en dat is heel wat als je elke morgen moet con-

troleren of alle bomen er nog staan en of ze vannacht geen enkel grassprietje hebben gestolen.

Jokof zegt dat we nu moeten praten over de verdere stappen, die gedaan moeten worden om op dat eiland aan te komen. Al hebben we nou de papieren en al weten we waar het land ligt, daarom is nog niet vastgesteld wie de rechtmatige eigenaar is. Maar vader wordt kwaad, omdat hij dergelijke ingewikkelde redeneringen met groot wantrouwen aanhoort. Hebben we nou de papieren of hebben we ze niet? Dus wat zaniken we dan? Maar die papieren zijn tachtig jaar oud, op zijn minst genomen dan altijd. In zo'n tijd kan er heel wat gebeuren. Daar in Nicaragua veranderen ze van regering, zoals gewone mensen van verschoning. Henri grijpt een van de boeken en begint met een gewichtige stem de vaderlandse geschiedenis van het eiland te vertellen, te beginnen bij Columbus en zo door tot aan de dag van vandaag. Allengs wordt het iedereen in de kamer duidelijk dat er maar één ding van die papieren beslist zeker is: namelijk, dat het onzeker is aan wie het land nu eigenlijk behoort. Dat moeten we dus uitzoeken. Hoe doe je dat?

Voordat Jokof de kans krijgt om op die vraag antwoord te geven, zegt moeder dat ze wat meer van het eiland zelf wil weten, tenslotte hoort ze nu voor het eerst in haar leven van dat rare land ver over zee. Als we er misschien moeten gaan wonen, dan wil je toch ook weleens weten wat voor burens je krijgt en hoe de huizen zijn en wat de mensen er eten. Grootmoeder wil eerst nog een keer de naam van het eiland voluit horen en Henri herhaalt: Antiguaquivira.

Zegt grootmoeder: 'Wat een naam, die onthoud ik nooit. Weet U zeker dat het maar één eiland is, die naam is zo lang, het konden best twee eilanden zijn of misschien drie.'

Nee, het zijn geen twee of drie eilanden, het is er maar één, dat weet Henri du Pont zeker. Jokof zegt met veel nadruk dat Henri een tien met een griffel verdient, omdat hij alles van haver tot klaver heeft bestudeerd.

Zegt grootmoeder: 'Een tien met een griffel, ik begrijp de steek onder water best. Henri wil natuurlijk weten wat hij aan de zaak verdient, waar of niet? En draai er nou maar niet omheen.'

Maar Henri wil geen cent vergoeding hebben, eerst moeten we precies weten wat de papieren waard zijn en dan vertrouwt hij erop dat hij met eerlijke en fussoendelijke mensen te doen heeft en niet met een stel doortrapte bedriegers. Trouwens Jokof heeft hem over ons de beste informaties gegeven. Er heerst in de kamer een sfeer van ontroerende vertrouwelijkheid, die plotseling eindigt doordat juffrouw Van Bever binnenstuift, opgewonden, omdat haar Jokof bij ons is, zonder dat zij het weet. Wordt zij misschien overal buitengehouden?

Vader kalmeert haar. Alles is in orde. Juffrouw Van Bever begrijpt hem verkeerd en zegt dat ze dus op visite is bij miljonairs. Zegt Jokof: 'Doe asjeblieft gewoon. Als U even rustig kunt blijven, zal Henri verder gaan met zijn les over het eiland.'

Moeder, die op haar romantische gedachten wegdeint, wil weten hoever het varen is. Als ze hoort dat het eiland waarschijnlijk onbewoond is en dat er bossen zijn, zegt ze dat ze voor geen miljoen op zo'n eng stuk grond wil wonen.

Nou ja, onbewoond is eigenlijk het goede woord niet, er wonen wat Indianen in holen. De grond moet er zeer vruchtbaar zijn. Een van de boeken op tafel vermoedt dat er ook delfstoffen worden aangetroffen, goud en zilver en diamanten misschien. Moeder strijkt liefkozend over de gepolitoerde deur van de linnenkast. Ze kijkt naar de vale

gordijnen. Zonder dat ze een woord zegt weten we dat ze uit haar hoofd uitrekent hoeveel diamanten er nodig zijn om de pandjes uit de lommerk te halen en de gordijnen te vernieuwen.

Vader heeft aan al die boeken maling, hij wil geld zien, hoe meer hoe liever en hoe sneller hoe beter. Jokof loopt warm bij de gedachte dat daar ginds zo'n lap grond ongeduldig ligt te wachten om door ons in bezit te worden genomen. Hij vraagt aan Henri du Pont, die student is in de economie, of het niet veel beter zal zijn die gronden in cultuur te gaan brengen.

Grootmoeder wil er nooit van haar leven gaan wonen. Een oude boom moet je niet verplanten. Ze is in de buurt geboren, waar ze ook wil sterven. Ze laat zich nog liever veertig kiezen trekken, dan dat zij met Indianen op één trap gaat wonen.

Moppert ze: 'Meneer du Pont heeft die malloterij van Jokof overgenomen.'

Daarop wordt juffrouw Van Bever kwaad. Als moeder moet ze haar enige zoon de hand boven het hoofd houden, maar Jokof wil niet door haar verdedigd worden. Niet Henri du Pont, maar hij is het eerste op het idee gekomen dat we allemaal naar dat eiland moeten verhuizen.

Jokof is een nog heftiger romanticus dan mijn moeder. Hij stapt naar het venster en zegt met een gebaar alsof hij alle mensen wil omarmen: 'Iedereen wil mee naar het eiland, daar ben ik zeker van. De hele steeg verlangt naar de blauwe zee en de warme tropenzon. De mensen wentelen zich in de modder van de buurt en ze denken dat er geen betere wereld bestaat, maar als ik hun vertel van het gele strand, waar de golven breken met witte kuiven op de rode rotsen die tegen de blauwe lucht afsteken, dan zal de hele steeg, de hele stad, het hele land ons volgen. De mensen hebben heimwee naar een betere wereld en het ergste

is, ze weten het niet eens.'

Kijkt grootmoeder hem medelijdend aan: 'Weer eentje, die het in zijn hoofd geslagen is. De toverheks geld maakt ons nog allemaal stapelgek.'

Zegt vader: 'Laten we liever over zaken praten, waarom zullen we nu al prakkizeren over verhuizen, als we niet eens weten wanneer de boot gaat.'

Henri du Pont vertelt dat er in Nederland geen gezantschap van Nicaragua is. Het hoofdkantoor van dat land, zogezegd, is in Parijs. Als we iets precies te weten willen komen over die papieren moeten we in die stad wezen.

Hoe komt een mens in Parijs en wat kost zo iets? Honderdvijftig gulden, eigenlijk te geef, als je nagaat wat er allemaal voor ons op het spel staat. Maar al is anderhalf honderd gulden nog zo weinig, waar moet vader die honderd daalders vandaan halen, we zijn immers zo arm als de spijker in de plee, waar de in stukken gescheurde krant opgeprikt is. Juffrouw Van Bever verklaart ongevraagd dat ze er niet over prakkizeert dat bedrag voor te schieten. Ze gunt ons de erfenis, dáár niet van, dat weten we nu langzamerhand toch wel, en ze is erg dankbaar dat we haar zullen helpen die dure professoren uit Amerika te betalen, maar geld lenen met als onderpand papieren waarvan we niet weten of ze minder waard zijn dan behangsel, nee, voor zo'n onzakelijke zaak moeten we bij haar niet zijn. Kunnen we niet die gezant in Parijs de zaak schriftelijk laten behandelen, een paar postzegels zijn toch nog wel te betalen? Henri beslist dat zulke affaires alleen maar door persoonlijk bezoek in orde kunnen komen. Wat kunnen mensen die geen economie studeren daar dan eigenlijk tegenin brengen? Hij vindt honderdvijftig gulden ronduit gezegd een fooitje, wanneer misschien miljoenen guldens op het spel staan, hij is student en die hebben nu eenmaal weinig geld, maar anders... nóú!

Zegt grootmoeder: 'Jawel, maar U heeft nu eenmaal geen geld en daarmee houdt alles op.'

Onderwijl staat vader met moeder in de keuken te fluis-teren. Opeens zegt hij dat we ons om die honderdvijftig gulden niet bezorgd hoeven te maken. Hijzelf zal het geld betalen, dan hoeven we later ook niemand naar de ogen te kijken, als de erfenis inderdaad zoveel geld waard is. Grootmoeder kijkt verbaasd, ze begrijpt niet waar vader plotseling die guldens vandaan zal toveren. Ze maakt zich kwaad. Wel juffrouw Van Bever geld geven voor de professoren in Amerika. Als moeder er niet tussen komt, wordt het nog vechten.

De volgende vraag is: wie gaat er naar Parijs. Of eigenlijk is dat geen vraag, want het is voor iedereen duidelijk dat Henri du Pont moet gaan en vader zegt dat hij overmorgen, dus dinsdag, het geld kan krijgen, dan kan Henri diezelfde dag of woensdagmorgen vertrekken.

De visite gaat weg. Grootmoeder zegt geen woord. Vader kijkt moeder aan. Iedereen zit duidelijk op iedereen te wachten. Als dat zwijgen minstens twee minuten duurt vraagt grootmoeder waar vader in vredesnaam die honderdvijftig gulden vandaan denkt te halen.

Moeder wijst naar de linnenkast. Dat gebaar is welsprekender dan een lange redevoering.

Zegt grootmoeder: 'Welzeker, er staat nog niet genoeg in de lommerd. Breng er nog maar meer naar toe. Schaam jullie je niet?'

Vindt moeder een nieuw spreekwoord uit: 'Wie rijk wil worden moet beginnen zich voor niets meer te schamen.'

Oom Max vertelt met jenever-loslippigheid aan Jan en alleman van de miljoenen die hij spoedig zal gaan bezitten. Op een avond komt hij glorieus en met een rode kop van het lachen onthullen dat hij zich kiplekker voelt en gaat het met jullie ook zo best? Hij is nog maar nauwelijks binnen of juffrouw Van Bever komt op bezoek.

Zegt grootmoeder: 'Ook toevallig dat Max net hier is als U op visite komt.'

Juffrouw Van Bever trekt zich van die stekeligheid geen lor aan, maar informeert meteen bij vader of die al iets van Henri du Pont heeft gehoord, wat een vraag is naar de bekende weg. Oom Max vraagt natuurlijk wat die Henri is. Vader vertelt alles breedvoerig. De buurvrouw valt hem in de rede als hij iets vergeet.

Als vader hardop zegt dat die bedilzucht van juffrouw Van Bever hem irriteert, trekt oom Max haar partij. We moeten toch begrijpen dat al onze kennissen en vrienden arme mensen zijn, die het geweldig vinden dat de rijkdom plotseling in hun midden is verschenen en belangstelling is niet hetzelfde als bemoeizucht.

Zegt hij: 'Wildvreemde mensen hebben me op straat gefeliciteerd, omdat ik miljonair ben of het word en ik begin langzamerhand te begrijpen dat het een plezierig gevoel is en ik heb nog nooit zoveel rondjes moeten aannemen als tegenwoordig: iedereen staat erop dat ik op zijn gezondheid drink en zij betalen, wat mij best bevalt.'

Nou, dat kunnen we hem aanzien.

Wat we nog niet weten is dat zoveel mensen oom Max graag in de wereld verder willen helpen. Op de lange duur zijn die mensen alleen op hun eigen voordeel uit, dat spreekt vanzelf, want Sinterklaas bestaat niet, maar gisteravond bijvoorbeeld komt een oppervlakkige kroegkennis

van oom Max op hem af, die hem graag assisteren wil met wat geld, zodat hij een beetje royaal zit, wanneer hij nu al iets in zaken wil ondernemen, want hij vindt tegenwoordig oom Max goed voor elk bedrag.

Zegt grootmoeder: 'Hij bedoelt natuurlijk dat je goed bent voor elk bedróg.'

De een wil hem geld geven, de tweede wil compagnon worden, een derde wil zijn woning nieuw inrichten. Maar oom Max zit niet bij ons op visite om van zijn eigen avonturen te vertellen. Er is heel iets anders waarover hij komt spreken. Het komt hierop neer dat de familieleden van Vlooienburg het met ons goed willen maken. In al die jaren van vijandschap trekken ze de partij van de dode grootmoeder Jans tegen vader en moeder, maar nu die grootmoeder er niet meer is, willen ze aan de tachtigjarige oorlog een eind maken.

Zegt grootmoeder: 'Als je vriendelijk tegen elkander spreekt, kun je toch even goed een hekel aan mekaar hebben.'

Grootmoeder Griet is niet bereid haar haatdragendheid zonder slag of stoot op te geven. Zij is niet onder de indruk van de zachtmoedige gedachten, die oom Max namens de Vlooienburgers uitspreekt. Ze vermoedt dat die mensen op ons geld azen en anders niet. Het spreekwoord is een waar woord: het geld, dat stom is, maakt recht wat krom is. Maar vader en moeder en oom Max weten haar eindelijk te bepraten, laat die lui maar verschijnen, hoe eerder hoe liever.

Zo komen later op de avond twee mannen, twee vrouwen en een klein meisje van een jaar of acht bij ons boven. Juffrouw Van Bever is natuurlijk op bezoek gebleven. Oom Max is ook present. We zitten met ons tienden in het kleine kamertje. Het kleine meisje heet Gommetje, wat ik

een rare naam vind. Neef Gerrit en zijn vrouw zeggen dat Gommetje hun dochter is en neef Simon en zijn echtgenote staan voor de juistheid van deze berichtgeving in. Zij hebben zelf geen kinderen, wat ze jammer vinden, want om de eerlijke waarheid te zeggen, ze willen er wel twaalf hebben.

Zegt Gommetje's moeder: 'Twaalf kinderen, als je die fatsoenlijk groot wil brengen, mag je wel miljonair zijn.'

Na deze duidelijke toespeling wordt er ook verder openhartige taal gesproken. De Vlooienburgers willen weten hoe het nu eigenlijk met de erfenis staat. Grootmoeders ogen glinsteren van boosaardige pret, wanneer ze vertelt dat de kleine huiskamer van ons op de Nederlandse Bank lijkt, zo vaak wordt er over geld gesproken. De visite staart haar gefascineerd aan. Die denkt dat ze maar een greep behoeft te doen in de groflinnen zak die aan bandjes onder haar baaien rok hangt, en asjeblief hier is een miljoen gulden.

Juffrouw Van Bever, die opperbest begrijpt dat grootmoeder de familie alle vernederingen uit het verleden met rente op rente terugbetaalt, vraagt waarom de visite dat kleine kind, die Gommetje, heeft meegenomen. Het is al laat en zo'n schaap hoort toch eigenlijk op dit uur in haar bed. De lui van Vlooienburg kijken naar mij. Ze vinden dat Gommetje best met een jongetje van haar leeftijd kan spelen, al is het dan laat, morgen is er weer een dag en laten we de kinderen nu maar buiten de ruzies van de grote mensen houden.

Zegt grootmoeder zoetsappig: 'Welja, de kinderen kunnen met elkaar overweg, daar zit nog geen kwaad bij, misschien is de vriendschap wel een blijvertje en worden ze later man en vrouw. Zulke dingen weet een mens nooit vooruit en het spreekwoord zegt: geld trouwt geld.'

Juffrouw Van Bever neemt de leiding van het gesprek

en vraagt wat de visite nou eigenlijk wil en neef Simon zegt dat hij de brenger van het trommeltje is. Hij heeft het kistje natuurlijk niet open willen maken. Dat is een bewijs van zijn grote eerlijkheid.

Het komt hierop neer dat Oom Max er met zijn poging om vrede te stichten eigenlijk ingevlogen is. Hij weet niet beter of de familie wil vrede sluiten, in werkelijkheid komen ze vertellen dat zij recht hebben op een deel van de erfenis, ten eerste omdat neef Simon zo'n eerlijke man is, ten tweede omdat de papieren aan de moeder van grootmoeder Jans hebben behoord en dus kunnen zij ook rechten doen gelden en ten derde, als we dat niet geloven, zullen zij naar de beste advocaat gaan die er in het land te vinden is. Nou, en voordat de rechtbank in zo'n zaak uitspraak doet, verlopen er jaren en slepen de advocaten duizenden in de wacht. We kunnen beter al die poespas overslaan en vanavond de buit verdelen.

Grootmoeder is van dat dreigement in het geheel niet ontdaan. Als zo'n rechtspraak jaren duurt, moeten niet alleen wij, maar ook de lui van Vlooienburg al die tijd op hun geld wachten. Als zij een advocaat nemen, kunnen wij er niet buiten, dus wat dat betreft staan we volkomen gelijk. Dat klinkt wel erg logisch, maar grootmoeder vergeet een kleinigheid: de Vlooienburgers hebben al een advocaat, een felle zaakwaarnemer, ene Van Tricht uit de Hoogstraat. Die wil direct beslag leggen met een deurwaarder en twee getuigen, maar zij willen liever een schikking dan zo'n proces. Evengoed heeft die zaakwaarnemer al vijfhonderd gulden beet, zeggen ze met weinig geloof aan hun eigen woorden.

Nou, dan doen wij het goedkoper, voor ons gaat iemand naar Parijs en dat kost alles bij elkaar niet meer dan honderdvijftig gulden. Als die man terug is, weten we pas of

dat eiland zoveel geld waard is.

Eiland, eiland, hoe kan dat nou, eerst spreekt iedereen over geld en diamanten en nou is het opeens een eiland, dat kan geen zuivere koffie zijn. Als hij alles begrijpt, wil neef Simon zijn aandeel in die honderdvijftig gulden meebetalen, maar grootmoeder wijst dat aanbod hooghartig af. Zij geeft haar recht niet uit handen.

Op dat ogenblik gaat de deur open en Sientje en Dientje van één hoog komen binnen, met mooie manteltjes en hoge laarsjes en met een verontschuldiging, want ze hebben geklopt en geklopt en niemand heeft 'binnen' geroepen. Oom Max put zich uit in vriendelijkheden. Een aanhalige buurvrouw is beter dan een getrouwde vriendin. De zusjes vinden hem geen brombeer, ze veronderstellen dat hij jonger is dan zijn broer en oom Max zegt dat een man nooit ouder is dan de vrouw waar hij van houdt.

Zegt moeder: 'Max, als jij je fatsoen niet kunt houden kan je beter meteen naar huis gaan en waarmee kan ik de dames van dienst zijn?'

De dames hebben werkelijk niets bijzonders te vertellen, alleen maar even feliciteren. Ze mogen dan weinig conversatie met ons hebben, tenslotte zijn ze burens. Voordat ze hun obligate avondwandeling gaan doen, willen ze hun gelukwensen komen aanbieden. Ze verontschuldigen zich voor de tweede keer. Terwijl de familie aan het ruziemen is, hebben ze door de deur woord voor woord kunnen verstaan. Niet dat ze opzettelijk staan te luisteren, maar een mens heeft nu eenmaal oren, waarmee hij hoort, dus nogmaals, onze gelukwensen met die miljoenen-erfenis en pas maar goed op die papieren in de brandkast van juffrouw Van Bever en verder een plezierige avond.

Maar het plezier is van de avond af. De Vlooienburgers gaan weg zonder een groet. Oom Max weet niet goed wat

hij moet zeggen. Als we met ons gezin weer alleen zijn, maakt moeder een pakje van het linnengoed en vader gaat naar de lommerd in de Lepelstraat, die tot elf uur 's avonds open is, speciaal voor mensen zoals wij, die wat hebben te belenen en overdag niet gezien willen worden, omdat ze niet met hun armoe te koop lopen.

6

Natuurlijk staat juffrouw Van Bever op het portaaltje twee hoog te wachten. Vandaag vertrekt Henri du Pont naar Parijs. Ze heeft door de gehorige zoldering heen gehoord dat ons hele gezin naar het station gaat om er getuige van te zijn. Grootmoeder kan het niet laten de buurvrouw aan haar schrielheid te herinneren, waardoor moeder het laatste linnengoed en de twee trouwringen naar de lommerd heeft moeten brengen. Een lege linnenkast is net zoiets als een zere kies, je kunt hem beter meteen laten trekken, want voor een goede vulling moet je ook weer geld hebben. Het ergste is dat vader en moeder misschien diep in het verborgen putje van hun hart geen seconde geloven dat de perkamenten geld waard zijn. Ze zijn de gevangenen van een droom, een soort geldziekte, ze willen niet wakker worden; een mens bedriegt niemand zo gemakkelijk als zichzelf.

Henri du Pont staat gepakt en gezakt bij de trein. Vader moet hem in het vervolg maar Hans noemen, want dat zeggen zijn goede vrienden ook altijd. Moeder vertelt dat de honderdvijftig gulden het laatste stukje van haar armoe is. Geloofst Hans nu werkelijk dat er nog iets van die erfenis terecht komt? Juffrouw Van Bever herinnert aan het spreekwoord van de duivel, die het liefst op de grote hoop doet.

De trein gaat vertrekken en dat is maar goed ook, want anders gaat dat hele gezelschap nog staan filosoferen over de betekenis van geld en dan zie ik er nog van komen dat vader alles terugneemt en de perkamenten gaat vergeten.

Als we in de Markensteeg terugkomen, is daar Koninginnedag uitgebroken, gevierd door honderden mensen, met een groot draaiorgel vlak tegenover onze deur en met mutsen op en mirletons die lawaai maken. Maar het is geen Koninginnedag, het is een feest dat ze op touw hebben gezet ter ere van ons en het huis op nummer negen is het middelpunt met een groot stuk karton boven de deur:

GEFELICITEERD

en daaronder een ander bord, waarop lovertjes in gouden glimmers de woorden laten lezen:

HULDE AAN DE ERFGENAMEN

Vader wil weten wie deze dwaasheid heeft bedacht en hij kijkt wantrouwend juffrouw Van Bever aan, maar die weet opperbest dat we nog lang geen miljonairs zijn, dus misschien heeft Appie het feest op zijn geweten of iemand anders, in elk geval is zij onschuldig.

Als we de steeg inlopen, wijken de mensen eerbiedig opzij. Iedereen groet ons. Het lawaai houdt op, zodat het net is alsof we een bruiloftstoet zijn, die een kerk binnentreedt. Vader wenkt ons, we moeten snel mee naar boven gaan, stel je voor dat we nog langer op straat blijven, maar iemand roept dat we moeten trakteren en dat vader geen spelbreker moet zijn.

Zegt grootmoeder: 'Als aan deze besmettelijke ziekte niet gauw een eind komt, ga ik naar de politie.'

Juffrouw Van Bever blijft op straat. Als we uit het raam naar beneden kijken, zien we haar met drukke gebaren iets uitleggen aan de mensen, nou dan hoeven we niet te raden wat ze vertelt, maar wie heeft die onzin verzonnen om ons huis te versieren en dat draaiorgel te huren?

Ik word naar beneden gestuurd om Appie te halen. Die kan best een half uurtje van zijn stalletje weg, Betje zal wel zolang voor hem de nering waarnemen. Dwars door de feestvreugde loopt Appie naar drie hoog, waar hij ongevraagd vertelt dat Betje en hij goede vrienden zijn, die samen naar de opera gaan en niets meer kunnen begrijpen van hun vroegere doodsvijandschap. Appie weet niet of Betje haar overleden man kan vergeten en hij wil haar voor geen geld van de wereld verdriet doen, dus hij wacht totdat de grote levensmiddelenhal er is. Grote levensmiddelenhal? Ja zeker, grote levensmiddelenhal. Appie en Betje zijn 't wat dat betreft al eens. Hun stalletjes staan naast elkaar en het oude plan van zakenman Appie is nog springlevend, het is geen kwestie van geld, maar van krediet. Nu de leveranciers weten dat vader met zijn miljoenen achter hem staat, kost het geen moeite zo'n levensmiddelenhal in te richten, de betaling komt later wel als er verdiend wordt. Hij heeft een huis gehuurd, waarvan de muren moeten worden doorgebroken en als alles klaar is, gaat hij met Betje trouwen, dan zijn ze in alles compagnons.

Moeder kijkt romantischer dan ooit. Zij vindt dat er in het harde leven toch ook wel mooie dingen zijn, alleen je moet ze weten te vinden. Grootmoeder ziet de toverheks geld weer aan het werk, die van vijanden vrienden maakt. Maar vader schreeuwt dat de mensen die Appie krediet geven met als onderpand miljoenen die niet bestaan, volslagen idioten zijn.

Zegt Appie: 'Geld is vuilnis, maar krediet is vertrouwen en dát is de hoofdzaak.'

Terwijl we zo zitten te praten, klinkt er plotseling op twee hoog door de gehorige zoldering heen een ijselijke gil. We herkennen de stem van juffrouw Van Bever, die het op een angstwekkende manier op de zenuwen heeft. Op straat horen de mensen het ook, er stormen een paar mensen naar boven en vader en Appie rennen de trap af naar beneden.

De brandkast van juffrouw Van Bever staat open en zij ligt er voor op de grond te gillen en te graaien tussen allerlei papieren, die overal verspreid zijn. Vader kijkt niet naar de buurvrouw en naar de papieren, maar hij springt regelrecht naar de brandkast en ziet dat het trommeltje met onze perkamenten weg is. Er is ingebroken. De dief heeft ons eiland gestolen. Vader hijst juffrouw Van Bever in een leunstoel en laat de mensen water met azijn brengen om haar tot bedaren te brengen, maar ze blijft gillen dat ze totaal geruïneerd is. Af en toe gilt ze niet, maar commandeert ze dat de politie moet komen om de dieven te arresteren.

Er komen twee rechercheurs van het Meyerplein. Intussen is juffrouw Van Bever een klein beetje gekalmeerd, zodat ze samen met die mannen kan nagaan wat er nu wel en wat er niet uit de brandkast is weggenomen. Gaanderweg begint haar verdriet te wijken, want van háár effecten ontbreekt geen snippertje, ze is nog even rijk als voor de diefstal. Maar onze perkamenten zijn alle negen verdwenen, alleen het tiende niet, dat heeft Henri du Pont immers mee naar Parijs. Juffrouw Van Bever heeft nu geen azijn met water meer nodig. Ze is haar effecten niet en zenuwen wél kwijt. Tenslotte maakt die diefstal óns geen cent armer vindt ze, want de papieren zijn zo goed als zeker waardeeloos en wat heeft die dief er aan? Als hij die papieren wil gaan verkopen, weet iedereen dat ze van diefstal afkomstig zijn. Ze praat zoveel en zo druk dat de rechercheurs een beetje bang voor haar worden en het zijn toch flinke man-

nen. Als de buurvrouw dat ziet, gaat ze op haar manier proberen uit te rekenen wie haar brandkast kan hebben opengemaakt. Op haar tien vingers zit ze af te tellen welke mensen in de steeg weten dat de papieren in haar brandkast zijn, maar ze heeft aan tien vingers niet genoeg, want de hele buurt weet het, en het mooiste is, zij zelf heeft het aan de buurt verteld. Ze begint bij Jonas Slap die ze nooit heeft vertrouwd, en dan komt ze bij Appie aan wie ze een hekel heeft, en zo gaat ze door, totdat de rechercheurs zeggen dat hun boekje vol is met namen van mensen die juffrouw Van Bever verdenkt, en dat ze wel zullen terugkomen als de commissaris heeft gezegd wat ze er mee moeten doen.

Maar ze kunnen niet weg, want grootmoeder vraagt aan juffrouw Van Bever of ze verzekerd is. Natuurlijk is ze dat, stel je voor, zoveel effecten in huis en dan nog niet eens geassureerd. Grootmoeder concludeert snel dat dus onze perkamenten ook onder de verzekering vallen en of juffrouw Van Bever maar zo vriendelijk wil zijn de maatschappij te waarschuwen dat er ingebroken is en dat er waardevolle perkamenten ontvreemd zijn. Juffrouw Van Bever wantrouwt wel de hele buurt, maar ze heeft vergeten twee namen te noemen, twee namen van mensen, die beslist en zeker van de papieren in de brandkast weten. Wie zijn die mannen? Jokof en Henri du Pont. Henri is naar Parijs, van ons eigen geld nog wel. Het kon best zijn, dat hij eerst de brandkast heeft leeggehaald en zich daarna door ons, door de bestolenen, naar de trein heeft laten brengen.

Daar moeten de rechercheurs meer van weten en juffrouw Van Bever gaat Jokof verdedigen, terwijl ze voor Henri geen goed woord over heeft. Midden in de verwarring en dat geschreeuw komt een heer met een zwarte bolhoed en een tas de woning van juffrouw Van Bever in, en

hij heeft twee mannen bij zich met petten op.

Zegt de bolhoed: 'Bent U juffrouw Van Bever?'

Juffrouw Van Bever moet haar handtekening zetten op een stuk papier.

Zegt de bolhoed: 'Mijn naam is Lambertus Glazenmaker, deurwaarder, en dit zijn mijn getuigen. In opdracht van Jan Hendrik van Tricht, zaakwaarnemer en rechtskundig adviseur aan de Hoogstraat 453 te dezer stede, heb ik beslag gelegd op een geldtrommeltje dat U in bewaring heeft, welk trommeltje eigendomspapieren bevat die recht geven op grondbezit in de Republiek Nicaragua.'

De deurwaarder waarschuwt dat juffrouw Van Bever dat trommeltje noch de inhoud ervan op enigerlei wijze mag vervreemden, vervoeren, een andere bewaarplaats geven of op zodanige wijze mag behandelen dat er hangende een rechtsgeding niet over de inhoud zou kunnen worden beschikt, en als hij deze deftige zinnen van stapel heeft laten lopen, komt het hierop neer dat de familie van Vlooienburg beslag laat leggen op perkamenten die er niet meer zijn.

7

Nog sneller dan indertijd het nieuws dat we een grote erfenis hebben gekregen, verspreidt zich nu de sensatie dat een onbekende dief ons weer straatarm heeft gemaakt. Het lawaai van de mensen op straat krijgt plotseling een heel andere toonhoogte, maar dat kan ook komen doordat de baas van het draaiorgel vindt dat je bij een diefstal geen muziek moet maken. Niet, dat ze bij ons thuis zitten te huilen van verdriet, integendeel, we hebben allemaal een vreemd soort van opluchting. Of opluchting is eigenlijk niet het goede woord, nee, de laatste dagen is onze belang-

stelling met intense spanning voortdurend gericht op de vraag of die papieren geld waard zijn, en nu hebben we slechts aandacht voor de dief en of de politie erin zal sla-gen hem te pakken, dát is het.

Als we uit het raam naar beneden kijken, zien we Jonas Slap, die een laddertje tegen de gevel van het huis heeft gezet en onder gejuich en boe-boe-geroep van de menigte de schilden omlaag haalt met 'Gefeliciteerd' en 'Hulde aan de erfgenamen'.

Zegt grootmoeder: 'Het valt me nog mee dat hij nu geen borden gaat ophangen met "Leve de dief", want geloof maar dat ze ons de diefstal even hard gunnen als ze ons de erfenis hebben benijd.'

Het klinkt wel hard en bitter, maar grootmoeder kent de mensen. De eerste die haar sombere kijk op het mensdom door zijn eigen daden rechtvaardigt, is Jonas Slap. Hij valt ons eerlijk gezegd een beetje tegen. Telkens als we zijn scheersalon voorbijgaan, beginnen alle mannen die binnen zitten, luid te lachen, en omdat die salon in het beneden-huis is en wij boven wonen worden we dus vele malen per dag in de maling genomen.

Zegt grootmoeder: 'Wat wil je? Zo zijn de mensen nu eenmaal. Eerst versieren ze je huis met gouden letters. Als er niks te halen is, gooien ze je in de goot en spuwen je in 't gezicht.'

Juffrouw Van Bever daarentegen weet haar gevoelens uitstekend te verbergen. Dat moet ze wel. Sinds de dief haar brandkast van binnen heeft bekeken, is ze te bang om ook maar een seconde alleen in haar eigen woning te zijn. Ze hokt bij ons.

Jokof komt zijn moeder opzoeken. Hij weet al van de diefstal. Hoe? Van de rechercheurs, die bij hem zijn komen vragen naar Henri du Pont en wat die voor de kost doet

en honderdduizend dingen meer. Tussen neus en lippen informeren ze ook of Jokof een alibi heeft voor de ochtend van de diefstal.

Juffrouw Van Bever openbaart een nauwkeurige ontleding van Henri du Ponts karakter. Ze kan haar wantrouwen niet loslaten, of eigenlijk is het geen achterdocht tegen Henri in het bijzonder maar meer verdenking die ze koestert tegen iedereen.

Jokof heeft met zijn moeder familiezaken te bespreken. Dat doet hij natuurlijk liever niet waar wij bij zitten. Met haar zoon als gezelschap is juffrouw Van Bever niet bang in haar woning. Door de gehorige zoldering heen klinkt wel een beetje gebrom, maar wat ze zeggen kunnen we absoluut niet verstaan, zodat grootmoeder met haar oor plat op de grond gaat liggen en na enkele minuten tot de conclusie komt, dat ze het over de brandkast hebben. Grootmoeder vertrouwt juffrouw Van Bever niet. Iemand, die zoveel praat als dat mens, heeft iets te verbergen. Kort en goed, volgens grootmoeder kan de buurvrouw best de hele inbraak op touw hebben gezet om onze perkamenten in te pikken. Vader komt thuis met een kwade bui omdat iedereen hem bespot. Op het werk zingen ze onafgebroken het liedje van de Dollarprinsessen, die miljoenen waard zijn. Zo zijn de mensen nou: een mens heeft geen vrienden, hij heeft alleen maar andere mensen, die hem benijden. Sommigen weten hun jaloezie te verbergen en anderen komen er rond voor uit, dat is 't enige verschil. Moeder rapporteert dat de bevolking van de steeg verdeeld is in twee partijen, de ene partij is de grootste en lacht ons openlijk uit, de andere partij doet gewoon en dan is er ook nog juffrouw Granaat. Die heeft natuurlijk over de diefstal nagedacht en ze vindt de inbraak het beste bewijs dat de perkamenten veel geld waard zijn, want wie breekt er nu in voor een paar waardeloze vodjes papier. Ze kan niet ver-

geten dat moeder haar plan om een fabriek van mergtaarten te beginnen met haar als compagon, ernstig neemt. Zo iets legt onverbreekelijke vriendschapsbanden tussen de mensen, heel iets anders dan de banden tussen juffrouw Granaat en haar naaste familie, die haar onder curatele wil stellen.

Trouwens ook Appie en Betje laten zich van de goede kant kennen, wanneer ze samen bij ons een beetje vertroosting komen brengen voor het verlies. Appie heeft er een zwaar hoofd in, dat de dief ooit gepakt zal worden. Hij kan het weten, want in zijn jonge jaren is hij met raar volk omgegaan en hij kent de onderwereld. Maar Betje heeft vertrouwen in de rechercheurs en bovendien, vroeg of laat wordt elk kwaad gestraft. Het is juist voor die twee wel erg jammer dat de perkamenten verdwenen zijn, want als de kredietgevers dat horen, gaat de grote kruideniershal natuurlijk niet door. Tenminste dat zegt moeder. Maar hoe komt ze aan die wijsheid? Die diefstal heeft toch niets te maken met het vertrouwen, dat de leveranciers in Appie stellen, dáárvoor maakt hij zich niet ongerust. Het geld dat we nooit hebben bezeten, is eigenlijk nooit meer geweest dan een soort visitekaartje voor Appie om bij de leveranciers binnen te komen. Betje zit erbij te knikken, en ze kijkt bewonderend naar Appie op. Al komen de gestolen papieren dan misschien nooit terecht, in elk geval zullen Betje en Appie profiteren van een erfenis, die misschien nooit heeft bestaan, en van miljoenen die nooit werkelijkheid zijn geworden. Vader zal weer evenals vroeger nu eens werkeloos zijn en dan weer eens werken en de Bank van Lening zal onze enige en beste zakenrelatie blijven, maar tegen zoveel pessimisme protesteert Betje heftig. Als die kruideniershal er is, kan vader bij Appie in de zaak komen, als chef of zo iets, want wie goed doet, goed ontmoet en zo heerst er ondanks de diefstal in onze huiskamer

een sfeer van roerende vriendschap, die moeder aan het huilen maakt.

De diefstal komt natuurlijk in de kranten. Vader krijgt een boodschap dat hij op het politiebureau moet komen. Nu Jokof is vertrokken, durft juffrouw Van Bever weer niet alleen bij haar brandkast te blijven, zodat ze ons komt helpen gissen wat de commissaris vader wel zal vragen. Het duurt drie uur en dan is vader terug. De politie weet allang wie de inbraak op zijn geweten heeft, het is een oude bekende van de rechtbank, de dief wordt dag en nacht geschaduwd. Juffrouw Van Bever wordt er nog zenuwachtiger van. Ze durft voor geen goud 's nachts alleen in haar woning te slapen, maar daar zit nu eenmaal niets anders op, dus gaat ze 's avonds toch maar naar haar eenzame bed.

Het is stil in huis, overal hoor ik de kleine geluidjes van slapende mensen. Plotseling wordt er gebeld, midden in de nacht gebeld, zoiets komt bij ons soort mensen nooit voor, tenzij er een ongeluk gebeurd is. Er wordt weer gebeld, wat eigenlijk vreemd is, omdat in de steeg alle trapdeuren dag en nacht openstaan en van beneden klinkt een luide stem, die onze naam roept. Het is de stem van een telegrambesteller.

KOM ZATERDAG THUIS NIET MET VOLLEDIG SUCCES
MAAR NIET ONTEVREDEN HANS

Wie kan vermoeden dat Henri du Pont ons een telegram stuurt van ons eigen geld, inplaats van een ansichtkaart. Wat kan het betekenen dat hij niet ontevreden is, zoiets sein je toch niet als er geen reden voor bestaat? In elk geval bewijst het telegram dat Henri de dief niet is. Stel je voor dat hij zaterdag uit Parijs terugkomt met het goede nieuws dat de perkamenten veel geld waard zijn. Waar zijn

de papieren?

Zegt grootmoeder: 'Als de papieren geld waard zijn, moeten we een beloning uitloven voor degeen, die de dief aanwijst.'

Zegt moeder: 'Om geld voor die beloning te krijgen, brengen we dan de lege linnenkast naar de lommerd.'

We willen weer naar bed gaan, maar juffrouw Van Bever staat voor onze deur, in haar nachtijk en met papieren papillotjes in het haar, en ze soebat of ze voor de rest van de nacht bij ons in huis mag slapen, zo angstig is ze. En vader offert zich in een leunstoel op, maar eerst moet hij haar vertellen wat er in het telegram staat.

8

De consternatie die ik in het laatste deel van het vorige hoofdstuk heb beschreven, is een kalm, rimpelend regenplasje vergeleken bij de oceaan van opwinding die Manke Bram veroorzaakt. Hij is een liedjeszanger, die op de Zondagsmarkt in de Houttuinen nieuwe liederen verkoopt, maar door de week vent hij met de 'Asmodee', een krantje waarin schandalen breeduit worden verteld, niet met naam en toenaam en zonder adres, maar toch weet iedereen direct wie er wordt bedoeld met de rijke heer, die het arme dienstmeisje van het platteland heeft verleid toen zijn wet-tige echtgenoot op visite was bij haar zuster in Gelderland.

Komt Manke Bram de steeg in: 'Koopt en leest... koopt en leest... de Asmodee... met het verhaal van de miljoenen-erfenis en een diefstal bij een familie hier in de buurt, met platen en verhalen, niemand kan het zo mooi bedenken, maar dit is écht gebeurd... één kost een dubbeltje en drie kosten een kwartje.'

De mensen grissen hem de kranten uit de hand. Iedereen

legt graag tien centen voor een verhaal neer, dat ze al lang kennen. En wie te zuinig is om zelf te betalen, staat naast een ander mee te lezen. Er zijn ook lui die het hardop voorlezen aan iedereen die voorbij gaat.

Een tijdlang hebben we in onze familie zo'n krantje bewaard, min of meer als wettig en overtuigend bewijs dat het verhaal van de miljoenen geen verzinsel is, maar dat stukgelezen vod is bij een verhuizing zoekgeraakt en ik ken de tekst niet letterlijk uit het hoofd. Het is een verhaal vol openlijke en bedekte toespelingen op de erfenis en op de manier waarop die papieren bij mijn vader terecht zijn gekomen. We hebben er eigenlijk geen recht op, want grootmoeder Jans heeft indertijd die papieren niet gedeeld met haar broer en de kinderen van die broer hebben dus ook recht, zoek maar uit, maar één ding is zeker, wij zijn de inhalige familie en de lui van Vlooienburg zijn door ons bestolen, tenminste volgens dat krantje.

Zegt grootmoeder: 'Ten eerste kan ik niet lezen, ten tweede is alles wat erin staat klinklare leugen en ten derde maak ik me pas zenuwachtig als ze de waarheid over me vertellen.'

Dat kan grootmoeder nu wel beweren, maar als moeder uit het krantje voorleest dat wij eigenlijk dieven zijn, die bij juffrouw Van Bever hebben ingebroken om op die manier de familie van Vlooienburg een rechtmatig aandeel in de erfenis te kunnen onthouden, wordt ze zo kwaad dat ze naar neef Simon en naar neef Gerrit wil gaan om daar de tafel om te keren en de schilderijen van de wand te slaan.

Zegt moeder: 'Nu begrijp ik waarom de mensen zeggen dat iemand kan liegen alsof het gedrukt staat.'

En in die lang niet serene atmosfeer komen 's avonds diezelfde neef Gerrit en neef Simon op visite. Grootmoeder zegt dat onze huiskamer lijkt op de spreekkamer van de

busdokter: de een is niet goed aangekleed of de ander begint zich alvast uit te kleden. Neef Simon komt nog even over de erfenis spreken. Moeder vindt dat sommige mensen de betekenis van het woord fatsoen altijd verkeerd opvatten.

Ze beginnen met een lang verhaal. Thuis hebben ze met hun vrouwen slaande ruzie, want die houden vol dat ze recht hebben op de helft van de miljoenen. De mannen zeggen dat ze van zulke dingen geen verstand hebben. Tenslotte gaan ze naar Jan Hendrik van Tricht in de Hoogstraat, die geen advocaat is maar een zaakwaarnemer en rechtskundig adviseur, een soort tweedehands advocaat, een beetje versleten, maar toch nog best te gebruiken. Aan die vertellen ze alles wat ze weten of menen te weten. Zegt die zakenwaarnemer dat ze recht hebben op een stuk erfenis. Als het voor de rechtbank wordt gegoooid, zullen ze beslist winnen. Geen wonder dat hij zo iets zegt, die Van Tricht, want een advocaat die zijn klanten van tevoren waarschuwt dat ze zullen verliezen, houdt geen klant over. Die Van Tricht raadt hun aan gewoon bij ons op visite te gaan en ons te overbluffen, maar als dat die avond niet lukt, staan ze later weer op straat en de zaakwaarnemer wil geen geld zien, alleen wil hij een handtekening dat hij vijf procent krijgt van hun aandeel in de erfenis en natuurlijk alle onkosten direct vergoed, en die handtekening geven ze hem. Nou, en die deurwaarder komt ook van die tweedehands advocaat. Dat heeft Van Tricht op zijn eigen houtje gedaan, want die handtekening van de vijf procent en de onkosten vooruit hebben ze al gezet, dus die Van Tricht wil zijn eigen belangen veilig stellen en dat doet hij door op de papieren beslag te laten leggen, maar als de deurwaarder komt, zijn de perkamenten juist gestolen en het hele spel kaarten dat zo mooi geschud is, ligt weer door elkaar.

De familie van Vlooienburg zit bij elkaar te delibereren wat ze zullen doen, zullen ze zich door die zaakwaarnemer laten helpen, ja of nee? Juist op dat ogenblik komt Manke Bram bij hen de straat in. Als ze de 'Asmodee' hebben gelezen, weten ze dat die zaakwaarnemer daarachter zit, en dat doet de deur dicht, want al hebben ze dan ook jaren ruzie met ons, als zo'n schendblaadje zich met onze familie gaat bemoeien, kruipt het bloed waar het niet gaan kan en dan staan ze naast ons.

Het is erg roerend, maar het wordt nog veel indrukwekkender, want neef Simon gaat naar het politiebureau om met de commissaris te spreken over die zaakwaarnemer Van Tricht en zijn papier met de handtekening voor vijf procent en de onkosten. De commissaris stelt hem gerust: ze hebben die Van Tricht al lang in de gaten. Zodra hij lastig gaat worden, pakken ze hem en stoppen hem in de cel. Natuurlijk praat de commissaris ook over de diefstal en dat de politie de dief wel te pakken zal krijgen en waarom gaat U niet open en eerlijk met de familie in de Markensteeg spreken, het zijn toch doodfatsoenlijke mensen, die niemand voor een koper halfje zullen bezwendelen, en zo zitten neef Gerrit en neef Simon weer bij ons op visite, omdat de politie dat heeft gezegd.

Dat hele verhaal komt er bij die twee zo oprecht en eerlijk uit dat grootmoeder opstaat en hun een hand geeft, gewoon oudejaarsavond, dan is alles vergeten en laten we elkaar maar als goede vrienden beschouwen en niet langer als vijanden tegenover elkander zitten. Het eerste wat we doen is elkaar een hand geven en een streep zetten onder alles wat gebeurd is, het tweede is dat neef Simon en neef Gerrit nu goed moeten weten dat we geen cent bezitten, alleen is er een telegram van Henri du Pont dat het kan vriezen of dooien en de politie weet wie de dader van de diefstal is.

Zegt neef Gerrit: 'Het enige wat wij weten is dat de ruzie in de familie is bijgelegd, en dat heeft de erfenis in elk geval veroorzaakt.'

Maar de erfenis heeft ook veroorzaakt dat Appie en Betje goede vrienden zijn geworden. Appie komt grootmoeder op straat tegen. Zij is de tweede aan wie hij vertelt dat hij en Betje over een maand gaan trouwen, de eerste is zijn eigen moeder. De hele steeg weet het nu binnen een half uur, en er wordt een feestcommissie benoemd die de bruiloft moet voorbereiden, want zo gaat het altijd onder de lui die met stalletjes langs de kant staan. Jonas Slap, de barbier, is er de voorzitter van. Of eigenlijk is Jonas niet alleen de voorzitter, hij is in zijn eentje de hele feestcommissie tegelijk, want de leden zitten er maar voor gist en kaneelwater bij. Jonas sjouwt langs alle burens voor een bijdrage in de feestviering en dus komt hij ook bij ons om wat geld, want de steeg moet versierd worden en er moet een draaiorgel komen en zo.

Vader zegt dat hij een kleinigheid kan missen, meer niet, maar nu Jonas toch hier is wil hij hem wel vertellen dat hij hem een misselijke vent vindt: eerst bij ons de deur platlopen en de gevel versieren met 'Hulde aan de erfgenamen', zolang hij denkt dat er wat te halen is, en na de diefstal ons in de maling laten nemen door de hele scheersalon. Jonas heeft de gevel niet versierd, of eigenlijk heeft hij dat wel gedaan, maar juffrouw Van Bever heeft dat op haar geweten. Zij vraagt hem het draaiorgel te laten komen en het huis te versieren. Jawel, en iedereen heeft een kleinigheid gegeven voor de feestvreugde, zelfs de zusjes van één hoog, of eigenlijk niet de zusjes, maar hun gemeenschappelijke vriend, die Jonas langs de deur van de scheersalon ziet schuiven, net als wij naar het station gaan.

Vader veert plotseling op. Jonas vertelt hem iets, wat

niemand nog weet. Zo, dus de vriend van Sientje en Dientje is boven geweest, terwijl onze familie op het perron met Henri du Pont staat te praten? Dat moet de commissaris van politie weten. Opeens ziet iedereen duidelijk wat er gebeurd is. De zusjes staan bij ons aan de deur te luisteren, als juffrouw Van Bever vertelt dat de papieren bij haar in de brandkast liggen. Daarna komen die twee kwinkkwank-floddermadammekes bij ons binnen zogenaamd om ons te feliciteren, maar onderwijl kijken ze goed uit en waar-schuwen ze de vriend, die de brandkast leeg haalt.

Vader gaat naar het politiebureau en neef Gerrit en neef Simon beginnen aan moeder en grootmoeder alle bijzonderheden te vertellen van alles wat er de laatste tien jaar in hun gezinnen is gebeurd, want zo lang zijn ze vijanden van ons geweest en nu we weer vrienden zijn moeten we toch alles van elkaar weten.

9

Het is zaterdagmiddag twaalf uur. Er zit een groot gezelschap in onze kleine woning. Vader, moeder, grootmoeder en ik, dat zijn vier, en Jonas Slap en Appie en Betje, dat zijn zeven, en juffrouw Van Bever met haar zoon zijn negen, en dan komt neef Simon en neef Gerrit elk met hun vrouw, negen en vier is dertien, en Gommetje maakt de veertien vol. De mensen puilen uit de kleine kamertjes, alleen de keuken is vrijgebleven, want daar staat de koffie te koken, een grote ketel vol voor al die mensen. Er wordt op de deur geklopt en het is oom Max, dat is dus de vijftiende die er nog bij moet. Iedereen schuift een eindje op. Gommetje begint te zeuren om een ijsje. Iedereen krijgt de neiging om ruzie te maken, maar dat is het ongeduld, want we zitten te wachten op Henri du Pont, die getelegrafeerd

heeft dat hij tegen deze tijd bij ons in de steeg kan zijn.

Het loopt tegen half een en plotseling horen we buiten lawaai, de hele steeg is in rep en roer en oom Max wringt zich naar het venster en roept dat de steeg vol politie-agenten is, wat een geweldige opschudding veroorzaakt. Iedereen wil nu naar de voorkamer en daar kunnen nu eenmaal geen vijftien mensen naast elkaar voor het raam staan. Maar de steeg is afgezet, er mag niemand in of uit, en er staan drie agenten bij ons voor de deur, met het gezicht naar de gevel, en aan de overkant staan agenten die naar het dak kijken, en dat horen we allemaal van oom Max, die zogezegd een ooggetuigeverslag geeft. Maar uit de keuken klinkt de stem van grootmoeder, die ook agenten ziet, nu aan de achterkant van ons huis, ze lopen in de stukjes tuin, en aan de overkant achteruit staan twee agenten op het dak, het lijkt wel het beleg en het ontzet van Leiden.

Oom Max aan de voorkant en grootmoeder in de keuken geven nu soms om de beurt en meestal tegelijkertijd een ooggetuigenverslag. In de stampvolle kamertjes golft de mensenmenigte heen en weer, tenminste voor zover er wat te golven valt. Als het in de steeg spannend is wil iedereen naar de voorkamer, en als grootmoeder aan het woord is probeert iedereen in het keukentje te komen, maar in elk geval ons hele huis is omsingeld door de politie, er kan geen muis in of uit.

Roept oom Max opeens: 'De commissaris komt de steeg in.'

Het is opeens doodstil buiten en in onze woning spreekt ook niemand, er wordt niet geduwd, alleen oom Max maakt van de gelegenheid gebruik om het raam open te schuiven en meteen horen we duidelijk dat de commissaris roept: 'Alle mensen naar binnen... en de ramen dicht, niemand mag voor het venster blijven staan, er kan worden geschoten.'

Opeens dringt iedereen angstig naar het alkoof en juffrouw Van Bever zit op haar stoel midden in een draaikolk van zenuwachtige mensen, maar oom Max blijft bij het venster staan, want onkruid vergaat niet en waarom zou de politie op hem schieten? Maar hij schrikt geweldig, als de commissaris en twee agenten met getrokken revolver bij ons het portiek instappen. Iedereen begrijpt dat het niet op ons gemunt is, maar op de zusjes van één hoog. We horen gekraak en gebons beneden, maar ook in onze kamer klinkt gebons, want juffrouw Van Bever is van haar stoel op de grond gevallen en gilt dat zij zonder zenuwtoeval nooit meer uit ons huis weg zal komen. Vader gaat op het portaal staan en fluistert voor de nu weer stilgeworden troep mensen een soort verslag. De zusjes van één hoog zijn wel thuis, maar doen niet open. Juffrouw Van Bever, die eventjes kalm is, weet zeker dat Dientje en Sientje vannacht om half vier zijn thuisgekomen en dat de vriend op visite is.

Beneden schreeuwt een rechercheur dat hij in naam der wet de deur zal rinkinken en als hij drie heeft geteld klinkt er een luide knal. We horen de zusjes gillen en opeens is er weer stilte waarin we de stem van de rechercheur horen zeggen: 'Handen omhoog, jij ook Frans.'

Aan het venster in de voorkamer ziet oom Max dat de zusjes en hun vriend geboeid worden weggebracht. Opeens gaat bij ons de deur open en er komt een deftige man binnen. Het is de commissaris met een pak papieren in de hand. Hij hoeft geen woord te zeggen, want iedereen begrijpt dat het onze perkamenten zijn. De commissaris heeft al die tijd wel geweten dat Frans de dader is. Twee jaar lang zit de politie achter deze schurk aan, maar nu hebben ze hem eindelijk te pakken en hij gaat voor een jaartje of wat het schuurtje in met Sientje en Dientje, die zijn lokvogels zijn voor het uithoren van onnozele buitenmannetjes en dan gaat Frans er later op af om in te breken.

Het is half drie als Henri du Pont eindelijk arriveert en al praat iedereen natuurlijk over de diefstal en het schandaal in de buurt, wanneer Henri eindelijk op een stoel zit, zwijgt iedereen.

Zegt Henri: 'Al is de erfenis niet zo verschrikkelijk veel waard, toch heb ik groot nieuws, want niet alleen dat ik het geld van de reis terug heb, maar de perkamenten brengen tweeduizend gulden op, omdat ze voor een museum belangrijk zijn.'

Het komt hierop neer dat de papieren behoren bij ons eiland, maar veertig jaar geleden hebben ze in Nicaragua een wet aangenomen dat die oude papieren niet meer geldig zijn, alhoewel ze door de regering worden opgekocht als museumstukken. Bij elkaar brengen ze tweeduizend gulden op, wat toch altijd tweeduizend gulden meer is dan helemaal niets. Iedereen zit zwijgend te rekenen en neef Simon en neef Gerrit fluisteren tegen hun vrouwen, maar grootmoeder staat op en zegt duidelijk, zodat iedereen het hoort, tegen vader dat hij delen moet, eerlijk is eerlijk. Die tweeduizend gulden moeten onder de familie worden verdeeld, de lui van Vlooienburg hun portie en oom Max en wij, en dan zullen we wel zien wat er overblijft. Neef Gerrit zegt dat eerst de pandjes die wij in de lommerd hebben staan moeten worden afgelost, want tenslotte zijn dat de onkosten geweest om Henri naar Parijs te sturen en onkosten worden zagezegd door de firma gedragen en pas daarna zullen ze gaan delen.

Zegt moeder: 'We hebben al die tijd gedroomd en nu zijn we wakker geworden, het gewone leven gaat weer beginnen, met zijn zorgen en zijn armoe.'

Maar in elk geval gaat de levensmiddelenhal door. De kredietgevers trekken zich niet terug. Appie heeft het met Betje uitvoerig besproken, vader kan bij hem in de hal ko-

men werken, als chef zullen we maar zeggen, chef in de middelste afdeling van de hal; in de eerste hal zal Appie zelf zijn en in de derde Betje.

Zegt Betje: 'We gaan de hal noemen: De Vriendschap.'

Zegt moeder: 'Als ik de balans opmaak, hebben we vrede gesloten met de hele familie... enne... de pandjes komen uit de lommerd... enne we kunnen ons misschien nog een paar nieuwe dingen aanschaffen.'

Zegt vader: 'Vergeet niet dat Appie en Betje gaan trouwen, en hoe is dat allemaal gekomen? Door het Geld, door niets anders dan door het Geld. Het Geld alleen regeert de wereld.'

Peinst moeder hardop: 'Of de liefde...'

Jiddisje (Joodse) honderdduizend. Deze uitdrukking wordt overdrachtelijk gebruikt om te hoog gespannen verwachtingen tot de ware, meestal zeer kleine afmetingen terug te brengen. Letterlijk duidt zij aan dat het bedrag van een financiële meevaller belachelijk is opgeschroefd.

Afscheid

De grandeur van de oude buurt zal voortleven in vergeelde boeken, in schilderijen en prenten en misschien in een paar huizen, die op de Monumentenlijst staan. Waar hangt de heugenis aan de doodgewone arme slokkers? Wie herinnert zich het beeld van de dallesmannetjes en oggeneb-bisjvrouwwtjes? Hun duizenden levens tezamen waren nog niet belangrijk genoeg om één korreltje cement te vormen in de sokkel, waarop de grote mannen der historie te kijk of aan de kaak staan?

Ik wist, dat de graafmachines van alle kanten de buurt hadden besprongen. De slopers waren hun onstuitbare opmars begonnen. Hun stormrammen beukten de muren. Hun knechten klauterden tegen de wallen omhoog. Er was geen verdediging. De mortel stoof in wolken van as en stof door de straten.

Ik dacht: nog eenmaal wil ik door de wereld van destijds wandelen. Nog eenmaal zoeken naar iets, waarvan ik weet dat het er niet meer is. Ik wilde mij zelf dwingen te denken aan de alledaagse mensen, die ik heb gekend. Van de stenen buurt kan ik afscheid nemen, van de mensen niet.

In de Vrolik- en Blasiusbuurt begon ik. Die straten zijn nog niet aan de beurt om gesloopt te worden. Maar lang zal het niet meer duren, dan neemt de gemeenteraad een besluit: wég duizend huizen. Destijds was hier een niet zo

gloednieuwe, maar toch nog moderne uitleg van de oude stad. De woningen telden één kamertje meer, de wanden waren versierd met een latje, dat zich lambrizing liet noemen. Er konden pulletjes op staan. De mensen uit de oude buurt, die een tikje in de verdiensten waren gekomen en schoon genoeg hadden van de muurloze begrenzing van een aan tradities gebonden buurt, trokken stoutmoedig over de brede wateren van de Mauritskade. De buurt opzij van het Weesperpoortstation stak vol met nieuwe frisse namen. Beukenweg, Iepenweg, Eikenweg.

Zeiden de diamantslijpers:

'Beukenweg, Iepenweg, Eikenweg... straks is een steentje weg.' Onverzwelgbare weelde, het Oosterpark was vlak naast de deur. Op de vrije ochtend van de Sabbath liepen de mannen eindeloze rondjes om het grote grasveld, ernstig pratend over de wisselvalligheden van het vak en de kansen van de SDAP in district III, tegen Otto, die de liberalen wilde vertegenwoordigen. Op zondagmorgen speelde in de muziktent een kapel van blaaspoepen meeslepende walsen uit Wenen.

Vergeefs zoek ik nu naar punten van oriëntering. Ergens verderop liep vroeger het Padje. Een klein weggetje langs de pallsaden van het rangeerterrein. Het was er altijd stil, zelfs midden op de dag. De geur van een diepliggend grasland (nu staat de Amstelbrouwerij er hoge dividenden te fokken) mengde zich met de natte stoom der treinen. De hosseklossende goederenspoortjes schenen het parkeerterrein nooit te verlaten. Vermoeide locomotiefjes lieten zich door mannetjes met blauwe boezeroentjes en glimmende koperen kromme speelgoedtoetertjes heen en weer treiteren. Als zo'n lange lijs van een trein helemaal uit elkaar was geblazen, bleef er één wagon achter. Die kreeg van de locomotief een stevige duw tegen zijn achterwerk en reed

dan, voortgejaagd door zijn eigen gewicht, holderdebolder over wissels en rails naar onbekende verten. De locomotiefjes sjokten, sisten, puften en kreunden. Heen en weer. Dwars door dat treinen- en seinengedoe kankaneerde de Gooise Stoomtram, als een branie-achtig burgermensje, dat naar de bruiloft van haar enige dochter moet en bang is, dat ze te laat op het stadhuis komt. De Gooise met het kakineus heen en weer gedraai van de achterste wagen, fluitend en bellend. Zie je me niet, dan hoor je me wel. Het Padje misschien niet meer dan drie honderd meter lang, was te midden van al dat tumult, het romantische scharrelaantje. Op het lage weiland stookten kwajongens in de avonduren fikkies, waarop ze aardappelen piepten. De prikkelende geur van rook hing als een sluier over het stille weggetje.

Ik steek de Sarphatistraat over waar vroeger bij de Muiderpoort de paarden van de cavaleriekazerne woonden. Het paardenvolk kwam alleen in de oude buurten als het in de stad onrustig was. Een staking of een niet zo onschuldig relletje. De potige boerenjongens met hun rode grove gezichten zaten geklemd tussen knol en zwarte kolbak, langs de zadels staken de karabijnen met hun korte loop omlaag, de kolf naar boven. Dan snelde de waarschuwing door alle straten:

‘Pas op, de liefdezusters zijn in aantocht.’

Ik steek de Sarphatistraat over, en ga de Roetersstraat in. Kijk, kijk, je kunt zelfs nu nog precies zien, dat destijds hier ook een ingang van de grote tramremise was. De grote deuren zijn er nog. In het asfalt liggen de moeten van de rails. Achter de Valckeniersstraat deinde destijds een peuterig pontje. Je kon met dat zeekasteel de omweg naar de Muidergracht via de Muiderpoortbrug met een paar hon-

derd meter bekorten. Niet dat in die tijd ooit iemand háást had, maar genoeg mensen waren te lammenadig om héééé- lemaal naar de Muiderpoort te stiefelen. Voor die Jan-kak-makkelijks waagde de pontjesbaas ontelbare malen per dag zijn kostbaar leven op de wilde wateren van de Muiderprutsloot. Zijn beste uur viel 's avonds na twaalfen. De conducteurs, die met de laatste wagen uit de hele stad naar de remise waren gekomen kochten eerst wat gezelligheid bij de kastelein van de overkant. Aan hen verdiende vervolgens de pontjesbaas een paar duppies per dag. Wie liet zo'n kapitaal bedrag liggen in die dagen toen het leven brandduur was en een ei zelfs twee centen kostte? Die het kleine niet eert, is het grote niet weerd, zeiden de mensen, nou en de baas van de pont wist van varen en van sparen, hij pieremegoggelde eigen huizen bij elkaar.

De laatste wagen. Een gezellige tramwagen met een oubol- lige wagenbestuurder en een slaperige conducteur. Voor- dat ze naar de remise reden, plaatsten ze op het voorlicht een ijzeren plaat met uitgestanste letter

R

De R-tram behoefde aan geen enkele halte te stoppen, maar elke nachtbraker, die langs de rails ging staan en zijn hand opstak mocht meerijden. Gratis! De dienst was im- mers afgelopen. Maar hij betaalde met een rondje sigaren, merk 'Krijgertje'.

Grinnikten de mensen:

'Ik heb gisteravond nog net de raatste tram kunnen ha- len.'

...want tot de folklore van de buurt behoorde een con- stante comédie van vergissingen, waarbij de letters l en r

ten nauwste betrokken waren.

In die dagen reden de mensen nog voor hun plezier in de tram. Zeiden vader en moeder:

‘Volgende week ben je jarig. Wat wil je hebben?’

‘Ik wil met de tram.’

‘Goed, we gaan met de tram. Dat is dan je cadeautje.’

‘Met de *open* tram?’

‘Als het mooi weer is, gaan we met de open tram.’

‘Met lijn drie?’

‘Hoor me zo’n kind eens aan. Die wil met lijn drie. Je denkt zeker, dat we de *hele* dag de tijd hebben.’

Lijn drie was de langste lijn van de stad. Van iemand met een fors postuur zei men:

‘Daar gaat lijn drie met de bijwagen.’

Alle open trams stonden in een kluitje bij elkaar in de remise. Als ze ’s zomers in de duizelingwekkende vaart over de rails snelden, was het ijsingwekkend te zien hoe de conducteurs als slingerapen buiten-om klauterden om de ritprijs van een stuiver te innen.

Tegenover de ingang van Artis is nu een garage, die de mensen uit de buurt trouw ‘Plancius’ bleven noemen. In Plancius, waar ze vergaderingen hielden met wel duizend bezoekers, moet nog vroeger een synagoge gevestigd zijn geweest. Boven de deur prijkt het Schild van David. In de Franse Laan staat nog steeds het gebouw van de ANDB. Alleen de bond zelf is aan verval van krachten overleden. De mechanische dop, waar de slijpers veertig jaar geleden om lachten, is intussen ouderwets geworden. Diamantslijpen is nu een kwestie van machientjes. Mekaniekjes weten beter waar de vier en zestig vlakken van het steentje moeten liggen dan vroeger jaren de knapste en vlugste slijper. Het Portugeese Gasthuis aan de overkant is nu Joodse Invalide. De Jee-Ie op het Weesperplein is nu gasthuis. Alles

wordt op de duur een kwestie van stuivertje wisselen. De Parkschouwburg. Ik herinner me het theater als een uitgebrande bouwval. Met een clubje jongens uit de buurt hadden we onderaan de wallekant een ingang geprutst. Ratten als Vlaamse reuzen speelden pantomimes op het in elkaar gezakte toneel. Wij zaten in de verkoolde stalles en lazen elkaar voor uit boekjes, die we niet mochten kennen. Later ging de bouwval tegen de vlakte. Toen werd 'de Parkschouwburg' een braakliggend stuk grond, waar meetings konden worden gehouden. En nog later werd het een korfbalterrein.

Ik loop door de Kerkstraat. Rechts staat nog altijd de achtergevel van het oude Jodengasthuis en van het tehuis voor oude mannetjes en vrouwtjes. Daar in dat pijpelaatje, de Manegestraat, kwamen vroeg of laat alle emigranten uit Oost Europa terecht. Ze hokten er in kelders, in benedenhuizen, in opkamertjes, een, twee en drie hoog, en in afgeschoten optrekjes op de zolders. Geen straatje in West Europa heeft op zo weinig vierkante meters, zoveel mensen geherbergd. De mannen liepen in lange zwarte jassen, en met brede hoeden op het hoofd. Ze deden indrukwekkend met hun krullende zwarte baarden, langs hun slapen bengelden de gekrulde lokjes, de pyes, eigenlijk een soort uithangborden. Voorbijgangers wisten: onder die pyes leeft een orthodox man.

Ze liepen altijd gebogen met een ietwat kromme rug, de curve van die rug is familie-bezit. Overal ter wereld zijn ze aan hun rug te herkennen, tot in het verste geslacht, al worden ze onderkoning van Ookwambibi. Ze verborgen de handen achter het lichaam in de mouw van de tegenovergestelde arm. Ze sjouwden altijd met levende karper, die ze bij hun vaste visboer kochten. De echte gelovige eet slechts vis, die levend uit stromend water is gekomen. De

karpers hielden ze eerst een paar dagen vers in een emmer leidingwater. Als het beest volgens de regels geslacht was, werd het toebereid met zoetigheid en zoutigheid, tot de gefillte fisch, die de Amsterdamse Joden nauwelijks konden waarnemen, maar die waren dan ook van Polen vreemd. In de achterkamertjes van de Manegestraat zaten grijsaards in rommelige huiskamers geleerde boeken te bestuderen. In de kamer ernaast zat een gezelschap grijsaards bij elkaar luid te bidden. Vlakbij was het Russensjoeltje, hun synagoge-van-eigen-teelt. Heinrich Heine heeft geschreven, dat dansen is: bidden met de voeten. Maar dan had hij eens de poleikum uit de Manegestraat moeten zien, wanneer die hun Schepper naderden. Ze baden met hun voeten, hun handen, hun borstspieren, hun hals en hoofd, en vooral baden ze met hun stembanden. Ze klaagden hun leed uit, ze vernederden zich, ze smeekten om genade. Zwaaiend in de wind, als cypressen, zing-zang-zongen ze de heilige melodieën. Elke dag kwamen nieuwe bewoners de propvolle Manegestraat voller maken. Familieleden, en vrienden en wildvreemden, iedereen beladen met het onmogelijke armoedige zoodje huisraad, dat landverhuizers altijd hebben meegesleept zolang de onverdraagzame wereld bestaat. Doortrekkenden op weg naar familieleden en vrienden in Amerika.

Het Veldt, zoals de Nieuwe Kerkstraat, niet officieel heette, liep tot aan de Weesperstraat. Twee rijen deftige huizen. In het huis waar ze nu accumulatoren repareren, was destijds de Portugese vleeshal. Alle vlees, dat onder rabbinaal toezicht is geslacht, is kosher, jawel, maar voor de kenners bestaat er wel degelijk verschil tussen een geslachte Hoogduitse en een geslachte Sefardische koe. In de slagerswinkels kwam een stuk standsverschil voor de dag. De armsten kochten hun vlees bij de kopslager. Een treetje

hoger verdienden de koshere slagers, die ossenvlees onder toezicht verkochten tegen dure prijzen. Nog hoger op de ladder werden de slagers uit de hal in de Amstelstraat, de Hoogduitse hal, rijk.

Als een vrouwtje te kennen wilde geven, dat haar man een goed stuk geld verdiende, snoefde ze:

‘Ik haal mijn vlees altijd bij van Rijn in de hal.’

Als een jongen een meisje mee naar huis bracht, dat beslist niet vroom was en ook niet tot de mooisten behoorde, smaalde de familie:

‘Kijk toe, voor zoiets moet hij buiten de hal halen.’

En ver boven de duurste slager uit de hal der Hoogduitsen, troonde de minste slager uit de Portugese hal in de Kerkstraat.

Het was geen toeval, dat de vleeshal der Sefardiërs juist daar in de Kerkstraat te vinden was. Aan de andere kant van de Weesperstraat liep de Kerkstraat door. Maar daar was het: de Portugese Kerkstraat. Daar heeft Israel Querido gewoond en Maantje, zijn geniale broer. En Monnetje Miranda kwam er vandaan, een van de bekwaamste regenten, die in de goede stad Amsterdam ooit aan het roer heeft gestaan. (Een poen met Nederlands paspoort heeft in het kamp van Amersfoort het leven uit zijn lichaam getrapt.)

De winkeltjes in deze contreien verkochten op één dag meer rijst dan alle andere winkeltjes in de buurt gedurende een hele week bij elkaar. Behalve hun adellijke namen en de trots op hun afkomst, hebben de Sefardiërs uit Spanje een voorliefde voor rijst meegebracht, die ze tot het einde der dagen nooit zullen kwijtraken. Ze spraken geen Oost-Yiddish, en geen West-Yiddish, maar een patois van Spaans en Portugees, aangevuld met ietwat vreemd toegepaste

Nederlandse zegswijzen. De Hoogduitse Joden wensten elkaar op de feestdagen: Gut Jontof. De Sefardiërs zeiden plechtig: Boas festas. In de Markensteeg scholden ze de Portugese jongetjes voor: Kiejaajs, maar thuis in de Kerkstraat, zei dat zelfde joggie tegen zijn moeder: 'Kiejaai de nuevo?' is er nog wat nieuws? Als ik bij mijn vriendje Jopie Andrade Leao de Taxeira de Mattos thuis speelde, zei zijn moeder: 'Geef dat tedeske jongetje ook een stuk pria-leet'... hetgeen betekende: 'Geef dat Hoogduitse jongetje ook een stuk kook.'

De broodfabriek van Ceres op de Prinsengracht was eens de bezienswaardigheid van de buurt. Maar voor de bewoners van de Kerkstraat was het de sensatie van hun eeuw.

'Wat een huis, wat een huis.'

Aan de Prinsengracht lagen de lichters met graan tegen de loswal. Meneer Ceres stak een grote gonje slurf uit het dakraam en slobberde zo'n schuit in een mum van tijd helemaal leeg. En aan de andere kant liet meneer Ceres de lankies, de knippies, de fijntjes en de galletjes, bruin gebakken zo maar, holderdebolder in de bakkerskarretjes rollen. Wat een huis, wat een huis.

Vlakbij was het oude schoolgebouw waar de kinderen heengesleurd werden, die aan hoofdzeer leden, een pargkop hadden ze. Wie daaraan leed, werd kaal geschoren als een biljartbal, daarna vette de zuster de naakte kruin in met een kwalijk riekende zalf, en vervolgens draaide ze een ellenlang verband om de arme schedel. Met een witte kap, en klagelijk huilend kwam zo'n kind uit de Favuspolikliniek. De moeder stond klaar met een ijsmuts, om die over de kap van de oneer heen te sjarren.

Zei zo'n moeder ongevraagd:

'Mijn Roewie heeft geen parg. Hij is alleen maar een

beetje klierachtig van gestel.'

Maar zijn vriendjes sarden.

'Roewie, wanneer moet je weer naar de Prinsengracht? Ze hangen je met je kap in een katrol en dan trekken ze jou er zo onder uit. Dan gaan de klieren vanzelf mee.'

Over de oorzaak van favus, het hoofdzeer, had de buurt zeer gedecideerde oordelen.

'Eet je peer niet met schil en al op. Daar krijg je een parg van.'

'Zit niet met je handen aan je krentensjnabel te plukken. Als je met je vingers in je haar komt, heb je zo'n parg.'

Een krentensjnabel was een bezoeking van krentachtige ontstekinkjes rondom de mondhoeken. Er werd met stelligheid beweerd, dat zo'n ontstoken mond de straf was voor veel en te vaak snoepen. Vooral taartjes moesten worden gemeden door iedereen met aanleg voor krentensjnabel.

De taartjeswinkel van Wiedijk was om de hoek, in de Weesperstraat en daar is nu nog de apotheek van Van der Plaats, en in dat grote huis aan de overkant vond je eertijds de leerwinkel van meneer De Nooy. Met grote letters stond zijn naam op de ruiten:

A. DE NOOY

Bigotte mensen weigerden die naam uit te spreken. Het herinnerde hen te veel aan de naam van het Opperwezen, en die naam mag immers niet ijdellijk worden gebruikt. Daarom zeiden ze: meneer Addenom.

Verderop tussen Kerkstraat en Keizersgracht staat een groot winkelhuis. Weet U welke firma daar gevestigd was, wéét U het nog? Daar was nou 'de Zon', een nering te

groot om doodgewoon een garen- en bandwinkel te worden genoemd. Er kwam toen juist een nieuw woord in de mode: manufacturenwinkel. De eerste vestiging van een roekeloze firma, die zich zeer onlangs op het gevaarvolle pad van de textielhandel had gewaagd. Ene meneer Vroom en ene meneer Dreesmann.

De mensen uit de buurt hadden geen vóórgevoel van de glorieuze opgang, die deze twee handelslui zouden beleven. Ze kenden de firmanten niet eens. Zij waren vertrouwd met de chef van 'de Zon', een dwergachtig enigszins verknipt mannetje. Zijn humeur was zonniger dan de naam van de nering. Hij kende iedereen. Iedereen kende hem. Die winkel was zo bekend, dat hij een plaats kreeg in het spraakgebruik.

'Ik voel me niet zo goed tegenwoordig. De dokter zegt, dat ik meer in de zon moet.'

'Nou, misschien kan U winkeljuffrouw worden bij Vroom in de Weesperstraat. Bent U de hele dag in 'de Zon'.

Een eindje verder in de Weesperstraat was de broodjeswinkel van een man, die 'juffrouwtje' werd genoemd, en hij vond het nog grappig ook. Zijn specialiteit was een hoog gillend lachje en roombroodjes, een zacht zoetig meelgebak, dat in de vorm van een halve schelp werd gekneed. In elke schelp zat een kwak dikke gele room. Je kon er 's avonds om twaalf uur nog terecht. Meestal at je de zoetigheden voor de toonbank staande op.

Giechelde het juffrouwtje:

'Ik krijg negen centen van U, voor drie roombroodjes.'

'Ik heb maar acht centen bij me.'

'Nou dan houd ik een cent aan U te goed. Volgende keer een cent extra.'

Maar hij vroeg nooit naar de uitstaande schuld, en hij pofte steeds weer opnieuw. Dat ventje moet schatrijk ge-

weest zijn van geld, dat hij nooit van zijn klanten ontving.

En daar vooraan was de winkel waar ze potloden en kroontjespennen verkochten. Was dat nou een winkel van Vlieger, of was die destijds nog alleen maar op Rapenburg? De winkel in de Weesperstraat was een magazijn van toverachtige voorwerpen. Een doezelaar van een cent; daar kon je op school de goorste tekeningen mee verwazigen tot een niet slechte navolging van Maris. Gewone griffels en leien, en Fabergriffels, die van een zacht kalkachtig gesteente werden gemaakt, en het midden hielden tussen krijt en fondant. Sponzendozen met twee opbergruimten. Aan de ene kant was plaats voor een vochtig stukje zeemleer en een wit boontje; aan de andere kant voor een kledderig nat lelletje spons dat zijn eenzaamheid deelde met een bruin boontje. De boontjes ontkiemden in de vochtige donkerte tot een raar soort tauge.

In een bakje op de toonbank lagen de kroontjespennen en de dunne penhouderstokjes, en de potloden met een klein busje en een stukje vlakelastiek aan het eind. Er stonden potjes inkt, 'Kaisertinte'. Het was een huis met twee uitstalkasten en een stoep van een tree of zes in het midden. Op de ene ruit stond geschilderd:

Schrijf

...dan kwam de stoep, en op de andere ruit stond:

Behoeften

Voor de kuise mensen in de buurt waren die opschriften aanleiding tot een kapitale grap.

'Vandaag of morgen ga ik naar binnen en zeg: meneer, mag ik voor twee centen behoeften, maar goed ingepakt.'

Daar is het Jonas Daniel Meyerplein met de Grote Sjoel en de Nije Sjoel en de Obbene Sjoel, synagoges, die nu tot wrakken zijn vervallen. De kinderen van de buurt vertelden elkander de sage van de lepe Jonas Daniel Meyer, die slimmer was dan alle andere mensen bij elkaar. De ingang van de grote Synagoge mocht niet te dicht bij de rooilijn komen. Waarom niet? Dáárom niet. Weet ik véél! Maar het terrein was net groot genoeg voor een sjoel, te klein evenwel om er eerst een binnenplaats te maken en daarna een bedehuis op te zetten. Sjat wat, zei Jonas Daniel. Dan maak ik aan de pleinkant niet de ingang, maar de *uitgang*. En daarom gaan de deuren van de hoofdingang naar buiten open.

Als de Sabbath gevierd werd zaten de jongens aan de voeten van de voorganger te wachten, totdat de beker met zoete rozijnenwijn rondging. Door de week speelden ze voor de Synagoge ontelbare partijtjes goalschieten, die stuk voor stuk belangrijker waren dan de belangrijkste interland-wedstrijd.

Op de hoek van het Markenplein en de Joden Breestraat stond destijds een kroeg. Met grote letters hadden ze op de ruiten geschilderd:

TAPPERIJ EN SLIJTERIJ
PER MAAT EN PER GLAS

Nooit zal worden opgehelderd welke dringende redenen de stichter van dat etablissement hebben bewogen zijn dranknering in het hartje van de Joodse buurt 'De Bisschop' te noemen. De bisschoppelijke herberg was een naargeestig hol. De kelder onder de kroeg was voor mij geenszins onbekend terrein.

Er woonde een vriendje van me, met zijn vader, moeder

en nog acht broertjes en zusjes. De hele kelder was slaapplaats. Langs de wanden waren bedsteden getimmerd met deuren: die gingen overdag hermetisch op slot. In het middelste van die diligences gingen vader en moeder van het vriendje 's avonds ter ruste.

Zei juffrouw Halberstadt ongevraagd honderdmaal per dag:

‘Als ik in mijn keukentje kook, stroomt het water in de hele woning langs de muren. De bedsteedeuren moeten overdag wel op slot en grendel, anders kunnen mijn Jopie en ik 's avonds met twee paar zwemkurken naar bed. Ze noemen het een kelder, voor mij is het meer een kledder.’

Maar tegelijkertijd was juffrouw Halberstadt trots op haar vochtig leger.

‘Zou iemand willen geloven, dat in die eigenste bedstee, waar ik in slaap, de grootste actrice is geboren, die ooit heeft bestaan? Sarah Bernhardt, haar moeder was een vrouwtje van Kinsbergen. Later is ze naar Parijs gegaan en daar is ze Katholiek geworden, nee, niet de moeder, maar Sarah. Dat komt ervan als je onder ‘De Bisschop’ geboren bent.’

(De historicus Dr. Jaap Meyer heeft later vastgesteld, dat de grote Sarah nog éénmaal in die kelderwoning is teruggeweest. Samen met haar tante Mevrouw Levy-Kinsbergen, in de wandeling ‘Lange Kidelen’ geheten. Glimlachend zou ze hebben gezegd: ‘Ik zou hier toch niet meer willen wonen.’)

Sarah behoorde, ondanks de invloed van ‘De Bisschop’, tot de legenden van de buurt. Waar mensen bij elkaar wonen ontstaan verhalen, want elk mensenleven is een boeiende roman. In de oude buurt tussen Waag en Weesperplein zijn sprookjes geboren; en geslachten hebben ze verder verteld, eeuwenlang. Legendes en sprookjes, verzinsels en

geromantiseerde waarheden groeiden samen tot de vage, maar tegelijkertijd zeer werkelijke *grandeur* van de oude buurt. Mensen kunnen immers niet leven zonder toekomst, maar zonder zijn verleden kan een mens zich zelf niet zijn. De herinnering aan gewone mensen bestaat altijd uit de heugenis aan duizend onbetekenende voorvallen. Tragische en komische. Gebeurtenissen van klein formaat. Samen bouwen ze het beeld van een levend mens.

Daar in de Lazarussteeg, naast de pastoor van de Mozes en Aaronkerk, woonde Raatje Rotje. Ze was een mensje, zoals er honderdduizend in de buurt hebben gewoond. Ze sprak een krom mengelmoes van middel Duits en halfbakken Nederlands. Maar ze was welsprekend door het geniale gebruik van intonaties en de natuurlijke toepassing van de ontkennende bevestiging.

Op een keer komt de huisbaas aan de deur.

‘Raatje, heb je de huur voor me?’

‘Nee, ik heb niet de huur voor U.’

Wil de huisbaas gaan opspelen. Wel wonen, maar geen huur betalen. Zegt Raatje verontwaardigd:

‘Waarom gaat U zo án? Ik zeg toch, dat ik de huur voor U heb.’

Gaat ze verder:

‘Maar nou U toch hier bent, ik moet een rot in de woning hebben.’ Ze bedoelde: ergens in mijn woning is een rat. Maar de huisbaas wilde haar verkeerd begrijpen.

Toen is die huisbaas naar het Waterlooplein gegaan, heeft daar een tweedehands muizenval gekocht, heeft een rat gevangen. Val en rat bracht hij bij Raatje.

‘Asjeblieft hier is de rot, die U hebt besteld.’

‘Ik een rot besteld?’

‘U hebt toch tegen me gezegd: ik moet een rot in de woning hebben.’

‘Dat heb ik gezegd. Dát zal ik niet afstrijen. Als ik zeg,

dat ik een rot in de woning moet hebben, dan wil dat zeggen, dat ik al een rot in de woning héb. Ik hoor de hele tijd piepsen. Dat kan alleen maar komen omdat ik in de woning een rot heb.'

Van die dag af heette ze Raatje Rotje. Zinnebeeld van een zeer persoonlijk taalgebruik.

Op het plein aan de kant van de Mozes en Aaronkerk woonde Jopie Koppie. Een man met zulke vuisten en zó'n klein hartje. Voor het oog van de wereld was hij een geweldenaar, in stilte leende hij met tranen in de ogen zijn laatste cent aan gedallesten handelsmensen, die nebbis hun kapitaaltje hadden opgegeten. Aan de overkant liggen de huizen van Vlooienburg. De naam heeft nooit iets met luizen uitstaande gehad. Daar komt straks het nieuwe stadhuis, tenminste als Amsterdam geen dode stad aan de Zuyderzee is geworden tegen de tijd, dat ze in Den Haag de behoeften van de hoofdstad des lands hebben erkend. Rechts is de Vissteeg waar het rook (en nóg ruikt) naar alle vis en al het zout uit de zeven zeeën. En daarachter de Joden Houttuinen, de Uilenburgerstraat, de Batavierstraat en de dwarsstraten, de Oudeschans. In de verte staat een beetje scheef en mallotig met zijn kraag op de straatstenen de Montelbaenstoren oftewel de Malle Jaap.

In dat laatste stuk van de Joden Breestraat was de Tip Top, en de Rembrandtbioscoop en de roemruchte zaak van de Twee Onnozele Schapen en er was de sigarenwinkel van Raap. Verderop woonde de bakker van de sluis. Op zaterdag was zijn bedrijf gesloten, allicht, maar het deeg stond afgedekt kant en klaar in vormpjes geboetseerd te wachten, totdat de eerste ster aan het uitspansel zichtbaar zou zijn. Dan wierpen de bakker en zijn knechts zich met hartstocht op hun werk. Zo min als zijn grootvader des-

tijds in Egypte tijd had om het deeg te laten rijzen, gunde hij zich geduld om de verse kadetjes bruin en knappend te laten worden. En daar komt nu de uitdrukking vandaan:

‘Ben je ziek? Je ziet zo bleek als een zaterdagavond-fijntje.’

Verderop waar nu de laatste koshere slager van Amsterdam, Keizer, champrib, chocoladebeentjes en kippen met loodjes aan de poten verkoopt, was de zoete inval van Snatager en in dát huis daar had vroeger juffrouw Nap óók een taartjeswinkel; haar bolussen waren groter wereldwonder dan het Paleis op de Dam. Toen de kinderen met het nieuwste speelgoed de diabolo gingen spelen, vertelden de mensen elkaar, dat juffrouw Nap de naam had uitgevonden. Er stonden twee kinderen in de winkel, die allebei een gemberbolus wilden kopen.

‘Juffrouw Nap, ik een bole en zij een bole...’

Zei juffrouw Nap:

‘Asjeblieft, die-a-bole, en die-a-bole...’

Wie kan met zekerheid zeggen dat het verhaal van die naamsafleiding helemaal verzonnen is?

De Zandstraat waar Jossie woonde, Jossie met zijn wijf, op nummer vijf, zeven stoelen zonder matten, zeven tafels zonder latten. En dáár woonde Halfsleetje, die in ontelbare oude moertjes en schroefjes zijn geluk en karige broodwinning vond. Een nederig bijna blind molletje, berooid als Job, maar niet zo opstandig; zijn zoon ben ik eens op Curaçao tegengekomen, die bezat een eigen sportvliegtuig en hij joeg met duikmasker en speer op de levensgrote haaien van de Caraïbische zee.

Ginds is de Valkenburgerstraat, en de Markensteeg, waar dit leven van mij is begonnen, en de Rapenburgerstraat waar ik zo lang heb gewoond.

Ik dwaal door de buurt, zonder richting, zonder doel.

Schimmen spreken mij aan, maar ik kan hun stemmen niet horen.

Ik loop als een Golem.

Ik overschrijd de grens tussen niets en iets. Dagen worden uren en uren seconden.

Ik lig weer in de warme bedstee drie hoog in de Markensteeg nummer negen. Beneden in de woning van juffrouw Ettie van Praag klinkt gestommel. Dat is haar zoon Manus, die gymnastiekmeester is. Kinderen in bed *zien* met hun oren.

De stok van Japie Schapendief rommeleboomt op alle deuren.

‘Opstaan, zes uur, over vijf minuten is het half zeven.’

Over vijf minuten zullen ze opstaan, allen, die nu in de slaap zijn weggedeind naar onbekende landen waar de golven van het onbewuste breken op onbestemde kusten.

Vijf minuten, die eindeloos zijn, bijna zo eindeloos als de eeuwigheid.

Honderden jaren geleden werd de Tachtigjarige Oorlog uitgevochten. De Franse Revolutie werd geboren en ging onder in oceanen van bloed en tranen. Napoleon trok zijn voren in de oneindige akker van Europa en honderdduizenden moesten eerst sneuvelen, voordat hun lichamen nieuwe vruchtbaarheid konden brengen aan het oude werelddeel.

Wie kan nu nog iets voelen van het mateloze leed, dat over mensen werd uitgestort? We leren plichtsgetrouw onze jaartallen en de namen der vaderlandse helden. We lachen om Tijn, de grootste illegaal aller tijden, maar illegalen hebben zelf nooit werkelijk reden tot lachen, want hunner is ondank tot in lengte van dagen.

Van alle kanten bestormen de bulldozers de oude buurt.

Er zijn geen levenden meer voor de verdediging. Stofwolken hangen boven de vervallen huizen. De mensen? 'Ze werden geboren, ze leden en ze stierven.' Alles gaat voorbij.

Wat overblijft is de grandeur, de legende, de geïdealiseerde vertelling, de weemoed van het onherroepelijke afscheid, de echo van hun lach, die van zo ver klinkt, de herinnering, die nooit zal worden uitgewist, misschien.

Portret van Meijer Sluyser

Een der eerste van de vele hooglopende ruzies die de levensweg van Meijer Sluyser hebben gemarkeerd werd uitgevochten in het crisisjaar 1934. Centraal in het conflict stond Gerrit Jan Zwertbroek, de toenmalige secretaris van de Vara, een man die – geheel tegen de sociaal-democratische aanpassingspolitiek van die dagen in – deze omroepvereniging een links-radical, antikapitalistische koers trachtte af te dwingen. Het zou te ver voeren om de bittere strijd tussen de revolutionaire vleugel-Zwertbroek en de reformistische vleugel-Sluyser tot in alle details te beschrijven. Daarom zij volstaan met de mededeling dat Zwertbroek uiteindelijk is gestruikeld over het door hem ingevoerde pauzeteken, dat de eerste zes maten van de Internationale parafraseerde, benevens over zijn pogingen om het controversiële leerstuk van Bertolt Brecht en Hanns Eisler, *Die Massnahme*, op het Vara-repertoire te plaatsen.

Zwertbroeks ontslag op 18 maart 1934 inspireerde de communistische *Tribune* tot een heftige campagne tegen ‘de sociaal-fascistische koers van de SDAP’ en tegen ‘de nobele Meijer Sluyser’, ‘een van de ergste anti-communistische raddraaiers’ van deze beweging. Toen Zwertbroek drie maanden later bovendien werd geroyeerd als lid van de SDAP liet hij zich door *Tribune*-redacteur Fr.(ans) G.(oedhart) interviewen – ‘Als ik wegga zegt Zwert-

broek niet meer "meneer", maar "kameraad". De afgezette functionaris riep de Vara-leden in een tweetal brochures op om hem te rehabiliteren — 'Zult ge nog langer toelaten, dat ik word bespat met den modder van Slijmeringen en Droogstoppels?' Hij verwierf slechts de steun van een enkeling, onder andere van Martien Beversluis, de literaire medewerker van de Vara. De vleugel-Zwertbroek ging roemloos ten onder. Sluyser en zijn medestanders hadden een onvoorwaardelijke overwinning behaald.

Het lot is grillig omgesprongen met de hoofdpersonen in deze affaire. 'De vuilschrijver Frans Goedhart' (kwalificatie van Sluyser) en 'de sociaal-fascist Meijer Sluyser' (kwalificatie van Goedhart) vonden veertig jaar later beiden een politiek onderdak bij de gouvernementele Democratisch-Socialisten '70. De links-radicalen Beversluis en Zwertbroek belandden, na enige omzwervingen, in het kamp der nationaal-socialisten. Zwertbroek moest zich na de oorlog onder andere verantwoorden voor een brochure waarin hij hulde had gebracht aan 'Adolf Hitler, de grootste Germanenzoon, die op de meest doeltreffende wijze zijn volk van de joodse pest heeft verlost'. Zijn verweer voor het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam — 'Kleerekooper, de Polakken en Meijer Sluyser zijn altijd mijn grootste vijanden geweest' — vermocht zijn rechters niet milder te stemmen. Hij kreeg acht jaar cel.

Sluyser is op vrijdag 26 januari 1973, op eenenzeventigjarige leeftijd gestorven, na een leven dat politiek gezien geheel in dienst heeft gestaan van de strijd tegen fascisme en communisme, tegen bruin en rood. Zwertbroek — oppervlakkig gezien het vleesgeworden bewijs van de juistheid van Sluyzers theorie, dat deze ideologieën onderling verwisselbaar zijn — was toen tachtig jaar. Men kan hem nog dagelijks treffen in de Amsterdamse Hartenstraat waar

hij, gestoken in het priesterlijk habijt van de Oosterse orthodoxe katholieke Kerk, de passanten — jood en christen, moslim en agnosticus — bestookt met een vloedgolf van antisemitische verwensingen.

‘Uitgave van het Bureau van Actie en Propaganda tegen Fascisme en Communisme’ — dat was de onderkop van het, door Meijer Sluyser van 1933 tot 1936 geredigeerde, weekblad *Vrijheid, Arbeid, Brood*, een colportageorgaan van NVV en SDAP. Op een congres dat oktober 1933 in Utrecht werd belegd legde ‘onzen jongen partijgenoot M. Sluyser’ op ‘heldere en van zielkundig inzicht getuigende wijze’ uit wat de redactionele filosofie van zijn strijdblad was. De socialistische beweging, zo redeneerde Sluyser, had — wilde deze de werkloze, dus voor extremisme ontvankelijke, arbeider bereiken — de keuze tussen een *verstandelijke* en een *emotionele* aanpak. ‘Spr. gaf als zijn opvatting weer, dat wij in dezen crisistijd vooral deze laatste soort propaganda moeten aanwenden, gedachtig aan het bekende woord, dat hongerige magen geen ooren hebben.’

Deze planmatige wijze van redigeren bracht de oplage van *Vrijheid, Arbeid, Brood* tot ver boven de honderd-duizend exemplaren. Het blad voorzag blijkbaar in een behoefte met zijn artikelen over ‘de fascistisering van *De Telegraaf*’, zijn beschouwingen over ‘wat den communisten den nek omdraaien’, zijn reportages over de handel en wandel van leidende fascisten als de *Bezem*-aanvoerder Jan Baars (‘Fascistenleider laat zijn ouders verhongeren’) en zijn aanvallen op de Sovjetunie (‘Ouders, ga voor je kind’ren staan, daar komen de communisten aan’). Subtiel was deze actie niet. Effectief was zij wel, dank zij de ongebreidelde strijdlust van Sluyser en zijn honderden, con amore werkende ‘*buracprops*’, zoals de plaatselijke actiebureaus werden genoemd. Begrijpelijkerwijze werd Sluyser er bij

fascisten en communisten niet populairder op. Toen hij in november 1933 tevergeefs dong naar het voorzitterschap van de SDAP-federatie Amsterdam had *De Tribune* onmiddellijk een boosaardige verklaring voor deze nederlaag: 'Deze man staat namelijk, wegens zijn minderwaardige schandaaljournalistiek, in de SDAP aangeschreven als een rotte kool bij een groenvrouw.'

Daar was, geheel tegen de gewoonte van *De Tribune* in, iets van waar. Sluyser was niet gezien in de partij, althans niet bij die SDAP-functionarissen die zijn ongepolijste manier van spreken en werken compromitterend vonden voor de keurige politieke partij die de SDAP zo graag wilde worden. Sluyser's strijd tegen fascisme en communisme, tegen Hitler en Stalin, zo vonden J. W. Albeda, W. Banning, Suze Groeneweg en W. H. Vliegen, was te weinig ethisch. Het moest fatsoenlijker, gematigder, intellectueler, meer de rapier in plaats van de botte bijl, meer de strijd van het lam tegen de leeuw in plaats van de regelrechte catch-as-catch-can.

Vrijheid, Arbeid, Brood werd in 1936 dientengevolge aan een heroriëntatie onderworpen. Het blad, zo besliste de partijleiding, zou in het vervolg tevens een propaganda-orgaan voor het Plan van de Arbeid worden. De redactie werd overgenomen door H. Vos, K. Vorrink en J. W. Rengelink. Sluyser, die *Vrijheid, Arbeid, Brood* eigenhandig uit de grond had getrokken, werd gepasseerd. Hij had zich te veel vijanden gemaakt. Sluyser was in feite het slachtoffer geworden van hetzelfde koudwaterbevreesde, tot capitulatie geneigde sociaal-democratische establishment, dat hem enige jaren eerder had gesteund bij zijn optreden tegen Zwertbroeks onbekookt-radicaliteit over de ethergolven.

Meijer Sluyser had in het begin der jaren dertig enige naam gemaakt dank zij een, in *Het Volk* gepubliceerde, serie artikelen over het veelal beklagenswaardige lot van de oosteuropese joden. Hij bracht onder andere een bezoek aan de wonderrabbijn Spira in de Micaciemikagasse van Mukacevo. Sluyser wist zijn gastheer te verleiden tot een onthullende tirade tegen de zionisten, de toentertijd als vooruitstrevend bekend staande aartsvijanden van de reactionaire kerkvorst: *'Die zionisten... communisten zijn het!'* woedde Spira. *'Gevloekt heb ik ze... en ik vloek ze weer. Ze ondermijnen alles wat hier bestaat. Het gemeentebestuur hebben ze zoo mesjogge gekregen, om twee straten te noemen naar hun voormannen. Nou hebben we hier de Bialikstraat en de Juda Haleviestraat. Die Bialik, dat is een oplichter en een brandstichter... en varkensvleesch eet-ie ook. En die Juda Halevie... dat is niet de beroemde van duizend jaar geleden, nee... dat is een zwager van Bialik, en hij heeft een winkel in ham en reuzel in Bialystock.'*

De, later onder de titel *Joden in Nood* gebundelde, reportages waren geschreven met de bezieling van de ingewijde. De naam Sluyser is afgeleid van Schliesser, de man die elke avond de poort van het ghetto op het nachtslot deed. Hij werd geboren in de Markensteeg, midden in de Amsterdamse jodenbuurt, en hij is daar in feite nooit meer weggeweest, zelfs niet toen de slopershamers de laatste herinneringen aan het vooroorlogse Amsterdams-joodse leven hadden verdreven.

De joden hadden in de jaren twintig en dertig in feite slechts de keuze tussen twee politieke stromingen: het socialisme en het liberalisme. Voor arme joden — en wie was er in de Buurt niet arm? — was het keuzepakket minder gevarieerd. Dus sympathiseerden alle jongetjes op Sluysers school in de Rapenburgerstraat met het socialisme. Twee

zijner schoolgenoten lezen zelfs reeds, geheel in de geest des tijds, revolutionaire brochures. Sluyser niet. Hij werd niet geënthousiasmeerd door leven en werken van Karl Marx. 'Ik houd me meer bij Karl May. Zij weten alles van winst, ik alles van Winnetou. Maar ik ben dan ook een hopeloos geval.'

De staking van de naaimeisjes bij Herzberger in de Foe-liestraat drong Winnetou naar de achtergrond. Alida de Jong, de stakingsleidster, sprak de staaksters toe vanuit een uit zijn sponningen gelicht venster.

Meisjes, één roep slechts vult onze gedachten, daaraan denken wij dag en nacht: 'Toont je solidair!'

Roept een goedig vrouwtje van driehoog naar haar buurvrouw: 'Toontje Solidair? Wat is dat nou weer voor een goser?'

'Aan zijn naam zou ik zeggen, dat 't niet iemand is uit de jodenhoek.'

De politiek had Sluyser definitief in zijn greep. Maison Waterloo, het vergadercentrum op het Waterlooplein, fungeerde als volksuniversiteit voor hem en andere aankomende politiek geïnteresseerden. Henri Polak gaf er les, Sneevliet, Van den Tempel en Kolthek debatteerden er met elkaar, men trof er tante Jet Roland Holst, men trof er de jonge Willem Drees. En er werd vergaderd tot de schilfers van de voorzittershamer afvlogen.

Een ingezonden stuk: 'Tot mijn spijt ben ik verhinderd, want ik heb influenza onder de leden.'

Zegt de voorzitter: 'Beter influenza onder de leden, dan onder het bestuur.'

Op de Nieuwmarkt werd er, onder hevige belangstelling, gedebatteerd tussen christen-socialisten, vrij-socialisten, revolutionair-socialisten, anarchisten, vrije-anarchisten, anarcho-syndicalisten, Cortianen, Ligtianen, Kolthekianen, Tolstoianen en Wijnkopianen over de meerwaardetheorie

van Marx, de loonwet van Lasalle, de werktijden van de werksters op het stadhuis en de drukfouten in de loterijlijst van *Het Volk*. En de bewoners van de Buurt, getraind door eeuwenoude talmoedische redeneerkunde, namen deel aan de debatten met de hartstocht van een bevolkingsgroep die enige tientallen jaren gedwongen onmondigheid had in te halen.

'Zij sprongen te water om de brede stroom der staatkunde over te steken, zonder dat zij wisten welk land zij op de andere oever zouden aantreffen. Maar juist die onzekerheid van het politieke waagstuk is het voorrecht van de vrije burger in de verdraagzame staat. Met hun overrompelende geestdrift stonden zij op het toneel van de politieke strijd. Joden? Nederlanders! Nederlanders met grondwettelijke rechten, Nederlanders met plichten. Zij lieten zich gelden. Wanneer berichten uit het onbegrijpelijk verre Oost-Europa gruwelijke vervolgingen meldden, protesteerden de Joden in Nederland luidkeels, en ze fluissterden geruststellend: 'Dat kan hier niet gebeuren, Gode zij dank.' Maar het gebeurde toch. Eén seconde lang hadden zij de waarheid vergeten, die nooit uit hun geheugen mocht worden gewist.'

Toen het gevreesde tóch geschiedde wist Sluyser met zijn levenslange boezemvriend Lou de Jong, op de treeplank van een volgepakte auto, op tijd de haven van IJmuiden te bereiken, vanwaar zij de wijk namen naar Engeland. Zij kwamen terecht bij Radio Oranje. Sluyser schreef onder andere teksten voor het radiocabaret 'De Watergeus'.

'Zouden de katholieken een naam als De Watergeus niet als kwetsend ervaren?' vroeg minister-president Gerbrandy ongerust.

'Excellentie,' antwoordde Sluyser, 'dan maken we er gewoon De Wijwatergeus van.'

Sluyzers Londense meesterstuk, dat zijn roem als organisator en agitator andermaal alle eer aandeed, was 'De Flitspuit', een op het bezette Nederland gerichte zogenaamde 'zwarte zender', die beoogde verwarring te veroorzaken in het kamp der vaderlandse fascistten. Sluyser liet de Britse 'Parrot'-dienst binnen vierentwintig uur alle mogelijke en onmogelijke Nederlandse periodieken naar Stockholm overvliegen. Vandaar werd een extract van het 'onbelangrijke' nieuws (genre: 'Koe bij Pingjum te water geraakt') naar Engeland geseind. Het vervolgens door Sluyser samengestelde programmapakket van *authentieke, controleerbare* berichten, vermengd met *geheel verzonnen* berichten, deden de nazi's geloven, dat zij met een vanaf Nederlands grondgebied opererende illegale zender te doen hadden. Dat leidde menigmaal tot grote verwarring in landverraderlijke kringen. De nazi's probeerden trouwens ongeveer het zelfde met hun vanuit Duitsland opererende, op Engeland gerichte zenders als de Caledonia en de Worker's Challenge, die trachtten de zelfde verwarring te stichten bij de Britse arbeiders. Het is niet zonder pikanterie, te bedenken dat de man die grotendeels verantwoordelijk was voor de zenders vanuit Hitler-Duitsland, Kurt-Georg Kiesinger, na de oorlog kanselier van de Bondsrepubliek werd, terwijl zijn Nederlands-Engelse evenknie Meijer Sluyser het in de politiek nooit verder heeft gebracht dan een zetel in de gemeenteraad van Bussum.

Sluyser meldt in zijn goeddeels oninteressante Londense gedenkschriften met enige trots, dat hij over De Flitspuit nooit verschil van mening met zijn ministeriële patroons heeft gehad: 'Ik paste terdege op, dat per saldo alles verantwoord zou kunnen worden, en dat kostte me weinig moeite, want al heb ik een aangeboren gebrek aan respect voor het gezag, als puntje bij paaltje komt, loopt er geen gouvernementeler mens rond dan uw dienstwillige dienaar.'

Zelfspot? Nee, zelfkennis. Sluyser heeft, zijn ongegeneerdheid ten spijt, altijd de neiging gehad om zich voor honderd procent te identificeren en te solidariseren met het milieu waarin hij verkeerde. Wie aan de Vara, aan de SDAP, aan de PvdA, aan Lou de Jong of aan Pieter Sjoerd Gerbrandy kwam, kwam aan hem. Dit stoorde sommigen zeer, zoals Henri Wiessing, die in zijn *Bewegend Portret* met welhaast Sluyseriaanse rechtlijnigheid sprak over 'de met de Regering heulende zich godbetert "socialist" noemende Meijer Sluyser'. De aldus gekarakteriseerde was echter níét zo gouvernementeel, dat hij ook maar een vleugje sympathie demonstreerde voor de in sommige excellente breinen spokende gedachten aan een naoorlogse onafzetbare regering, zonder verantwoordingsplicht aan de volksvertegenwoordiging. De rapporten van de Parlementaire Enquêtecommissie (deel 5a, blz. 251), waarin Sluysers 'stuwende invloed' bij de democratiebelijdenis van de Buitengewone Raad van Advies, wordt gesignaleerd, spreken vrij duidelijke taal. 'Niets zou funester kunnen zijn,' schreef Sluyser in het Londense *Vrij Nederland*, 'dan wanneer de zoo weinig in getal zijnde revolutionair gezinde groepjes van links en niet te vergeten van rechts, door de besluiteloosheid der Londense Regeering tot dom avonturisme zouden worden verlokt'.

De gedachte aan de dictatuur van bruin, hetzij rood bleef Sluyser ook in Britse ballingschap een gruwel.

Na de bevrijding bleek Meijer Sluysers in Nederland achtergebleven familie tot de laatste man en vrouw te zijn vermoord. Hij werd adjunct-chef van de *Vrije-Volk*redactie. Op een middag troffen zijn collega's hem in tranen op de krant aan. Hij was, na een broodje te hebben gegeten op de Korte Nieuwendijk, per ongeluk tegen iemand opgebotst. Die man had gezegd: 'Vuile rotjood, kun je niet uit-

kijken?’ Sluysen kon het niet verwerken: ‘Dat ik dát belevens moet... Ik wist het: het is niet weg... het is niet weg!’

Wat voor de oorlog een principe was — zijn afweer tegen communisme en fascisme — werd na de oorlog een trauma. Kritiek op Israël was voor hem een uiting van jodenhaat; elke politieke stellingname werd voornamelijk beoordeeld op grond van haar nut voor de joden in het algemeen en voor Israël in het bijzonder. En zoals over zijn twee Vara-gedenkboeken de heimwee hangt naar ‘de handgranatenstrijd der socialistische beweging’, zo waren zijn zes bundels schetsen van het vooroorlogse joodse Amsterdam een poging om de Buurt en haar vergaste bewoners te laten herleven. ‘De paar mensen uit de oude buurt, die het Grote Verdriet mochten overleven, zouden stikken van hartzeer als ze niet meer konden spreken over de dagen van vroeger.’ Het zijn gedenkboeken in de meest nobele zin van het woord. Gedenkboeken voor zijn vrienden als Sander Salomons — ‘Hij ging naar Auschwitz, grote God, wees alsjeblieft een beetje zuinig op zijn ziel, want zo gaaf en onbaatzuchtig zult Gij er niet veel bezitten in het eeuwig magazijn.’ Gedenkboeken voor zijn (ongetwijfeld vele) vijanden, zoals Iessie Pezaro, die hem eens een gat in de schedel heeft geslagen — ‘Mijn hele leven heb ik de andere kant uitgekeken, als ik Iessie toevallig ontmoette, maar als ik hem vandaag tegenkwam zou ik gewoon tegen hem praten; stakker, hij is óók vergast.’

Het zijn boeken, zo kristalhelder van toon, zo zuiver van sfeer, zo doortrokken van authentieke droefenis, dat men de auteur van ganser harte zijn vreemde gedragingen — politiek en persoonlijk — vergeeft. En er viel Sluysen veel te vergeven, want het was natuurlijk een lastige, zo niet onhandelbare man. Age Scheffer karakteriseert hem in *Het Roode Vaandel volgen Wij* onder meer als ‘niet zelden in zijn soms onbeheerste creativiteit oprammend te-

gen de bezonnenen en geleidelijken'. Scheffer spreekt uit eigen ervaring. Hij was redactiechef van *Het Vrije Volk* in de periode, dat Sluyser adjunct-chef der redacties was. Sluyser kon niet werken onder de leiding van de toenmalige hoofdredacteur Klaas Voskuil, die hij minachtte om diens journalistieke dilettantisme, noch kon hij werken onder Voskuils kroonprins de jurist Thijs van Veen, die hij een kille, harteloze wetsartikelenvreter vond. Dat liep op bonje uit, zowel met Voskuil als met Van Veen — hetgeen het alleen maar ironischer maakt dat Sluyser vijftien jaar later met zijn toenmalige doodsvijand Van Veen in één en dezelfde politieke organisatie — ds'70 — terecht zou komen.

Bij *Het Vrije Volk* werd hij ontslagen. Bij de Partij van de Arbeid, waar hij solliciteerde naar de post van internationaal secretaris, werd hij niet aangenomen: Koos Vorrink voelde niets voor een permanente twistappel in zijn nabije omgeving. Uiteindelijk kreeg Sluyser de baan waar hij precies voor geschikt was: hij werd partijpropagandist. Het was in de periode, dat de PvdA politiek werd geleid door mr. J. A. W. Burger, een zijner Londense lotgenoten, met wie Sluyser, bij wijze van uitzondering, uitstekend kon opschieten. De heren hadden een op de zelfde golflengte afgestemd temperament, culminerende in 'een afkeer (men is geneigd te zeggen: minachting) voor klein politiek geïntrigeer, gepaard met de behoefte dwars en zonder veel égards door slim en kunstig woordgespin zonder reële betekenis heen te stappen' ('een bijzondere medewerker' — Sluyser — in *Vrij Nederland*).

Het ging Sluyser in deze periode geheel niet kwaad. Hij ontwierp de campagne voor vier verkiezingen, hij bedacht nieuwe methodes om kiezers te winnen, hij stuurde Drees met een helicopter de ongeëxploiteerde roomse gebieden

in en werd een der hoofdverantwoordelijken voor de verkiezingsoverwinning van 1956. De PvdA verwierf toen vijftig zetels en behaalde daarmee de grootste triomf uit de geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie.

Verder dan partijpropagandist heeft Meijer Sluysen het in de PvdA niet gebracht, zijn scherpzinnigheid, kennis en retorische begaafdheid ten spijt. Hij was in aanleg conservatief genoeg voor een politieke carrière, maar helaas, hij was noch corrupt, noch opportunistisch. 'Als ik vind dat op een heel hoge post een doorgewinterde drol in een gouden rand zit, of komt, zeg ik dat.' Dus als hij fractieleider Van der Goes van Naters een charlatan vond, dan noemde hij hem Van der Smoes van Flaters. Liefst vijf keer. En het allerliefst in diens aanwezigheid.

Het ongepolijste oordeel over de medemens, rechtvaardig of onrechtvaardig, heeft hij totterdood aangehangen. Han Lammers was voor hem een dwaallicht, dat 'in de zaak Israël duisternis wist te verspreiden waar reeds schemer heerste'. Op de bezwaren uit de linkerhoek tegen Israëls buitenlandse politiek reageerde hij met enige botheid: 'Met hoeveel duizenden dode joden is "links" tevreden, voordat ze beginnen te merken, dat Hitler meer navolgers heeft dan goed is voor hun nachtrust?' Hij vroeg optimaal begrip voor zijn door oorlogservaringen gevoede pro-Israël-sentimenten, maar had zelf, als zovele Nederlandse joden, onbegrijpelijk weinig begrip voor het oorlogstrauma van de jongere generatie: het bloedige optreden van de Verenigde Staten jegens de volkeren van Indo-China.

In het generatieconflict, dat bepaald niet aan Meijer Sluysen voorbijging weerde hij zich met ongewone virtuositeit. 'Iemand zei tegen me: "Wie de jeugd heeft heeft de toe-

komst.” De brave man schrok heel erg, toen ik hem, ietwat grof, antwoordde: “Ja, en wie de ouderen niet heeft, heeft niet eens de tegenwoordige tijd.” Hij verweet ‘de leeggerookte marihuanaschlemielen van vijftwintig jaar’ dat zij ongewenst weinig weerstand boden tegen de lokroep van het links-radicalisme. De verjonging van het kader van de PvdA en een conflict in zijn eigen afdeling-Bussum dreven hem in de armen van Jan Berger en Willem Drees jr. Zijn laatste bastion was de Vara-radorubriek ‘Commentaar op het Nieuws’, waarmee hij zich, dank zij de toenemend pessimistische toon van het gesprokene (‘...en dus is het duidelijk, zeer gewaardeerde luisteraars, dat een Russische kernwapenaanval niet lang meer op zich zal laten wachten, ik wens u smakelijk eten en een goeienavond’) de bijnaam ‘de kippesoepversjteerder’ verwierf. Zijn vertrek bij de socialistische omroepvereniging was eveneens onvermijdelijk. Hij irriteerde ‘de jongeren en intellectuelen’ te veel, zoals *De Nieuwe Linie* in een wat ongelukkige poging tot verklaring schreef. ‘Je mag ook niets meer tegenwoordig,’ zei Sluysers sarcastisch. ‘Je mag niet eens meer jongeren en intellectuelen irriteren.’ Verder commentaar liet hij achterwege. Hoe verbitterd hij ook was, de Vara had te veel in zijn leven betekend om een openbare rel over te schoppen, waarvan immers — naar hij best wist — alleen *De Telegraaf* zou profiteren. En *De Telegraaf* — spreekbuis van ‘het amorele poujadisme’ en ‘het allerkleinste antibelastingbetalers semi-fascisme’ — bleef hij onverdond haten, niet merkende dat langzamerhand een flink deel van zijn politieke denkwereld in de richting van de opvattingen van Nederlands grootste dagblad tendeerde.

Sluysers spreekbuizen werden *Accent* en het *Nieuw Israëlitisch Weekblad*. Zijn hoofdthema’s — Amerika als beschermmer van het vrije Westen, de raakpunten tussen bruin en

rood, Eretz Jisraeel — werden uitgebreid met sarcastische beschouwingen over het verschijnsel 'genuanceerd denken'. Dat vond hij, als politiek begrip, onzin. 'De man die zegt niet tegen de joden te zijn, maar wél tegen Israël, is een leugenaar of een stommeling.' Met hem debatteren over dit soort vraagstukken was bij voorbaat nutteloos.

Waarom zou men ook? Men kan weliswaar zonder veel inspanning, ondanks sommige punten van overeenkomst, de fundamentele verschillen tussen communisme en fascisme aangeven; men kan wijzen op het kapitalistische karakter van het nazisme, in tegenstelling tot het radicaal-socialistische karakter van de Sovjet-economie; men kan, als men cynisch genoeg is, wijzen op het gradueel verschil tussen een fascistisch vernietigingskamp in Polen en een communistisch werkkamp in Siberië; men kan er de burgerslachtoffers in Indo-China en de jaarstaten van de United Fruit Company bijhalen; men kan betogen dat het communisme in aanleg wél deugt en het fascisme in aanleg en uitwerking níét deugt. Dan bedrijft men het 'genuanceerd denken' dat Sluyser zo woedend placht te maken. Want genuanceerd denken met het geluid van de pogrom in de oren en met de stank van de gasovens in de neusgaten is voor een enkeling, zoals Sluyser, niet gemakkelijk op te brengen. De Russen en Polen maken nu eenmaal weinig aanstalten om met hun rijke antisemitische verleden te breken. En het zijn zij — Sluysers — kinderen die in Israël door de Arabische tanks dreigen te worden platgewalst. En het zijn zij — Sluysers — ouders, ooms, tantes, nichten en neven, die niet uit Treblinka en Sobibor zijn teruggekeerd. Slechts een heilige blijft met dit soort achtergronden tot 'genuanceerd denken' in staat. En een heilige was Meijer Sluyser allerminst.

De ouder wordende Sluyser moest het nog beleven dat hij in zijn laatste jaren vervreemdde van de socialistische instituten waarvoor hij zich een leven lang de benen uit het lijf heeft gerend. Het liet hem begrijpelijkerwijze niet onberoerd. Vroeger belde hij je nog wel eens op met 'de tip van je leven', wat meestal neerkwam op een geheimzinnige mededeling over Jacques Gans' aanstaande vertrek van *De Telegraaf* naar het *Algemeen Handelsblad* of Luns' geheime lidmaatschap van de NSB. Nu hoorde of zag je hem niet of nauwelijks meer. De laatste keer dat ik Sluyser ontmoette was eind oktober 1971, op een partijraad van ds'70. Fractieleider Jan Berger stond op het spreekgestoelte en hij sprak, uiteraard, over het expansieve karakter van het communisme. Meijer Sluyser zat op de eerste rij: vermagerd, de linkerarm steunend op een stok, de rechterhand achter de oorschelp en het laatste nummer van *Accent* stekend uit een der zijzakken van zijn colbert.

Dat was Meijer Sluyser, in de avond van zijn leven. Er zijn er wel kwaaiere gegaan.

M. van Amerongen

Bijschriften foto's

1. Gezicht op de Jodenbreestraat (juni 1902), links de Zwanenburgwal. Het tweede huis van de hoek is het Rembrandthuis; het zou zes jaar later, in 1908, worden geres-
taureerd door architect De Bazel.
2. Opening van een tentoonstelling van joodse drukken
van Menassche Ben-Israël in de Seminarie van de Portu-
gees-Israëlitische Gemeente aan het Jonas Daniël Meyer-
plein (2 januari 1927).
3. Een feestelijk gebeuren (november 1919) bij de Stoom-
diamantslijperij Gebr. Boas in de Nieuwe Uilenburger-
straat.
4. Restauratie van een der standbeelden op de Mozes &
Aäronkerk aan het Waterlooplein (maart 1930).
5. Houtkopersburgwal, hoek Uilenburgerstraat (1912).
6. De Jodenbreestraat, met op de achtergrond de Zuider-
kerk (ongedateerd).
7. De Houtkopersdwarsstraat, rechts de Uilenburgersteeg
(ongedateerd).

8. Uilenburgerstraat, kijkend in de richting van de Houtkopersburgwal (januari 1928).
9. Jodenhouttuinen — de zogenaamde Ankermansgang (circa 1911).
10. Een gezicht op het Jonas Daniël Meyerplein (1914), met rechts de Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge.
11. Gedroogde vis, te koop in de Houtkopersdwarsstraat (ongedateerd).
- 12 en 13. Het afhaken van matzes bij de paasbrodenfabriek 'De Haan' in de Nieuwe Uilenburgerstraat (ongedateerd).
14. Een gezicht op de Mozes & Aäronkerk, over de inmiddels gedempte Leprozengracht, van de Amstel af gezien (ongedateerd).
15. De Jodenbreestraat (circa 1905), de eerste dwarsstraat links in de Uilenburgersteeg.
16. Het Volksbadhuis van de Handwerkersvriendenkring, Jonas Daniël Meyerplein (oktober 1930).
17. De Rapenburgerstraat (circa 1924).
18. De school voor gewoon lager onderwijs in de Nieuwe Uilenburgerstraat (ongedateerd).
19. Het Waterlooplein (december 1926), rechts de Mozes & Aäronkerk.

Verklarende woordenlijst

- Aankeilen* aanspreken
Aleph-beth-gimmel de eerste drie letters van het Hebreeuwse alfabet
Almemour verhoging in de synagogen
Alterwetsj verbastering en samenvoeging van 'ouderwets' en 'altmodisch'
Amsterdamse golewachers (scheldwoord) eigenlijk: ziekenoppassers
namelijk mensen, die meestentijds zitten te suffen
Appesjteen denkbeeldige ziekte (waarschijnlijk van aposteme = abces)
Arbankansof (Hebr.: arba kanfot) — vier hoeken. Het onderkleed
klein bidkleed, dat de godsdienstige jood onder zijn bovenkleden draagt
- Bajes* huis, gevangenis
Baraghes-broges zegewensen
Bar Mitzwah kerkelijke meerderjarigheid
Begijnt aardig, leuk
Beheime, behemoth vee
Bemazzel geluksvogel
Bensjen zegenen
Beth Ha Midrash Huis der Oefening
Bole bolus
Bollebof, bolleboos of bolboos vooraanstaande, heer des huizes
Bondelowies bonne Louis
Bonje ruzie
Bijgochem betweter
Bij-m'n-leeuwe bij mijn leven

Chammer ezel
Chazijrem = *chazzirim* varkens
Chassene doen trouwen
Chewre vereniging, college
Chupah overdekking, troonhemel; huwelijksinwijding
Chutzpah brutaliteit, vrijmoedigheid

Dabberen (of *dibberen*) praten (eigenlijk: de lippen bewegen, bidden) (dawwenen)

Dalles armoe

Derasha preek

Dikke Sorie, *de rechte soort* een ironische bevestiging van iets, dat ontkend wordt (equivalent van: ik zie me al). Waarschijnlijk een verwijzing naar Dikke Sorie (Sara) die de uitdrukking 'de rechte soort' het eerst of althans veelvuldig heeft gebruikt.

Dormen slapen

Droshe redevoering

Eendarm intiem, nogal liefkozend scheldwoord voor Sephardiër (Portugese Israëliet); oorsprong onbekend

Eetje-peteetje heel voorzichtig en zeer langzaam

Efsjar-jou misschien ja

Eretz Het Land (Israël)

Fiddel viool

Flaasjding vleesachtig

Flempies klein kind

Frot verrot

Gallisj misselijk

Gannef dief

Gebensjt gezegend

Geganneft gestolen

Gein gunst, aardigheid, melodie, geestig, sierlijk, leuk

Gejoene genot (Hebr.: gajoenah)

Geschwollen ziek

Gesjir van Geschirr (Duits) serviesgoed

Getijsem uitvaagsel, letterl.: mensen zonder middelen van bestaan

Gochempie leperd

Goin ander volk, niet-jood

Golemen slapen

Goosen (ook wel verbasterd tot goser of gozer) man
Gottbehuete God beware
Gremselich gerecht van ongerezen brood

Haambrenger thuisbezorger
Hawang en zuriee uitroepen bij het bokspringen; waarschijnlijk: en
avant, surié
Heitje vijf (i.d. geval: vijf stuivers)

Inworf huwelijksgift

Jajem jenever
Jat hand
Jehoede jood
Jelodiem kinderen
Jerosje erfenis
Jiddel jood
Jiddisj joods
Jofel lekker, plezierig
Jijletjes geveinsd misbaar

Kaddisj gebed
Kaffer = afgeleid van *kaphri* dorpeling
Kabillan (*kille*) gemeente
Kaksougerte lorrige koopster
Kalle bruid
Kallechewre vereniging, die arme bruiden een bruidskleed schenkt
Karoutje rode kool in het zuur
Kauliesj soort gebak
Kehillah (ook wel: *kille*) de gemeente of gemeenschap
Kerstenge kastanjes
Kimpet (*van kindbett*) ('in kimpet moeten') bevalling
Kinnesinne (*van kin-ab* = ijverzucht en *sin-ab* = haat) afgunst
Kinnesinne-ponum jaloers mens, concurrent
Klatsjen knoeien, morsen
Klijs meelbal (klötzchen)
Kneibel geweldenaar
Koef noen kost niets, gratis
Koeksoe = *kuck* zu kijk eens aan
Kokelekootjes paranoten

Kol stem
Kootsen rijkraad
Kosher zuiver, ritueel geoorloofd
Kowed eer
Krentensjnabel een vrij onschuldige infectueuze ontsteking van de mondhoeken

Lajenen lezen, voorlezen van een Hebreeuwse tekst
Lekowed ter ere
Leizen ontvangen (impetego)
Lemoen citroen (lemone)
Lizabonnen Lissabon
Loeach agenda, spel kaarten

Makke plaag, klap, onheil
Mal-ag-ba Mowes (vulgaar: *malgemoves*) Engel des doods
Malke koningin
Mangelen olienootjes
Matze ongezuurd, ongedesemd brood
Mazzel en broge geluk en zegen, letterl.: goe gesternte en heilwens
Mazzeltof veel geluk
Medina-stamper bewoner van het platteland
Meirwe deskundige
Melech koning
Menoechab rust
Mesjogge waanzinnig
Mesjoggaas (zie *mesjogge*) waanzin
Metsieje vondst, buitenkansje
Mexicaner spottende naam waarmee de joden zich zelf aanduiden.
 Waarschijnlijk afgeleid van: 'Mag Sie kaaner', niemand houdt van hen
Midrash navorsing, het afleiden van de tradities uit de Schrift naar bepaalde regels
Misjpoge familie (Hebr.: Mischpaga)
Mitzwe genoeg
Mousje Rabbijnoe Onze Leraar Mozes
Mijnse (of *maasse*) verhaaltje, anekdote, mop

Nabes dronken man
Nadan huwelijksgift

Narrisj zot
Narrisj-kát gekheid, zothed
Nasjen snoepen
Nebbisj stumperd, uitroep van medelijden
Neir Tamid bestendig licht
Neshama ziel
Neviege wind, flatus
Neuweire (ook wel *reweire*) zonde, jammer
Niegisj bijgelovig vooroordeel
Nooien uitnodigen

Oetsen van 'uzen' oetsen, voor de gek houden (het woord komt ook in het Duits voor, maar de afkomst is twijfelachtig)
Oggenebbisjvrouwtjes medelijwekkende vrouwtjes
Oi wee
Omijn-we-omijn het zij zo, amen
On-gijn tegengestelde van gijn, flauw grapje, naar, onprettig
Oren bidden (Latijn: orare)
Owelewotel (ook wel *hoteldebotel* *hotedebotel*) afgeleid van *Owar*
 Uwoteil, heengaan en verdwijnen, d.w.z. doodgaan, zijn bewust-zijn verliezen

Pandjes maken belenen
Parg zeer hoofd
Parsje (van: *poroshob*) hoofdstuk
Peigeren doodgaan
Perfester professor
Piesjer klein kind, pisser, nummer één in het kienspel
Poeriem Purim feest
Ponum (ook wel *verbasterd: porem*) gezicht
Pestponum kwaadwillige
Kinnesinne-ponum (zie ook *kinnesinne*) afgunstig mens
Chazzerponum lelijkheid (letterl.: varkensgezicht)
Geinponum grapjas
Chutzpahponum brutaal mens
Pijes lokken aan de slapen van het hoofd

Raanmacher schoonmaker
Rachmones medelijden
Rebbe rabbijn
Reinedoor reine d'or

Rettisj ramen

Rewogem winst (Hebr.: rewach)

Rondsjaletten sjaletpot is een 'eenpansgerecht', dat op vrijdag in de oven gaat om pas zaterdag (Sabbath), wanneer geen vuur mag worden gemaakt, te worden gegeten. Sjaletten is dus eigenlijk: treuzelen, langzaam-aan-doen

Rosh Hashana Joods nieuwjaarsfeest

Sacheetje gebakje van bladerdeeg

Sappelen zwoegen

Schadchen huwelijksmakelaar

'*Schidach*'-maken koppelen (in gunstige zin)

Schleiers zachte geel-groene pruimen

Schmeichelen vleien

Schnorrer soort bedelaar

Shemborrogoe God

Shobbets lange zwarte jas, kaftan

Simcha vreugde, feestelijkheid

Sjabbes sabbath

Sjalksnar spotvogel

Sjat niks — *schadet nichts* hindert niet

Sjatzie schatje

Sjemo Benegijgem luister naar beide partijen (Deut.: 16)

Sjikker dronken

Sjwwestoeltje lage kruik waarop tijdens de zeven treurdagen wordt gezeten

Sjkome (*hasbkomo*) eigenl.: goedkeuring. Meestal: ochtenddienst

Sjkorum leugen

Sjkorummen liegen

Sjkorumsager leugenaar (Hebr.: 'scheker' — leugen)

Sjleiderten glijden, zachtjes bewegen

Sjlemiel pechvogel

Sjlofen slapen

Sjnokkeltje schatje

Sjoel synagoge

Sjijntje mooi wezen

Sholem vrede

Smak of lak smaak of kraak

Smeris (*scheldwoord*) afgeleid van shamar = bewaken en shaumeir = bewaker

Smous dief, scheldnaam voor een jood
Sof tegenslag, slechte afloop
Stiefelen lopen
Stiekum = afgeleid van *shtike* stilletjes, in het geheim
Stink-bemazzels benijde geluksvogels
Stijf gallisj kotsmisselijk

Temeie (in Rotterdam verbasterd tot: *tomaier*) van: *temeioh* =
onrein prostituée
Tenach Oude Testament
Tofelemone afwijkend geloof, (van tofeil emoenoh) christendom
Toures-emmaes een waarheid als de Thora
Treife ritueel ongeoorloofd
Treife en tarrefes onrein
Tsoris zorgen

Unbeschrien, unberufen bezweringsuitroep om onheil af te wenden

Verder geen leed wens bij een sterfgeval
Verknokken verprutsen
Vernieuwen rente betalen bij de bank van lening
Versjwartzer nar zot
Verstjeren bederven, verstoren
Voor gommel ten einde onheil af te weren
Voor knoeg voor toespijs
Vrotzak viezerik
Vrije chassene vrije bruiloft

Waasj ich viel ik weet 't niet
Wam buikstuk van vis
Was-is-da-mär Wast ist der Mahr. Wat is er aan de hand?
Weemeneem wie
Wegleggen sparen
Wyer ('het zal u nog wel wijer worden') meer weedom
Wijtik (of *weiteg*) ziekte

Yelet kind

Zoger soort soep
Zoodje tinnef afval